

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

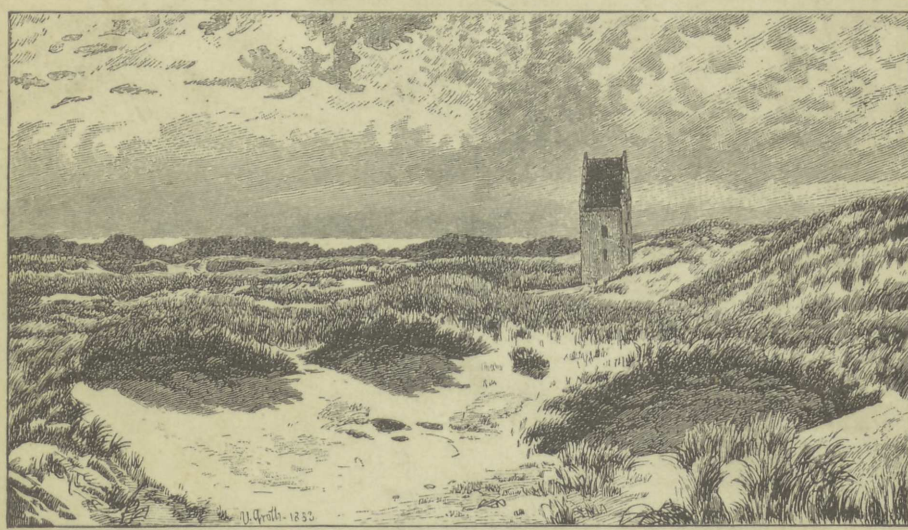
575

323⁸
KONVULSIONS-
BOGSAMLING

J. BRÜEL

KLITTERNE

I VESTJYLLAND OG PAA BORNHOLM

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDEN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

KLITTERNE I VESTJYLLAND OG PAA BORNHOLM

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDEN

AF

J. BRÜEL

PLANTØR

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK
FORLAG · KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCXVIII

*I*det jeg her samler de af mig tidligere udgivne Bøger om Klitterne i de vestjydske Amter, der for nogle Amters Vedkommende ikke mere findes i Trykken, og supplerede med Bornholms Klitter, er det mig en kær Pligt atter at bringe Carlsbergfonden min Tak for den Understøttelse, den har ydet mig. Ligeledes vil jeg takke Professor Eug. Warming for Laanet af Billeder af Klitter, taget efter dansk Plantevækst, og tilsidst en Tak til Geologerne Dr. Madsen og Jessen, der ogsaa ved dette som ved mine tidligere Arbejder, har vist mig megen Velvillie.

JENS BRÜEL

Klittens Dannelsesmaade.

Flyvesandet dannes af Strandsand, der af Bølgeslaget føres ind paa Havstokken, hvorfra det, efter at være blevet tørt, af Vinden føres ind paa Land, som Flyvesand.

Saa længe Sandet er fugtigt, formaar selv den stærkeste Vind ikke at virke paa det, idet Vandet omhyller de enkelte Sandkorn og udfylder Mellemrummene mellem disse, og derved binder Sandkornene saa fast til hverandre, at Stranden bliver haard som et Logulv, og jo finere de enkelte Sandkorn er, desto større er Sandets Kapillaritet.

Anderledes forholder det sig med det opkastede tørre Sand, som vi ville følge paa dets videre Vandring ind i Landet.

Er Stranden fuldstændig jævn uden Sten, Planter eller andre Ting, som kan standse Sandet paa dets Flugt, saa lejrer Sandet sig som en jævn Sandmark, hvori man ser smaa parallelt løbende Striber, de saakaldte Sandbølger. Disse Sandbølger kunne ogsaa iagttages paa Klitpartier inde i Landet, hvor ofte Sandet er riflet efter en svag Blæst.

Det er imidlertid sjældent, at Kysten er saa aldeles flad, der findes i Reglen Klittag, el. en el. anden Strandplante, en større Sten, en Stump Vrag fra et Skib, eller hvad det nu kan være, der standser Flyvesandets regelmæssige Lejring, og vi staa da overfor en begyndende Dannelse af en lille tungeformet Høj.

Lad os betragte Fig. 1. Vi se her en lille Busk Strandhavre vokse paa Stranden. Her har Sandet fundet Læ bag Busken og aflejret sig som en smal lang lille Høj, der stadig vokser med Tilførsel af nyt Flyvesand, idet den holder sig mest flad og spids paa den længst fra Busken vendende Side. Denne lille Høj ligger i Retning af den fremherskende Vind, i dette Tilfælde lodret paa Kystlinien. Naar man ser ud over Stranden, kan man se disse smaa Tungehøje overalt, hvor der er en Smule Busk, og alle vise i samme Retning. De ere dannede af det fineste hvide Sand, medens det grovere Sand og Grus har lejret sig rundt om og mellem dem, hvorved

de tegne sig saa klare og lyse paa den rødlige Grund, som har denne Farve, fordi det grovere Sand for største Delen bestaar af Feltspat, medens det fine Flyvesand bestaar af Kvarts.

Vi ville gaa tilbage til vor lille Tungehøj (Fig. 1) og se hvorledes denne efterhaanden vokser og bliver til en Klit. Den lille Strandhavrebusk bliver omsider helt overdænget med Sand, saa at Busken ikke mere yder Læ, Sandet lejrer sig saa stedse paa en saadan Maade, at den fra Vinden vendte Side faar en Hældningsgrad af 30° . Se Fig. 2.

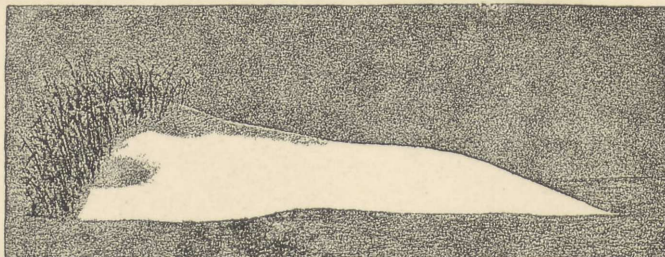

Fig. 1.

Linie a—b betegner den oprindelige Tungehøj, denne gaar dernæst over til Formen c—b, og endelig til d—e. Denne Hældningsgrad paa 30° træffer man overalt, hvor ingen Búske virke forstyrrende ind paa Klitdannelsen, særlig tydelig og skarp fremtræder den ved Raabjerg Mile ved Skagen. (Fig. 3).

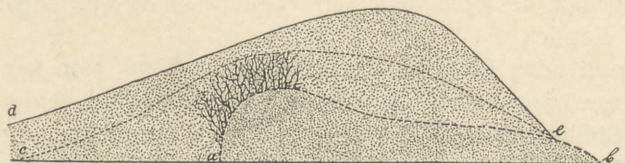

Fig. 2.

Disse regelmæssige Klitformer findes kun paa nydannede Klitter men sjældent paa højere og ældre, idet dels Terrænforholdene, dels Vegetationen griber forstyrrende ind.

Medens Læsiden af Klitten stedse lejrer sig under en Skraaning af 30° , saa forholder det sig anderledes med den mod Vinden vendte Side.

N. A. Sakalow siger: „Jeg selv har ofte haft Lejlighed til at iagttage Sandbevægelsen i Klitten i stærk Blæst, dog blev jeg aldrig Vidne til, at selv det fineste Sand, hævede sig over 1 Meter over Jordoverfladen paa Vindsiden, medens det paa den flade Top hævede sig betydeligt over Mandshøjde, saa at denne i Afstand saa ud som indhyllet i Taage. Ligeledes løfter Sandet sig i meget betydelig Højde over en flad Sandmark, naar Vinden blæser der henover.“

Naar Sandet ikke paa Vindsiden af Klitten i Blæst stiger saa højt op over Overfladen, som i Klittens Top, saa ligger det i, at det langs Jorden liggende, og fine Sandkorn førende Luftlag i sin Stræben efter at glide opad, befinder sig under Trykket af de overliggende sig horisontalt bevægende Luftlag, medens et saadant Tryk er udelukket paa Toppen af Klitten.

Som et Bevis paa det stærke Tryk, som Vinden udøver paa Vindsiden af Klitten, kan anføres, at Sandet her er paafaldende fast, medens det paa Toppen og Læsiden er løst.

Vindens stærke Tryk i Vindsiden giver sig endvidere Udslag i mere eller mindre dybe Render og Rifler, som ere udhulede af Vinden, idet de mere fugtige Steder blive sidst tilbage. Hvor Sandet er mindre fugtigt, gaar Sandets Tørring og Bevægelsen mere hurtigt for sig, idet Klitten paa saadanne Steder bliver udblæst kedelformigt. Disse Kedler strækker sig især i Retning af den herskende Vind,

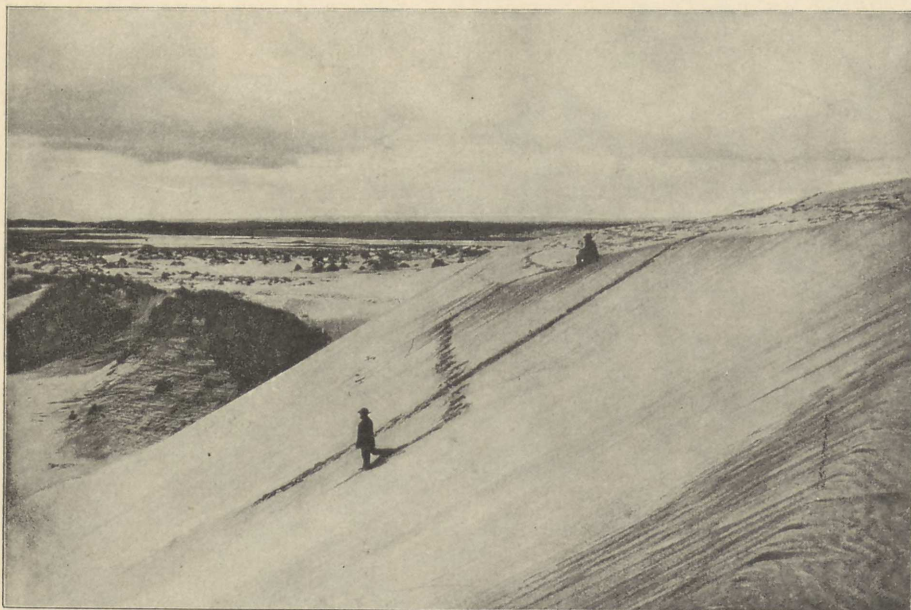

Fig. 3.

flyde ofte over i hverandre og danne herved en fra Klittens Fod til Top uafbrudt, dyb Rende. De fugtige Steder rage pukkelformigt frem og samler paa deres Læside det fine Sand, som Vinden har blæst bort fra de mere frit beliggende Steder. Paa langs af Renden, som ved sin bugtede Form ligner en Flodseng, bevæger det grovere Sand sig fra Foden til Toppen af Klitten, ved Storm endogsaa Sandkorn paa 3—4 mm. i Gennemsnit. Naar en stærk Vind efterfølges af en svagere, blive alle de med groft Sand bedækkede Render atter udfyldte med fint Sand og snart antager Klittens Vindside atter et normalt Udseende. Den gaar i Almindelighed for oven over i en rund, svagt hvælvet Top, ofte danner Toppen en fuldstændig horisontal Flade, hvilket navnlig er Tilfældet med større Klitter (Milerne ved Skagen).

Ogsaa paa Læsiden af Klitten gør Vinden sin Indflydelse gældende om end i ringe Maalestok. Ved almindelig Blæst ruller det fine Sand ned, ikke i et sammenhængende Lag, men i enkelte mer eller mindre brede Strømme, som, naar Vinden er meget stærk, antager mægtige Dimensioner.

Vi have hidtil kun haft med Profilet af en under normale Forhold dannet Klit at bestille, vi komme nu til andre Klitformer, hvor Terræn eller andre Forhold spiller en betydelig Rolle, navnlig Indvirkninger af andre Vinde end den fremherskende.

En Klits Grundrids hænger paa det nøjeste sammen med Terrænoverfladen, hvorpaa den hviler.

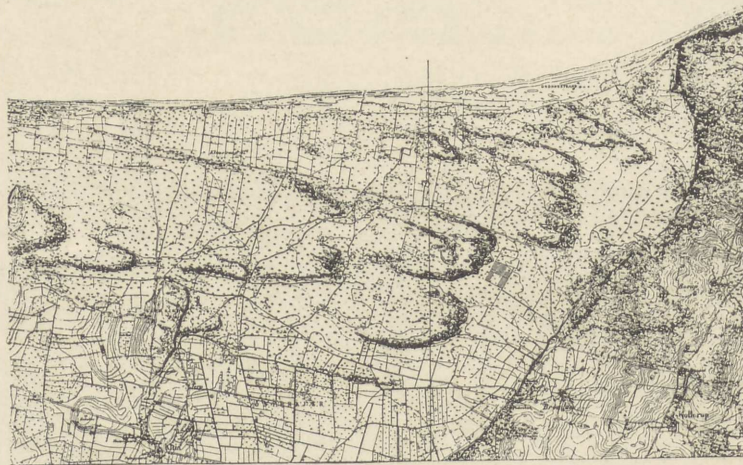

Fig. 4. Bueformede Klitter i V. Thorup Sogn.

En fuldstændig regelmæssig Udvikling af Grundridset faar Klitten kun paa en jævn Flade, altsaa nærmest i Sandørkener, hvor de alle ere saa at sige ens, paa vore Kyster ere Forholdene imidlertid ikke saaledes, men ikke desto mindre er det stedse muligt at kende et bestemt fælles Grundrids.

Dette er en uregelmæssig, snart udbredt, snart forlænget Bue, fra hvis konvekse Side den skraa affaldende Læside springer ud. Grundridset af denne sidste er skarpt tegnet, og danner en Vinkel paa 30° , der bestaar af løst Sand, som ligger umiddelbart ovenpaa den mørke Jordbund og dens Vegetation.

Denne Bueform faar Klitten ved at Vinden virker stærkt paa Vindsiden af Klitten, udhuler denne mer og mer, kaster Sandet dels over Toppen dels til Siderne, hvorved Spidserne paa Buen dannes. Saadanne bueformede Klitter kunne have en uhyre Udstrækning; den største her i Landet findes i V. Thorup Sogn i Hanherred, hvor Buens Spidser ere 3000 Alen fjernede fra hinanden, medens Buen paa

Midten er over 500 Alen bred. Inde i den samme store Klit forekommer alle mulige Klitformer og andre Buer. Mellem Skagen og Raabjerg findes en Mængde af disse store bueformede Klitter.

Er nu Toppen af Klitten bevokset med Klittag eller Vidiebuske, kan Sandet ikke som paa de ubevoksede Klitter kastes op over dens Top, denne vil da paa Grund

Fig. 5. Den sorte lange Stribe er Engklitten ved Skagen.

af de talrige Rødder gøre Modstand, og Vinden udhuler da Vindsiden af Klitten saalænge, at Toppen falder ned. Ved flere saadanne Nedstyrtninger formaar Vinden omsider at hindre Vegetationens Modstand.

Disse bueformede Klitter findes ofte adskilte, men oftest ere de sammensmeltede med andre bueformede Klitter eller gaar over hinanden, hvilket altsammen bidrager til at gøre Formen af Klitten indviklet og vanskelig at finde Rede i.

Mange Steder findes lange smalle Klitter, der gaa parallelt med Kysten eller

den herskende Vindretning, disse Klitter kaldes Rimmer, og er i Grunden kun de tilbageværende Spidser af Buerne paa en vandrende Klit. Midterpartiet af Buen vælter sig fremad, og Spidserne formaar ikke at komme med, men bliver tilbage, og betegner Vejen hvor den vandrende Klit er gaaet. En af de længste Rimmer er Engklitten ved Skagen.

Klittens Højdevækst. Naar en Klit er begroet med Marehalm som har den Egenskab, at den vokser bedre jo mere Sand den faar over sig, vedbliver Klitten at vokse i Højde, idet Marehalmen bliver ved at skyde i Vejret, og Sandet vedblivende samler sig i Marehalmen og højner Klittens Top. Man kan saaledes forfølge Marehalmens Rødder lige til Klittens Grundflade ofte 20—30 Fod. I større sammenhængende Klitpartier, hvor Vinden ikke udhuler Klittens Vestside, opnaar Klitten den største Højde; derimod foregaar der paa de buede Vandretninger, hvor Vinden udhuler Vindsiden, stadig Nedstyrtinger af Klittens Top, som tidligere er omtalt, og Højdevæksten hæmmes. Er Toppen paa saadanne brede Klitpartier tillige begroet med Hvideris, der udøver megen Modstand mod Vinden, har Klitten Vanskelighed ved at komme i Bevægelse og vedbliver at vokse i Højden.

Sandets Fugtighed i Klitten. Det er kun paa Overfladen at Klitten er beklædt med tørt Sand, i det indre er dette stedse mer eller mindre fugtigt. Man behøver sjældent at grave mere end $\frac{1}{2}$ Alen ned i en Klits Top for at træffe fugtigt Sand. Jo finere Sandet er, desto bedre holder det paa Fugtigheden; ifølge »Die Dünen« indeholder Sandkorn paa $\frac{1}{20}$ Linie i Diameter 27,6 % Vand, paa $\frac{1}{15}$ Linie 20,5 % paa $\frac{1}{10}$ Linie 17,6 % Vand. Saaledes er det finere Sand gunstigere for Vegetationen end det grovere, hvilket har sin store Betydning for de i de senere Aar paabegyndte Plantninger og er Grunden til, at disse kunne udholde selv meget tørre Somre paafaldende godt.

Klittens Vegetation bestaar hovedsagelig af Hjelme, som har sit Hjem i det bevægelige Flyvesand, og som bliver plantet i Rader for at opfange Sandet og paa mange Steder er Aarsag til, at Marker ere blevne skaanede for Ødelæggelse ved Sandflugt. Marehalm har lignende Egenskaber, men er mere sjælden. Sandstar tager sig karakteristisk ud paa nøgne, helst lidt fugtige Sandflader, i det den underjordiske Stængel kryber flere Favne i lige Linie under Sandet og betegner sin Vej ved for hvert Kvarter at sende sine Skud op. Endvidere kan nævnes Sandskæg, Sandrottehale, Mandstro, Graaris og Stedmoderblomst, der ofte kan give Klitten et blaaligt Skær, samt Rævlinger, der i Klittens varme, hvide Sand opnaar en enorm Størrelse og Frugtbarhed, i det ofte Planten helt skjules af de sorte glinsende Bær.

Hjørring Amt.

Flyvesandet i Hjørring Amt. I »Danmarks geologiske Undersøgelser« ved A. Jessen 1899 skrives herom (Side 8):

Flyvesandet er hovedsagelig knyttet til de nuværende Kyster og saaledes for en stor Del en temmelig ung Dannelse. Der er dog Rimelighed for, at Sandflugt er et Fænomen, der i denne Egn er lige saa gammel som Landet selv, og særlig synes der i Slutningen af Istiden, inden Sandbakkerne dækkedes af en kraftig Vegetation og Muld, at have været de bedste Betingelser til Stede derfor. Større Klitter fra denne Tid findes dog næppe, hverken inde mellem Bakkerne eller langs de daværende Kyster, og et jævnt Flyvesandsdække, der ikke danner fremtrædende og karakteristiske Former i Terrænet, har man, da der intet Muldrag fandtes, ikke Midler til at adskille fra det paa primært Leje liggende Sand. Alderen af de enkelte Flyvesandspartier, der findes inde i Landet, kendes ikke, dog synes de ikke at være ret gamle. Senere hen i Tiden, f. Eks. ved Litorina-Sænkningens Maksimum, har Flyvesandsdannelsen været ubetydelig; virkelige Klitter langs Litorinahavets (Stenalderhavets) Kyster og stammende fra denne Tid har ikke kunnet paavises, skønt man skulde synes, at Betingelserne for Klitdannelse den Gang paa mange Steder maa have været lige saa gode som i Nutiden. Først under den første Landhævning og indtil Nutiden spiller Klitdannelsen en større Rolle. Sandflugten paa Skagens Odde maa siden den Tid antages at være fortsat, men naaede dog først en større Udvikling i meget sen Tid, efter at det nydannede Land var blevet dækket af Skove og Moser.

Flyvesandet er svagest udviklet paa Landets Østkyst, hvor det er indskrænket til Lavlandet N. og S. for Sæby. Paa Nord og Vestkysten indtager det derimod meget betydelige Arealer.

Hvor Sandflugten ikke er altfor stærk, vil den Genstand, hvorom Flyvesandet oprindeligt samlede sig, ogsaa vedvarende give Flyvesandsbanken sin Karakter og Form. Dette har saaledes været Tilfældet med Rimmerne, hvis i Reglen skarpe og retlinede Rygform minder om de Strandrevler og Tangvolde, hvorom de ere dannede. Noget lignende genfindes paa Østkysten S. for Sæby, hvor der mellem Solsnæs og

Stensnæs findes 1—3 parallelt med Kysten løbende Klitrækker, der ganske vist langt fra have Rimmernes regelmæssige Overflade, men dog ved deres Form og Beliggenhed betegner sig som Kystklitter, dannede umiddelbart ved de tidligere og den nuværende Kystlinie, maaske for en Del med Tangvolde som Grundlag. . .

Da Klitternes Vandring og Sandflugten ofte gør stor Skade paa det Øst derfor liggende Terræn, har man ved Kunst fremmet Klitternes Bevoksning med Klitplanter, der som nævnt binder Flyvesandet; af helt udækkede Klitter, »Miler«, findes derfor kun ganske enkelte tilbage, nemlig foruden de yngste Strandklitter kun nogle Klitter SV. for Skagen og den store Studeli Mile (36 F.). Ved denne sidste kan Vandringen endnu ved stærk Storm iagttages; mod Vest, paa Vindsiden, skraaner Klitten jævnt bølget ned mod den omgivende Slette, mod Øst, paa Læsiden, er den stejlere, paa enkelte Steder med en Hældning af indtil 30°. Toppen, der ligger 41 M. o. H., 20—22 M. over den omgivende Slette, er jævn og flad, og baade her og paa Vindsiden ses Vindens Bølgeslagslinier i Sandet. Overfladeformen varierer, hvad Detaillerne angaa, uafbrudt, enhver stærk Storm forandrer Klittens Udseende, eroderer paa Vindsiden og ophober Sandet paa Læsiden. Klittens Vandring mod Øst beløber sig gennemsnitlig til 8 M. om Aaret, snart mere, snart mindre.

Klitternes Højde over det omgivende Terræn er meget variabel og afhængig dels af Tilførslen af Sand, dels af Vindstyrken og Læforholdene paa de enkelte Steder. I Reglen naar Klitterne ikke mere end 10—15 M. op over den omgivende Flade, enkelte ere dog højere, saaledes f. Eks. Studeli Mile, der naar 20—22 M. over Sletten.

Ved en jævn Sandflugt, hvor Tilførslen af Sand er ringe, kan Flyvesandet lægge sig som et ensartet Dække over hele Egnen uden nogen Klitdannelse, undertiden kan endog Græsvæksten følge med, saaledes at der fremkommer et meget tykt, men temmelig sandet Muldlag, som f. Eks. paa Vestkysten mellem Lyngby og Fureby Kirker.

Paa andre Steder, selv i Egne hvor Sandflugten er meget stærk, kan der foregaa en Erosion, idet ikke alene det tidligere Flyvesandsdække blæser bort, men endogsaa noget af den ældre Sandbund bortføres; Vinderosionen standses i saa Tilfælde først af Grundvandet eller af Sten- og Gruslag (Dannelsen af de flade Sandsletter mellem Klitterne og af Stensletterne). Fremkommer der ved Vinderosionen Sten, blive disse i Reglen stærkt paavirkede af Flyvesandet og faa enten en blank poleret Overflade eller slides stærkere af Sandet, hvorved de faa de karakteristiske ofte beskrevne, regelmæssige og skarpkantede Former.

I mange Tilfælde er Flyvesandet aflejret over meget unge Dannelser eller har endog ødelagt Bygninger o. lign., hvorved man faar en Aldersbestemmelse for disse Klitter. Paa den vestlige Del af Skagens Odde hviler Flyvesandet for en stor Del paa Martørv (Fig. 6). Under de daværende Tørvemosers Dannelse, der i Følge Oldsagsfundene fandt Sted i Bronzealderen, var denne Egn omtrent fri for Sand-

flugt, og først under Dannelsen af Martørvens øverste Lag, Højmosetørven, kan Flyvesandet spores. Dog synes Sandflugten, efter de ældste Efterretninger at dømme, først at have taget Overhaand i Begyndelsen af den historiske Tid, og talrige Steder er Ødelæggelserne ved Sandflugt endog af meget ny Dato.

Grænsen mellem Flyvesandet og de underliggende Dannelser angives i Reglen ved Tørvelag eller hyppigst ved et sort og fast sammenpresset Muldlag (Fig. 10). Hvor Flyvesandet igen blæses bort, kan dette Muldlag atter komme frem og danne

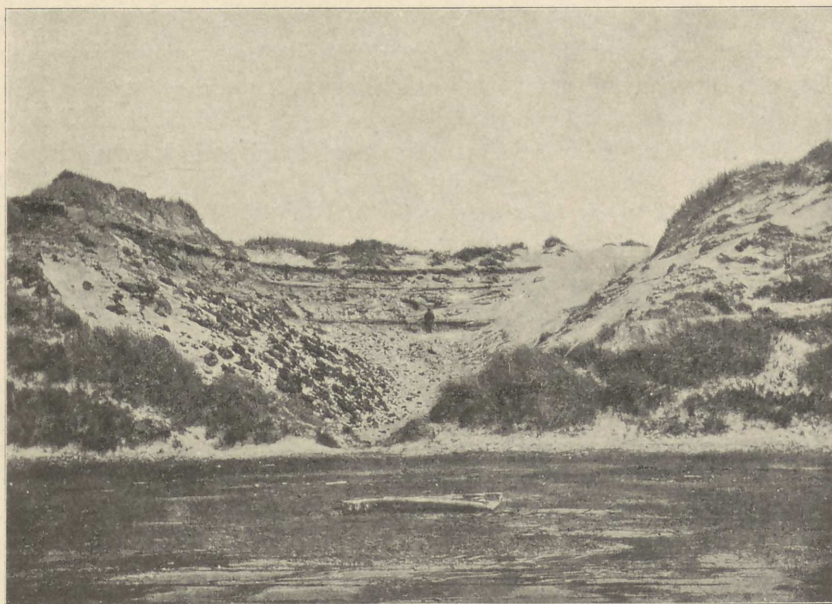

Fig. 6. Martørvelag i Klitter ved Skiveren.

Overfladen, og man kan undertiden genkende gamle Plovfurer og Vognspor deri. Noget lignende er Tilfældet med den Martørv, der ved Vinderosionen kommer til at ligge frit, og hvor man ofte har fundet velbevarede Spor af Heste og Kvæg.

Amtets tidligere Udseende. Herom findes i »Danmarks geologiske Undersøgelse« 1. Række Nr. 3, interessante Oplysninger, der skrives saaledes som Landets Kystlinier i den aller ældste Tid: Under Litorina-Sænknings Maksimum var det nordlige Vendsyssels Kystform vidt forskellig fra den nuværende. Landets Nordkyst strakte sig fra Frederikshavn mod VNV. og NV. over Kvissel langs Foden af de høje Bakker ved Vogn og Eskjær til Barkholt og Øster Tversted og derfra mod Vest over Ugerby til Pynnten ved Hirshals. Østkysten viste ikke saa store Foran-

dringer, Kystlinien løb et Stykke inden for den nuværende fra Frederikshavn mod Syd over Sæby (hvor en smal, dyb Fjord strakte sig ind langs Sæby Aa) til Lyngsaa og Vorsaa. SV. for Vorsaa fandtes en bred Bugt, hvorfra lange, smalle Fjorde strakte sig op ad Aadalene i Vor Gaard Fladen. Langs Vestkysten fra Hirshals til Lønstrup løb Kystlinien noget indenfor den nuværende, og mellem Lønstrup og Fureby rimeligvis et Stykke udenfor Nutidens Kyst. Fra Fureby og Løkken naaede en stærkt forgrenet Fjord Nord paa til Sønder Lyngby, en anden og bredere strakte sig mod SØ. langs Klostergrøften til Klosterenge. Mod SSØ. løb et bredt Sund ind mellem Vren og Tise paa den ene Side og Ingstrup og Vester Hjermslev paa den anden til den nuværende store Vildmose, som den Gang laa fuldstændig under Havet, og som ved brede Sunde langs Lindholm Aa, Rya og Syd for Jetsmark Bakkeø stod i Forbindelse med Limfjorden og med Jammerbugten. Mod Vest dannede Højlandet omkring Ingstrup, Saltum, Hune og Blokhuse en eller to store Øer, Syd og Sydøst derfor laa nogle mindre Øer omkring Jetsmark, Øster Hoven, Bjerget o.s.v., men ellers var næsten hele den sydlige Del af Kortbladet Løkken dækket af Havet.

Det store Sletteland, Skagens Odde, der fra den gamle Kystlinie langs Foden af Højlandet fra Skagen til Tversted strækker sig ca. 32 km (4 $\frac{1}{4}$ Mil) ud i Havet mellem Kattegat og Skagerak, bestaar i Overfladen saa godt som udelukkende af alluviale Lag . . .

De Sandmasser, som Strømmen transporterede langs Østkysten mellem Raabjerg-Banken og Pynten ved Frederikshavn, lagde sig ganske naturligt ikke helt ind i den dybe Bugt, der optages af den nuværende Gaardbosø, men som en Revle mellem de to fremspringende Punkter, saaledes, at der indenfor (V. for) dannedes en Lagune (Gaardbosø), der senere lidt efter lidt fyldtes med Saltvandsler og -Dynd, paa samme Maade som den dybe Fjord, der fra Tversted strakte sig mod SØ. langs Højlandet til henimod Frederikshavn.

Paa den Ø. for Gaardbosø dannede, flade Sandbanke er Overfladen imidlertid af en ganske ejendommelig Beskaffenhed, nemlig et System af parallelt løbende Sandrygge, de saakaldte Rimmer, der udgaar fra Egnen ved Jenned (34 G.), hvor Rimmer optræder som smalle, skarptformede Rygge mellem de flere Gange saa brede, tørvefyldte Lavninger, Dopper. Mod Øst i Jerup Hede forandres Forholdet, idet Rimmerne bliver brede og flade, medens Tørvedopperne de fleste Steder indskrænkes til smallere Rander, saaledes at Tørven her som Overfladedannelse ikke indtager en saa dominerende Stilling som i det vestlige Parti.

Om disse Rimmers Dannelse har Meningerne været meget delte. At Rimmerne er dannede ved at angive de tidligere Kystlinier, fremgaar tydeligt af hele Rimmersystemets Beliggenhed, Form og Retning samt af Højdeforholdene, idet de højest liggende Rimmer og Dopper findes mod Vest, fra Lyngshede og Syd paa over Raa-

bjerg Mose, hvorfra Højden aftager overordentlig jævnt og regelmæssigt ned til den nuværende Strand. Dog træffes næsten ingen typiske Rimmer eller Doppe Øst for Frederikshavn—Skagen Landevejen, kun et Par Steder i det mellem Vejen og Havet liggende Terræn og langs Kysten ved Mundingen Kragsskov Aa findes Tilløb til Rimmedannelse.

Selv om Rimmerne er Kystdannelser, kunne de dog ikke betragtes som Strandvolde, baade deres Indhold og Overfladeform taler derimod. I de talrige Tværsnit gennem Rimmer, fremkomne ved, at Vinden har blæst Huller i dem, eller ved Kultivering af Tørvedopperne, hvorved Sandet fra Rimmerne køres ud over Tørven, ses de at bestaa af rent, gult, stenfrit Sand uden Lagdeling og uden noget som helst Spor af Dyre- eller Planterester, og det samme gælder Bunden af Dopperne. Næsten altid ses i det øverste af Rimmerne en eller to ved Sand adskilte Muldstriber, der ligger omtrent konkordante med Rimmeroverfladen, og som angive, at i alt Fald den øverste Del af Rimmen er Flyvesand. Ofte er desuden Rimmens Skraaning ned mod Doppen meget stejl, særlig det nederste Stykke ned mod Doppens Bund, saaledes at Grænsen mellem Tørv og Sand kan staa med en Vinkel paa over 45° (i flere Tilfælde ligger Sandet endog ud over Tørven), Forhold der er utænkelige for en af Havet opkastet Sandbanke eller for Sandrevler dannede langs Kysten under Havet. Alt tyder saaledes paa, at Flyvesandet har spillet en meget væsentlig Rolle ved Rimmerdannelsen, og at Rimmerne for største Delen bestaar heraf, hvorfor de ogsaa paa de geologiske Kort er aflagte som saadant.

Da Rimmedannelsen langs Kysten ved Aalbæk Bugt nu synes at være omtrent afsluttet, kan man ikke paa dette Sted faa noget paalideligt Indtryk af, hvorledes de ejendommelige Sanddrygge er fremkomne, selv om det efter forskellige Omstændigheder at dømme maa antages, at Flyvesand og den paa Kysten opskyllede Tang ere væsentlige Faktorer derved. Derimod foregaar Rimmedannelsen endnu i Nutiden et andet Sted paa Vendsyssels Østkyst, nemlig Syd for de her beskrevne Kortblade, 5—7 km N. for Indløbet til Limfjorden. Nord og Øst for den store Højmose, Hals Mose, findes et betydeligt og veludviklet System af Rimmer og Doppe, der mod Øst naar helt ned til Stranden. Havbunden udenfor er flad, jævn og bestaar af stenfrit Sand. Langs Kysten ser man smalle af Bølgeslag og Strøm dannede Sandrevler, der dels ligger under Vandet, dels netop rager op derover; deres Afstand fra Kysten er nogle faa indtil en halv Snes Meter, Bredden gerne noget mindre. Den Tang, som af Havet skylles op paa Kysten, samles paa disse Revler, hvor den ved Bølgeslaget rulles sammen i lange Pølser. Ved Lavvande og Sandfygning langs med eller ud fra Kysten, fanges Sandet af den paa Revlerne samlede Tang, et System af brede, N.—S. gaaende Doppe, der dels fortsættes mod N. ud over Skjelstens Mile, dels drejer mod NV. og V. ud til Kysten mellem Hjortbakke og Spirbakke Mile, altsaa med Retninger, der fuldstændig stemmer overens med Høj-

dekurvernes paa det orografiske Kort; men samtidig vise disse vestlige Doppers Beliggenhed og Retning, at Landet endnu i temmelig sen Tid, efter Doppernes Dannelse, maa have strakt sig betydelig længere ud mod Vest end i Nutiden.

Endnu længere mod NØ. findes ingen Dannelser, der kunne angive den tidligere Kystform, før man naar ud til den yderste Spids af Landet Butteren, Grenen og Skagen, hvor et stort System dels af rimmeligende Sandrygge, dels af stenede Strandvolde angiver Oddens Vækst i de seneste Tider.

Martørvens Underlag er paa de fleste Steder Strandsand, dog undertiden ogsaa Ferskvandslag. Saaledes traf Japetus Steenstrup ved Spirbakke Mile et Martørvlag, der i sit nederste Parti er graaligt af indblandet Kalk, og hvori han fandt Lag af *Paludina impura*. Ogsaa andre Steder underlejres Martørven af Ferskvandskalk, saaledes NØ. for Studeli Rende. Ved Skiveren er saaledes Martørvens Underflade 12—13 M. o. H., ved Raabjerg Hvarre c. 12 M., tæt Syd for Raabjerg Stene 12,8 M., ved Studeli Rende 13,1 M., NØ. for Studeli Mile 11—12 M., ved Kannsteder 10,3 M., ved Hjortebakke 7,5 M., ved Engelsk Mile 6,5 M., ved Spirbakke Mile 4,7 M. o. H., og videre ud mod Skagen endnu lavere, men stadig 2—3 M. eller mere over Stensletterne.

Ogsaa andre Steder træffes paa Martørv, f. Eks. i Klinten mellem Lønstrup og Løkken ved Martørvbakker (Fig. 7) og ved Nørre Lyngby.

De enkelte Sognes Beskrivelse.

Uagtet man ikke kan fæste synderlig Lid til de gamle Kort af Resen fra 1677, og Pontoppidans Atlas 1763, saa kan man dog ved Sammenligning mellem disse Kort indbyrdes og Generalstabens Kort, sammenholdt med de kendte Oplysninger fra ældre Tider, danne sig et nogenlunde Begreb om Klitternes Forandringer og Vandringer fra den Tid og til vore Dage.

Skagens By og Sogn.

Hverken paa Pontoppidans Atlas eller Resens Kort findes Klitter langs Kysten paa Nordsiden mellem gammel Skagen og Skagen; det er først paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1793 at disse ses, de er altsaa Nydannelser, og deres ringe Højde mellem 3 og 5 Fod synes ogsaa at tyde derpaa. Endnu den Dag i Dag foregaar her Klitdannelser (Fig. 12). I Aaret 1394 omtales allerede Gaarden Lund, holm; Gaardbo mener, at den har ligget Vest for Højen, men paa Kortet fra Revlens Højde vokser mere og mere, medens samtidig Strømmen holder Løbet mellem Revlen og Land aabent endnu nogen Tid. Planter kommer hurtigt ud paa den smalle Sandrevle og trives godt her, hvor Søfuglene holde til i store Flokke. Den ny tilkomne Vegetation fanger nyt Flyvesand. Revlen vokser stadig i Højde,

medens Strøm og Bølgeslag, der paa denne flade Kyst kun har ringe Kraft, til en Tid forhindrer den i at vokse i Bredde. Efterhaanden tilsander Løbet mellem Revlen og Land, og man har da paa Stranden en typisk lille Rimme, samtidig med at Dannelsen af en ny paabegyndes udenfor. I Lavningerne mellem Rimmerne er der stadig fugtigt, Vegetationen bliver meget frodig, Humusdannelsen bliver stærkere og stærkere, jo mere man fjerner sig fra Kysten, og gaar endelig over til Tørvedannelse, først almindelig Kærtørv med (Trærester, senere, længst mod Vest, udelukkende Sphagnumtørv. Sandflugten vedbliver stadig fra Klitter i Nærheden, fra Stranden eller fra ældre Rimmer, som Vinden blæser Huller i. Sandet fanges af Vegetationen paa Rimmerne, medens en mindre Part aflejres i Dopperne, hvor det fordeles jævnt i den hurtig voksende Tørve-masse, og hvor man ved første Øjekast slet ikke bliver opmærksom paa det. Rimmerne er altså ægte Kystfænomener og angive tillige Kystlinier; de er dannede over en Revle af Strandsand, der imidlertid er aldeles forsvindende i Forhold til Rimmens Hovedmasse, Flyvesandet.

Fig. 7. Mørtørv ved Lonstrup.

Ogsaa N. og V. for det høje Plateau ved Raabjerg Kirke træffes lignende Antydninger af de tidligere Kystlinier under Landets Hævning og Vækst, men da Rimmerne overalt i denne Egn er ødelagte ved Sandflugten eller helt bortblæste, har man kun Dopperne at rette sig efter. Mellem Starholm og Rannerød findes 1663 er angivet en Vester Lundholm omtrent midt imellem Raabjerg By og Højen. Hvor om al Ting er, denne Gaards Beliggenhed tyder i alt Fald paa, at der i Gaardens Velmagtsdage ikke var Klitter paa denne Strækning. Det 1663 nævnte V. Lundholm var allerede 1731 ødelagt af Sandflugt. I en i Rigsarkivet værende For-

tegnelse over afgaaet Hartkorn af 1731 skrives: »Dette Sted er aldeles uden Beboere paa Ager og Eng, samt formedelst Sandflugt aldeles ødelagt. 5 Td. Hartkorn afgaaet«.

Der er flere Ting, der tyder paa, at Sandflugten i Skagens Sogn har været stærkest i Tiden fra 1700 til 1800. I Aaret 1775 blev den gamle, af alle Rejsende kendte Kirke naaet, men ikke som saa mange mener, ødelagt af Sandflugt. Kirkemilen har vandret længere og længere frem, og naaet til Foden af Kirken, saa indtraf St. Bededag en særdeles stærk Storm, som bevirkede, at Sandet trængte forbi,

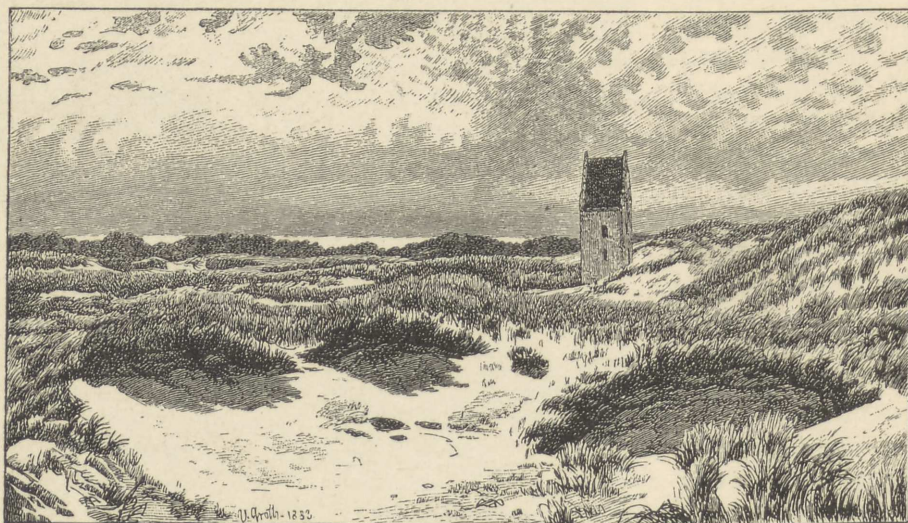

Fig. 8. Skagens gl. Kirke omkring 1800.

ind i og omkring Kirken (Fig. 8). Nogen egentlig Ødelæggelse var der ikke Tale om, endnu den Dag i Dag kan man nemt komme ind i Kirken og tydelig kende Kirkegaardsdiget. Det var altsaa ingenlunde fordi man mente, at Kirken skulde blive begravet af Sand, at den blev opgivet, men fordi den laa ubekvemt og langt fra Byen. Imidlertid har man her et bestemt Tal at holde sig til og ved altsaa, at Klitten 1774 har naaet til den gamle Kirke, og siden den Tid har vandret 1800 Alen for at naa til Havet, hvilket efter Matrikulskortet for Skagen alt var sket ca. 1800. Her har altsaa fundet en overordentlig hurtig Vandring Sted, nemlig 72 Alen om Aaret, hvilket kun kan forklares ved, at det var en ubevokset Mile, den saakaldte Kirke-mile, der har været sat i Bevægelse.

Mellem Skagen og Raabjerg findes paa Kortene fra 1677 og 1763 en Skov, denne kan ikke have været der den Gang, men at den en Gang har eksisteret synes

ikke utroligt. Albert Bremen omtaler 1650 »at der vokser Skov til en Mil'nær Skagen«.

»1564 blev det befalet, at bygge et Vippefyrr paa Skagen, og de omkringboende Lehnsmænd fik Befaling til at afhugge i Skovene saa meget Brændevæd, som til denne Lampe behøvedes, og det til Skagen henføre; somme 50 Læs, andre 100 Læs, men nogle 300 Læs. Ved Skovens Aftagelse blev denne Lampe for kostbar at underholde med Træ og Brænde, og 1650 blev der bygget et Fyrtaarn, hvor der blev fyret med Kul«.

Det er troligt at denne lille Skov ved Raabjerg er blevet ødelagt ved, at den har maattet levere en stor Del Væd til Fyret.

I Aaret 1546 ved man med temmelig stor Bestemthed, at der ikke fandtes Sandflugt af nogen Betydning ind imod Skagens Vesterby. Herudfor laa en stor Sø, som kaldtes Hofsio, og som rimeligvis har opfanget Sandet i mange Aar, da den har været meget dyb. Ifølge Kancelliregistranter af 1546 ses det, at Skagens Borgere fik Ejendomsret til deres By, fri Græsgang og Uddrift paa Hofsio Gaard og Grund med al dets Tilliggende, med Undtagelse af de Egne, som nu ligger under Toldergaarden, som Niels Ifversen, ibd. Som det fremgaar heraf, var der Mark og Enge helt ned imod Kirken, rimeligvis der, hvor nu Damsted Klit ligger.

Det var sikkert først, da Beboerne saa deres Kirke truet, at de for Alvor begyndte at tænke paa ekstra Foranstaltninger for at frelse deres By. Der blev foreslaaet at der skulde sættes et Plankeværk omkring Byen, dette skulde saa ligesom en Sneskærm opfange Sandet, dette vilde jo blive en hel ny og ukendt Maade at hindre Sandflugten paa. Der blev skrevet meget frem og tilbage om dette Plankeværk, som skulde koste 3000 Rdl., det var til Enkeltheder bestemt, hvor det skulde sættes, hvor tykke og hvor høje de enkelte Planker skulde være, hvorledes Arbejdet skulde udføres, og hvordan Pengene skulde komme ind. Regeringen havde Betænkeligheder, henvendte sig til Sandflugtskommissær Viberg, der ikke var stemt for Planen, men skrev til Regeringen 1794, at han indstillede: »at det Plankeværk, som skulde koste 3000 Rdl. og tjene til at beskytte Byen, ikke nyttede; men foreslog i dets Sted at udsaa 500 Tdr. Vipper, samt Hullerne tilplantede, hvorved Byen sikkert kunde reddes. Dette Arbejde vilde koste 10 Dages Arbejde for en Kone og en Dreng af de 150 Familier i Højen og Skagen. Der anlægges Klitter paa 100 Alens Bredde«. Dermed faldt Plankeværket til Jorden, og det var vel ogsaa tvivlsomt, om et saadant 2 Alen højt Plankeværk kunde have reddet Byen. Det viste sig jo ogsaa, at Byens Huse i alt Fald blev reddet for Sandflugt, selv om det jo nok kunde ønskes, at Klitten ikke havde naaet slet saa langt ind mod Byen, som Tilfældet blev. Denne »Anlæggelse af Klitter« i 100 Alens Bredde bestod rimeligvis i at samle Sandet i Klitter. Man kan deraf slutte, at Sandet har ligget udbredt som en jævn Flade over det hele, og heri er saa plantet Klittag i Bælter paa 100 Alens Bredde, er Klittaget saa kommet i Vækst, er der atter plantet ovenpaa, og saaledes er efterhaanden

de Klitter dannede, som omgive Skagens By mod Nord, hvoraf den, der ligger bag Byen, netop har denne Bredde.

1795 nedsattes en Kommissionsforretning til at undersøge Forholdene ved Skagen. Denne kom til det Resultat, »at Klitterne i Nærheden af Højen og vesten for samme vare godt tilgroede og bevoksede med Klittag, fordi Beboerne i nogle Aar havde fredet samme. Dog fandtes der et Gab, Knob-Gabet kaldet, kommende lige fra Havet og som har formeret store Sandmiler, som kan gøre Skade og true med at ødelægge Skagens Mark. Dette Gab bør lukkes med et Gærde af Fyrre-Træer og Brædder paa $1\frac{1}{2}$ Alens Længde.«

Som det ses, var allerede den Gang Opmærksomheden henledt paa et saadant Gab i Klitrækken mod Havet, der den Gang mentes at kunne »formere Sandmiler«. Ved Dannelsen af de store Stensletter, som forhen er nævnte som saa almindelige i Omegnen af Skagen, omtales ogsaa disse Gab som Aarsagen til at disse Stensletter er fremkomne, idet Vinden her har blæst Sandet bort med stor Kraft lige ned til Stenen, netop fordi den med stor Styrke blev presset igennem et saadant Gab.

Om Klittens Tilstand 1828 skriver Brink Seidelin:

»Fra Ruinerne af Skagens gamle Kirke til Raabjerg Sogn er en sammenhængende Strækning af 3000 Tdr. Land aldeles aabne Sandmiler, hvoraf ingen endnu har kunnet ladet sig beplante, belagt med 36 store Sandmiler, af hvilke de største har Navne efter de nedenfor liggende Huse. Et Areal af Skagens Sogn er beplantet, og af disse er som de betydeligste at mærke: Tornbakken, Vesten for Transtederne 77 Td. Ld., Klædebakken ved den nordre Strand, stødende op imod Raabjerg Strand af samme Størrelse, Graaris paa Vejen fra Skagen til Højen 428 Td. Ld., Nordstens Klit fra Højen langs Stranden 620 Td. Ld.«

I intet andet Sogn har Klitterne givet Anledning til saadan Forstyrrelse og Omvæltning som i Skagens Landsogn, Byen Kandestederne er saaledes flyttet 3 Gange formedelst Sandflugt, først laa den, hvor den nu ligger, umiddelbart ved Havet, saa flyttedes den længere ind i Landet, blev saa atter fortrængt af en Klit, og flyttedes saa igen tilbage til den Plads, hvor den nu ligger, med Klitter klods op ad Husene.

Af Levninger fra Fortiden skal nævnes Egekrattene, disse er rimeligvis Levninger fra gamle Egeskove, der er ødelagt af Sandflugt, men som enkelte Steder dog endnu bevarer Livet.

Raabjerg Sogn.

I Følge Pontoppidans Atlas tilintetgjordes Raabjerg Sogn af Flyvesand omkring Aaret 1670. Der findes Klitter overalt i Sognet, kun en Strækning fra Kirken til Kattegat er fri for Sand; der hvor Byerne Lodskovad og Bunken ligger. Det er sikkert Præstegaardssøen og Troldkær, der har opfanget Sandet. I 1793 var Troldkær i alt Fald endnu en Sø, selv om den kun var lille, ikke større end den nuværende

Præstegaardssø, men i 1677 var det en stor Sø, i det mellemliggende Tidsrum er Søen blevet opfyldt af Sand, og danner altsaa nu det saakaldte Troldkær. Baade Nord og Syd for Kæret ligger de store Klitter Lodskovad Mile og Mølklit. Fra Troldkær førte den saakaldte Russehulsrende ud til Kattegat, og har, hvor lille og ubetydelig den end har været og forøvrigt endnu er, dog formaaet at beskytte de Øst for den liggende Strækninger for Sandflugt.

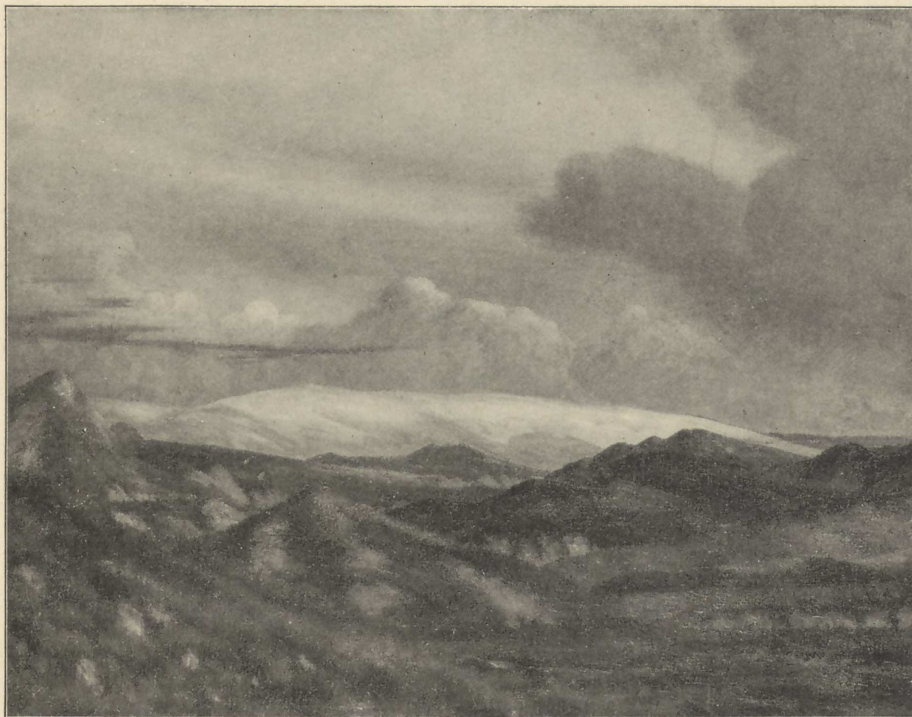

Fig. 9. Sandmile ved Kandstederne i Raabjerg Sogn.

Af de gamle Præsteindberetninger (Vendelbo Stifts Historie) faar man et ganske godt Billede af Tilstanden i gammel Tid. Der skrives saaledes 1571 af: Hr. Hans i Raabjerg Sogn.

»Er hans Præstegaardsjord fordærvet af Sand paa nær 8 Td. Rugsæd, og 1625: Claus Nielsen, Præst til Raabjerg Sogn, næst ved Skagen, kan saa til Præstegaarden: Vinterrug 5 Td., Byg 3 Tdr., Havre 5 Tdr. Intet Vaarrug, Blanding eller anden Vaarsæd, thi Agerjorden er ringe og for en stor Del af Sandflugt fordærvet, saavel som og det ganske Sogn. Hø Avl kan vel være 50 Læs.

Er kun en eneste By ved Navn Raabjerg i det hele Sogn, udi hvilken er 9 Mand Klitterne i Vestjylland.

som tiender Korn, hvis Huse og Agre Jord aarligen ødelægges af Sandløb og nogle faa Sandbunker. Der er ingen i hele Sognet, som kan ernære sig af sin ringe Avl, men ogsaa af Fiskeri, hvilket en Tid lang har slaaet Fejl. Findes ogsaa mange her i Sognet, som hverken kan give Kongen, Kirken eller Præsten deres fuldkommende Rettighed, og en Part er rømt fra Hus og Hjem til Betlergang.

Præsten kan heller ikke noget Aar hjælpe sin Husholdning, uden at købe Korn for mange Penge«.

1678. (Aalborg Stifts Historie).

»Korntienden var foregaaende Aar 16 Td., hvoraf Kirken nyder 7 Td., men Kvægtiendenden af Føl, Kalve, Grise, Høns etc. falder ikke her i Sognet, siden Sandflugten fik saa stor Magt, uden aleneste af faa Lam. Den har ellers tilforn, da her kunde tiendes af alle Slags Kvæg, bedraget sig til 5, 4, 3 Dr., men vil herefter blive meget mindre.

Præstegaarden er fri for Landgilde men ufri for Sandflugt, som ligger til og paa Husene, naar Vejret rører sig, saa den falder besværlig at holde nogenlunde ved lige, indtil Sandet faar slet Overhaand og ingen kan bo der. Der er en liden Raaling, en Lade, et Kohus og en Stald, som alle vare forfaldne, da jeg kom til Stedet, og nu er af Sand tilhobe omringede. Hvad Agerjorden og Marken sig belanger, er de 3 Parter af Sandflugt saa slet ruineret, at den aldrig kan bære hverken Korn eller Græs, den fjerde Part er af Sandflugt overløben og ødelægges Tid efter anden, saa den er ufrugtbar. Og som Præstegaardens Mark er en Del har den Præstegaarden og Kirken paa nor Side, et Dige paa øster Side, en Sandklit paa sønder Side og Raabjerg Sø paa vester Side. Dens Takst er 2—3. Den er ukøbt og lidet værd, fordi den synes med det første at blive slet øde. Ingen Ildebrand eller Olden og ej Tørv i Præstegaardens Magt. Decimantium formedelst Sandflugt mærkelige Formindskelse. Mangel paa Foder formedelst Sandflugt.

Envold Lauridsøn.

Der er ingen Degnebolig. Jeg har lidet at leve af, og det bliver aarlig mindre formedelst Sandflugten, saa jeg maa nødes til at tjene andre for Brødet, naar jeg ikke i Kirken skal opvarte.«

Man faar heraf det Indtryk, at Sandflugten har raset meget stærkt i Tidsrummet fra 1625 til 1687, og endnu er i sin fulde Styrke sidstnævnte Aar. Medens der endnu i 1625 kunde saas 13 Td. Korn i Præstegaardsjorden og avles 40 Læs Hø, er dette i 1678 helt forbi, der tales hverken om Hø eller Korn, men om at $\frac{3}{4}$ af Marken er ødelagt og $\frac{1}{4}$ ødelægges Tid efter anden. Det er værd at lægge Mærke til Ordet »overløben«, hvilket Præsterne meget bruger, det er altsaa ingenlunde store Vandreklitter, der vælter deres Sand ind over Markerne, men det er ligesom en jævn Strøm af Sand, der løber ind over disse.

Fig. 10. Raabjerg Mile.

Præsten skriver »Korntienden var forgangen Aar 16 Td.«, altsaa synes meget at tyde paa, at der her har været Tale om enkelte særlige hæftige Sandflugter.

Man faar her et Billede af, hvorledes Tilstanden var i Sognet i den Tid, Sandet laa op ad Husene, Marker og Heder vare ødelagte af Sand, Agerbruget tildels opgivet og Beboerne maatte ty til Fiskeriet.

I Aaret 1680 blev der afholdt Synsforretning over den Skade Sandflugten havde anrettet i Sognet, den findes i Rigsarkivet og lød saaledes:

»Raabjerg Sogn bestaar af en Del Byer og mange enkelte Boler, som ligger hist og her i Klitten, hvor nogle Stykker enten af Ager, Eng eller Drift imellem Sandbjergene endnu kan findes frelste, der for menneskelige Øjne synes ej længer at kunne vare, eftersom Landet begynder alt nu at spidse ud imod begge Have, Vester og Østerhav, og er overalt opfyldt af store Sandmiler, som gaar tværs igennem det, fra det ene Hav til det andet, fornemmeligen gør Veste- og Nordvestenvinden den største Skade og driver Sandet fra Bakkerne Sognet igennem, saa at dette Sogn er et rent elendigt Sogn og formedelst Ejendoms Foringelse og Afgang, baade forfalder Kirken og Præstens Levnetsmidler forgaa, dog have vi paa tvende Dages Tid beset disse Byer og Bosteder, som kunne være imellem dette og Skagen, hvoraf en stor Del er øde. Raabjerg By til 2 Td. Hartkorn, Kølles Boel 1 Td. 2 Skd. Et lille Boel kaldet Stramb, som er rent øde og under Sand 2 Td. Nedennævnte Byer og Boler af samme Beskaffenhed som Raabjerg og takseres derfor til:

Skjødelund By 3 Td.	Stauls Ager 1 Td.	Gayslet 1 Td.
Bønkier 1 - 2 Skp.	Etholt 1 -	Gaardbogaard 3 - 4 Skp.
Bøgen Have 1 - 2 —	Springsvig 1 - 3 Skp.	Breden 6 —
Lodsko Vad 8 - 4 —	Troldberg 3 -	Hjortlund 1 -
Rudsberg 1 -	Rænnerød 2 - 4 —	Klitlund 3 —
Aalbæk By 22 -		

Aalborg den 24. Oktober 1680.

Foss.

Biskop Birkerød skriver i sin Dagbog den 11. Maj 1697 »at Sognepræsten i Raabjerg Edvard Laursen, besværede sig højlig for mig, at han formedelst den skadelige Sandflugt, som jo mer og mer fordærver Sognet, ingenlunde kan svare den sædvanlige Afgift af Kirketienden, som til hans Sogn er perfectueret«.

Som det ses, er der foregaaet et Præsteskitte siden 1678, og det synes, at Sandflugten fremdeles tager mere og mere Overhaand, har altsaa rimeligvis raset uafbrudt i de 20 Aar fra 1678. Den daværende Præst, Envold Lauridsen, synes ikke at se saa mørkt paa Tingene, i hans Udtryk »Præstegaarden er fri for Langgilde, men ufri for Sandflugt«, synes der at spores et vist Lune, han tager Sagen som den nu engang er.

1828 er Klitterne i Raabjerg endnu af de værste. Brink Seidelin skriver herom i sin Beskrivelse af Hjørring Amts Klitter:

»Raabjerg Sogns Klitter er de aller vidtløftigste i Amtet, heraf ere følgende tildels nøgne Sandklitter. Kylløbæk 94 Tdr. Ld., Hosekjær 171, Hedens 34, Pælens 40 Td. Ld., og af beplantede har følgende størst Udstrækning. Engklits Rimme 106 Td. Ld., Søklits Rimme 428, Søbæks Rimme 96 Td. Ld., Lodskevads og Bunkens Klit 148, Jennets Klit 857, Bunkens Rimme 482 Td. Ld.

Endnu findes den bekendte Raabjerg Mile, som nu er fredet, og ikke bliver tilplantet med Træer eller Klittag.

Tværsted Sogn.

Af Danmarks geologiske Undersøgers Kort, 1. Række, Nr. 3, fremgaar det, at hele Partiet Øst for Uggerby Aa er uden Sandflugt. Undersøgelserne, som ere foretagne ved Boringer, viser hvor der har været Flyvesand, enten Terrænet saa er Klit, Mark eller Hede.

Disse Kort er Billeder af Landets Udseende i den forhistoriske Tid, Flyvesandet har ikke nær den Udstrækning nu som da. Mellem Uggerby Aa og Tværsted Aa betegnes Jordbunden som Strandsand og Zirphæa Sand. Paa Resens Kort fra 1677 findes endog en lille Skov ved N.-Elkjær, men om den nogensinde har eksisteret er ganske vist et andet Spørgsmaal, da dette Kort var alt andet end paa-lideligt.

Paa samtlige Kort findes nogle smaa Klitter langs med Havet mellem de to Vandløb, som har trængt sig henimod og langs Tværsted Aa, og arbejdet sig ned mod Præstegaarden og Byen og her anrettet betydelig Ødelæggelse. I 1625 skriver Præsten ifølge Vendelbo Stifts Historie:

»Ligger og min Præstegaard, som jeg bor i, i en løs Sandklit, Marken er meget fordærvet af Sand, og naar det bliver tørre Aaringer, bliver Kornet meget ringe, saa den Tid har været, jeg haver saaet 6 Td. Byg i gammel Jord, og jeg dog ikke haver høstet en Skæppe deraf igen som nok Hensigt er. Ligger ogsaa min Præstegaard paa en almindelig Landevej for Kongens Folk, som skal vandre igennem Landet fra Aalborg og til Skagen.«

Sandflugten var altsaa den Gang stærk, saa at man kan se, at det ikke er Klittens Højde og Masse, det kommer an paa, men selv saadanne faa Fod høje Klitter, som her er Tale om, kan anrette stor Ødelæggelse. Det er ligesom Tværsted Aa ikke har kunnet faa Bugt med Sandet, men at det har lejret sig langs Aaen og saa, af østen og sønden Vind, er blevet kastet ind over Byen. 1678 er Tilstanden ikke bedre. Præsten skriver: »Jorden som kun er liden og indkneben mellem Havklitten og Heden, hel skarp og en stor Del baade af Mark, Eng og Fædrift ganske af Sandet ødelagt, og aarlig fordærves. Overalt har været Misvækst nu i 2 Aar, hvilket har haardest truffet dette Sted. Kan saa min Tiende og ej nær naa min Formands. Præstegaarden er i sin Capacité temmelig stor, baade fordi den ej er indbyg-

get, men for Sanden at give Luft, at den ikke skulde blive liggende paa Husene og tvinge dem ned, er alle Vegne Distance mellem dem.

Præstegaardens Markjord, som falder end mere end det ganske Sogns skarp og sandagtig, anlangende, da er en Del Jord straks omkring Gaarden beliggende og bestaar af smaa Stykker, eftersom Marken ej er af den Vide og Størrelse, at her kun falde Agre. Dens Takst i Matrikullen er 1—3—2 lige med andre, som baade i Udsæden og Jordens Godhed den langt overgaar. Decimantium Formindskelse angaaende, da er i Tværsted Sogn 6 af de bedste Gaarde øde, af hvilke den ene er bleven afbrændt.

Græsning er her til Gaarden meget ringe, næppe til 4 Heste, Drift ej til 6 Køer, i det Sted tilforn, kunde vel fødes om Sommeren 16 Køer, thi nu er Marken ganske tildækket med Sand, som daglig tiltager, hvorudover jeg maa have alt mit andet Kvæg, Bæster og Svin paa fremmede Steder til Græsning og Tilsyn imod dyr Betaaling og til Gaardens ikke ringe Skade for Gøden den mister.«

For første Gang hører vi nu Tale om en særegen Bygningsmaade for at give »Sanden Luft«. Bygningerne ligger spredte for at Sandet kan faa frit Løb overalt, og ikke samles i Gaarden og endog nedtrykke Tagene. Det er ligesom Snefog i vore Dage, man kan forstaa at Tilstanden har været temmelig utaalelig, man maatte gaa i Fare for at »sande inde«.

Udtrykket da »Klitten var ved Magt« tyder paa at denne en Gang har været tilgroet og dæmpet, men senere atter blæst op, maaske netop som Følge af, at Præsten før har fødet sine 16 Køer i den.

Præsten har rimeligvis lige saa lidt som nogen anden overholdt de strænge Forbud mod Kreaturgræsning, som herskede den Gang.

I Aaret 1680 udtaler den nedsatte Kommissionsforretning sig saaledes:

Øster og Vester Tværsted haver lidt en Del Skade paa deres Mark, men da denne Sandflugt ikke er ny og de tidligere have faaet Afslag i Hartkorn, saa takseres kun den Skade, som nylig er begyndt. (14 og 9 Td.).

Den tidligste Klage om Sandflugten i Tværsted Sogn omtales forøvrigt allerede i Aaret 1571, idet Præsten Hr. Niels skriver »at Sand haver fordærvet ham saa meget Jord, som han kan saa 8 Td. Korn i.«

Fra 1571 til 1680 ved man altsaa med Bestemthed at Sandflugten har ødelagt Tværsted By. Kommissionsforretningen udtaler sig allerede ikke videre strængt om den, saa at den paa dette Tidspunkt maa betragtes som standset.

Ifølge Matrikulskortet over Tværsted Sogn 1793 var der kun en smal Strimmel Klit langs Stranden, medens Resten af Ejendommen er benævnt som Agerjord.

I vore Dage er baade Præstegaardsjorden og de øvrige Jorder i Sognet langt-fra ringe, saa at Marken altsaa efterhaanden er bleven forbedret, rimeligvis ved langt Græsleje, og nu høster Beboerne den Fordel at være blevet af med største Delen af deres Hartkorn, medens deres Jord er ligesaa god som førend Sandflugten.

Dette er forøvrigt Tilfældet med en Mængde Ejendomme langs Kysten, som vi senere skal faa at se, og maaske maa her søges Grunden til den vestjydske Bondes større Velstand end hans Fæller paa Østkysten.

Brink Seidelin skriver 1828 om Tilstanden:

»Over det nordlige af Tværsted Sogn udbreder sig Havbakken 107 Td. Land, Simon Skrivners Rimme 193 Td. Ld., Rødsletten 64 Td. Ld. og mange flere vidtløftige, men dog beplantede Klitstrækninger. I de Vest herfor liggende nordlige Sogne ere Klitterne af mindre Omfang og tildels godt tilgroede; men hvor Kysten bøjer mod Syd, begynder de vidtløftige og tildels meget høje Klitter i Taarnby Sogn.«

Fig. 11. Munden af Kjøl Aa.

Uggery Sogn havde i Følge Kommissionsforretningen 1680 ingen Skade af Sandflugten, undtagen Tulstrup By, som ligger nærmest Sandene, har lidt nogen Afbræk paa sin Mark og Eng.

I 1571 omtaler Præsten, at han, Christoffer Lyng, har Herligheden til »Olden, Skovsvin og Gjæsteri«.

Heraf synes det at fremgaa, at der har været Skov her i hin Tid, og paa Resens Kort 1677 er ogsaa en Skov i Nærheden af Asdal. I Asdal Lade findes som bekendt Egebjælker taget af Skovene ved Asdal, og hvori endnu ses Sabelhug fra Svenskekrigens Tid, idet Soldaterne huggede Toppen af Havren til deres Heste mod Bjælkerne i Laden.

Strækningen imellem Kjøl Aa og Uggerby Aa er Flyvesandsbund altsammen,

men her findes ikke Klitter af synderlig Højde, hvilket for Resten sjældent er Tilfældet, hvor Flyvesandet stammer fra et Hav som ligger Nord for Landet. Naar Vestenvinden ikke staar lige mod Land, faar Klitterne ingen Betydning.

Mellem Hirtshals og Tværsted støder Klitterne under deres Vandringer Vest efter bestandig paa Vandløb, endog af betydelig Størrelse, først Emmersbæk, saa Kjul Aa, Uggerby Aa, Tværsted Aa. Ved Kjul Aa ses nu det samme som ved Tværsted Aa, Klitterne ophobes langs Aaen, opnaar endog 36 Fods Højde, presses, da de ikke kan komme over Vandløbet, ned langs dette, og kommer saa ned og ødelægger Markerne til Tolstrup By. (Fig. 11).

Asdal Sogn ligger indenfor de samme beskyttende Vandløb, Kjul Aa og Uggerby Aa. Sognet har sine Klitter beliggende ude ved Havet, og disse udmærke sig mere ved deres Længde end ved deres Højde, 10—12, medens Længden i 1804 angives til 4200 Alen af Strandklitter og 4000 Alen af Over Grønbæk Rimmer, og Bredden henholdsvis af 500 og 450 Alen.

Betegnelsen Rimmer henpeger paa, at her har fundet en Vandring af Klitter Sted, som har efterladt sine Spidser i Form af Rimmer. Rimmernes Bredde synes at tyde paa, at Vestenvinden har tabt en Del af sin Kraft ved at støde paa de høje Skrænter ved Hirtshals, og ved at bevæge sig ind over det store Højdedrag i Horne Sogn, og senere dale ned i det Lavdedrag, hvori den nordlige Del af Asdal Sogn ligger.

Midt imellem Rimmerne ligger de ejendommelige Luner, 200 Al. brede, 2000 Al. lange, flade Strækninger, hvis Bund er Strandsand bevokset med Græs. Disse strækker sig med nogle Afbrydelser helt hen imod Hirtshals; det er muligt, at det er Stranden, der i sin Tid har gaaet helt her op, og Klitterne senere har lagt sig udenfor.

I 1732 blev der, efter at Kommissionsforretningen havde fundet Sted, afslaaet 22 Td. Hartkorn paa Asdals Gods, og 5 Td. Oldens Gods formedelst Sandflugt.

Horne Sogn grænser baade til Vesterhavet og Tannisbugten; mod Vest findes høje Skrænter, som har bidraget til, at dette som de øvrige Sogne ned langs Kysten er blevet mindre medtaget af Sandflugt, end ellers vilde have været Tilfældet. Kommissionsforretningen 1680 skriver ogsaa: „Skaden kommer fra Vester Kant og Norvest Storme, dog en Del ligger saa højt, saa at den er bleven forskaanet.«

Hornetorp ligger nærmere Strandsiden, er meget fordærvet, og en Del af de bedste Gaarde og Strandbyggere, som berettes at have været 26, er rent forødet og bortflyttet. (11 Td.).

1625. (Vendelbo Stifts Historie.) Horne Præstegaard er næsten Del Halvparten fordærvet af Sand paa Ager og Eng, som ligger nu under 6 Fod.«

Troels Lund skriver: »Omtrent 1725 kom en stærk Sandflugt, som kort før Høst ødelagde Kornet i den Grad, at man maatte klippe Vipperne af det.

At den er kommet hurtigt ses deraf, at man under et flere Alen tykt Sandlag hist og her endnu kunde finde Furer i den mørke Muldjord, saa skarpt afskaarne, som de var trukne kort i Forvejen.«

1738 skrives i de Thotske Samlinger: »Horne, som nu er det mindste Sogn i Horns Herred, har i forrige Tider været det største Sogn i samme Herred, men, som det ligger nær det store Hav, er det Tid efter anden formindsket af Sandflugt og Vand. Da Sognet var mere beboet end det nu er, havde Kirken sin egen Jord, som holdt den vedlige, men som er øde af Klitsand. Kornet, som blev avlet af Kirkens Jord, blev lagt ind i Rum paa Kirkegaarden, hvor endnu findes Levninger deraf.«

Den Præstegaard, som her tales om, maa rimeligvis have været en Annexpræstegaard, da den nuværende Præstegaard ligger meget højt og de geologiske Undersøgelser paa sit Kort ikke viser Flyvesand i Nærheden af den. Da Sognet tidligere har været stort, er det ogsaa rimeligt, at det har haft sin Annexpræstegaard.

Man ser, at der endnu i 1725 var stærk Sandflugt, og det er interessant at høre i hvor kort Tid, der kan dannes et flere Alen højt Sandlag. Det hører sikkert til Sjældenhederne, at Sandflugten i August Maaned kan være saa stærk at den kan naa i Højde med Kornet, mere uforstaaeligt er det, at Sandet kan lægge sig jævnt ud over en Kornmark og ikke vælter sig ind over denne som en Vold fra Vest af.

I Følge Matrikulkortet 1793 fandtes kun lidt Klit Øst for Hirtshals; denne strakte sig i en smal, fra Hirtshals begyndende Strimmel ned mod Tornby Sogneskel, hvor Bredden bliver 12—1400 Alen.

1804 havde Klitterne i Følge kgl. Arkivregistratur II. følgende Udstrækning:

- 1) Hulbæk Rimme 250 Al. lang, 500 Al. bred. Nogle aabne Sluger.
- 2) Hirtshals Rimme 100 Al. lang, 900 Al. bred, herfra til Østre Ende af Nejst Mark er kun lidt Klittag.
- 3) Havbakkerne til Kul Aa 2400 Al. lange, 150 Al. brede. Godt tilgroet med Klittag.
- 4) Truds Rimme 2500 Al. lang, 80 Al. bred.

Tornby Sogn var, siger Troels Lund, allerede 1553 overfløjet af Sandflugt, og i Følge Pontoppidans Atlas nær 1591 meget ødelagt af Sandflugt.

Sognepræsten i Tornby skriver ifølge Vendelbo Stifts Historie:

»Beklager, at Sand har fordærvet ham 24 Td. Korn Sæd Jord og i Aar 5 Td. Rug af de 15 Td. han haver saaet.

Til Præstegaarden alene fordærvet Jord til 28 Td. Rugsæd, foruden Eng og Fædrift. Tornby Præstegaard saar nu 5 Td. Rug, 3 Td. Byg, 7 Td. Havre, Eng 12 Læs. Største Part af Sognet er fordærvet af Sand.«

Som det ses, var det paa et tidligt Tidspunkt at Sandflugten var naaet ind

til Præstegaarden, der dog ligger $\frac{1}{2}$ Mil fra Stranden. Klitterne har ogsaa her Form af Vandreklitter og opnaar en betydelig Højde.

»Nærmest Klitten ligger Sønder og Nør Kvæeg, som haver lidt megen Afbræk paa deres halve Mark, baade i Ager og Eng (7 og $3\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn).

Kjøbsted By og Skads Ager, som ligger allernærmest Stranden er endnu mere forødet, saasom Sandflugten strækker sig over al deres Mark, Ager og Eng fra Lønne Aa indtil Horns Næs og lide de endnu stor Trængsel i deres Gaarde af den (12, 5 Td.).

Hele Sognets Hartkorn er 69 Td. 7 Skp.«

Kommissionsforretningen 1693 skriver, »der har lagt sig en Sandmile paa en Fold, kaldet Manster Agger, ligeledes er Vester Bjørnhøj ødelagt, og en lille Ejendom, kaldet Sønder Sigen, som nu mere end Halvparten ligger øde, ligesom en Eng, kaldet Carl Engen, en Gaard ødelagt af Sand.

Tornby ligger for en aaben Sande, som kommer dels fra Havet, dels fra den derhos liggende store Sandklit og fra Vester og Sønderkant, alt som Vindene er til, udbreder sig over de derom liggende Byers Marker, dog som Skaden ikke er lige stor overalt i Sognet har vi besigtiget Tornby Mark for sig og befundet Sønder Tornby at faa sin Skade paa den søndre Kant af Sandklitten omkring tre Søer eller store Huller, hvilke have været denne Byes Mark til stor Beskyttelse, da Sandet ikke har kunnet gaa lige frem, ellers havde Skaden været langt større (25 Td. Hartkorn).

Nørre Tornby som paa Ager og Eng er af samme Sand paa den nordre Klit angreben, og synes det at ville have sit fri Løb fra Klitten hen til Højerups Bjerger, dog er denne Byes Mark endnu ikke saa meget forødt, som den søndre Byes (8 Td.).«

Man faar heraf et godt Indblik i Klittens Tilstand og Udstrækning i den Tid i Tornby Sogn. Særlig Tornby er udsat, idet Sandet kommer ind over Byen, enten Vinden blæser fra Syd eller Vest. Dette har sin Aarsag i, at der Syd for Byen ligger et stort Klitparti, 3000 Alen langt og 1500 Al. bredt. Det ligger ved Foden af det store Højdedrag, der kommer fra Frederikshavn og strækker sig til Hirtshals, og hvis Fod i sin Tid har været Landets Kyst. Nu er det altsaa en saakaldet Indersande, men er rimeligvis dannet den Gang her var Strandbred, her findes ogsaa Strandsand helt rundt om dette Højdedrag. Sandet har ikke formaaet at blæse op over dette Højdedrag, men presset sig baade Syd og Nord efter under dette.

Ligesom Vandløb har sin store Betydning, som en naturlig Hindring for Sandflugt, saaledes er det samme Tilfældet med Søer. Disse kan ganske vist ikke holde saa længe ud, men maa optage Sandet i sig, og den Beskyttelse Søen yder er saaledes afhængig af Søens Dybde. Her har det været temmelig anselige Søer, der er Tale om, siden de saa længe har kunnet beskytte Byens Marker.

Paa den Tid (1693) var Søerne endnu ikke fyldte, idet der tales om, at Sandet ikke har kunnet gaa ligefrem, men man kan fristes til at antage, at en Del Sand

dog er trængt omkring Søerne. At der her har været Skov i sin Tid fremgaar af efternævnte Fund.

En Fortidsbrønd er, ifølge »Vends. Tid.«, funden paa Gaardejer S. Hejlesens Ejendom i Kjøbsted Klit en halv Fjerdingsvej fra Havet. Den fandtes ved at grave Tørv 2—3 Alen under Sandet i et tidligere Skovareal, hvor der ogsaa jævnlig er funden Oldsager fra Stenalderen. Brønden er 3 Alen dyb og sat af Kampesten. Paa Bunden fandtes en Del Dyrelevninger, Vildsvinetænder, Oksehorn og en Jagtkniv med Kobberparerplade. Endelig fandtes et Bøge-Hjulnav med Huller til fem Eger af raat tilhugget Egétræ. De fundne Genstande bleve afleverede til Hjørring Musæum.

Det er en forbavsende Masse Klitter, der maa have været i Tornby blot for 100 Aar siden, saaledes nævner Klitkommissionen 1804 følgende Klitter i

Taarnby Sogn:

- 1) Tyrebakken, 700 Al. lang, 500 Al. bred. Klittag udbreder sig vel.
- 2) Hunsted Brinker, 400 Al. lang, 30 Al. bred. $\frac{2}{3}$ er beklædt med Ler.
- 3) Thorbæk Rimme, 1600 Al. lang, 330 Al. bred., er noget aaben.
- 4) Tofting Sandklit, 2000 Al. lang, 500 Al. bred. Plantet 20 Læs Klittag efter Plov, og nedlagt 30 Td. Vipper.
- 5) Hølsbeks Rimme 1000 Al. lang, 1300 Al. bred. Har nogle Aabninger.
- 6) Horsbæk do. 1800 — 350 — do.
- 7) Harest do. 300 — 400 — do.
- 8) Nørre Oxer Klit Rimme 300 Al. lang, 500 Al. bred. Aaben i venstre Side. Klittaget godt udbredt sig.
- 9) Harredfeldt Bakker 500 Al. i Omkreds. Næsten sammengroet.
- 10) Yxenbæk Rimme 150 Alen lang, 200 Al. bred. Klittaget godt udbredt sig.
- 11) Gangvarrads Rimme 1800 Al. lang, 250 Al. bred. Næsten sammengroet.
- 12) Hvistbæk do. 800 — 60 — do.
- 13) Grønhue Slaage. 60 Alen i Omkreds. Har nogle Aabninger.
- 14) Jesperharreds Rimme 1200 Al. lang, 150 Al. bred. Gør ingen Skade.
- 15) Tolder Rimmer 1200 Al. lang, 150 Al. bred.
- 16) Elsbæks Slaage. 800 Al. i Omkreds.
- 17) Taaskers Vand.
- 18) Smaa Klit Rimmer. 90 Al. lang, 250 Al. bred.

Skallerup Sogn.

I Aaret 1571 beklager Præsten Hr. Niels i Skallerup sig over, »at Sand haver ødelagt saa meget Jord til Skallerup Præstegaard, som han saar 11 Læster Korn i.«
 »1625. Hans Hanson haver to Sogne. Præstegaarden, som han bor i, er mange

Aar forleden, den største Part af Jorden, som mest haver været gavnlig, fordærvet og ødelagt formedelst Sandløb, saa vel som og nogle Byer og en stor Part af Sognet. Engen til Gaarden er aldeles og slet ødelagt af Sand.

1690. Sand har forødt hele Byer, en, fordum kaldet Aistrup og nu en hel By Nørlev, hvoraf hverken Korn og ej heller Hø er at bekomme.

Skallerup og Vennebjerg lider fælles Betryk og Besværighed af den meget skadelige og besværlige Sandflugt, som i Hovedsognet har lagt 2 hele Byer øde og i Annexsognet flux ogsaa tiltrænger, og ødelægger baade Ager, Eng og Fædrift, her til kgl. Maj. Præstegaard et lidet Stykke Røring.«

Kommissionsforretningen som undersøgte Stedet 1690, skriver:

»Nørlev By er hel overflødet af Sandflugt, saa man ikke kan kende, hvor Mark og Eng har været og med hvilke Vinde der end falder, dog dagligen tiltager, hvorfor denne By er sat ganske ud af Martricul, undtagen to smaa Boler, som endnu haver nogle Stumper Ager-Jord. Koldbæksmølle, hvis Vandtilløb hindredes af tiltrængende Sand, saa at derved stundom lidt, stundom intet kan males, og bliver Sandflugten ved saa vorder den snart ubrugelig.

Klitten ligger straks derved og er rent overgaaet med Sand, og Marken, som sammesteds haver været i Brug, ligger i den bare Sand, og haver været uden Huse og Brug i mange Aar, uden en lille Bolig, som har saa længe det kan være lidt Ager og Eng.

Størup og Rærup er flux forødet af Sandet, som stærk vesten Blæst forarsager, dog som haver endnu saa længe det behager Gud nogen Markjord frelst.«

Man kan heraf slutte at det var omkring 1571 at der var Sandflugt paa Skallerup Præstegaards Mark. Sandflugten er først blevet standset efter at den har naaet Liver Aa, som den ikke har formaaet at overstige.

1690 er endog Sandflugt i Nørlev By, »hvad Vinden er«, denne By ligger nemlig udsat for Sand baade fra Syd og Vest. I Aaret 1793 kan man se paa Martrikulskortene, at Nørlev By er ved at komme paa Fode igen, idet største Delen af Markerne der omkring atter betegnes som Ager, en temmelig betydelig Sø, som laa Syd for Byen paa den Tid, er nu fuld af Sand.

Det er ganske interessant at se, hvorledes saadanne Klitsøer, naar de bliver opfyldt af Sand, snart bliver bevokset af forskellige Planter, der kunde taale Fugtighed, der senere afløses af de alm. Klitvækster.

Maarup Sogn

blev synet 1680 af en Kommissionsforretning, der skriver:

»Lønstrup By ligger for en aaben Strand og Sandflugt for alle vestlige og nordlige Vinde, som haver flux ødet og fordærvet Marken, og æder Havet aarligen af Landjorden bort, saa at der fanges Fisk, hvor tilforn haver vokset herlig Korn.

Præstens Anneksgaard Maarup, som største Del af Sandflugt er øde, Vester Vidstrup By, hvis Ager og Eng ligger i en hvid Sand, og haver alle forflyttet undtagen en liden Bolig (23 Td.).

1553. Maarup Præstegaard er noget nær fordærvet af Sand.«

Som det ses har Landet her tidligere haft et ganske anderledes Udseende end nu, idet det har gaaet langt ud, hvor der nu er Hav. »Der har været herligt Korn, hvor der nu er Hav«, saa at man heraf kan slutte sig til, at det har været godt Land, der er skaaret bort af Havet. Klitterne maa altsaa betragtes som fuldstændig nye Dannelser, man maa kun undre sig over, at de ikke er vandret endnu længere ind i Landet end de er, da der her ikke findes noget hæmmende Vandløb, maaske Grunden hertil for en Del kan søges i den høje Skrænt, som ligger ud mod Havet, og som maa have hindret en stadig Tilvækst af Sand.

Rubjerg og Maarup Sogne beskrives 1632 af Sognepræsten saaledes:

»Markerne udi begge disse Sogne af den skadelige Sandfog og Strand ere jammerlig fordærvede, thi begge Sognene ligger ved Strandsiden, den ene ved Vester, den anden ved Nordvesthav.

En By i hvert Sogn er allerede lagt øde af Sand, og nu er der ikke mere tilbage end en By i hvert Sogn. Til Præstegaarden avles intet mere end 8 smaa Sommerføringer Hø, og det andet som behøves, maa vi leje for en Del af den liden Korn-tiende langt borte i andre Sogne og Marker, saa her er nu i al Sandhed ganske ringe Lejlighed baade for Præsten og Sognemændene og Aar for Aar maa vente værre. Det bliver ikke derved, at mægtige Storme om Foraaret kvæler en Del af Sæden med Sand, men imod Høsten kommer de store Havguser, som dovner en Del af det, man skulde høste, at det bliver, ligesom det var tærsket. Velsignet være hans kgl. Maj., som værdiges til at drage Omsorg for sine Præsters Brød, hvor Mangel findes, at det til bedre maa vorde anset. Herren være Sol og Skjold i kgl. Maj. høje og hellige Regering. Herren være og forblive Kongens og det ganske kgl. Arvehusets Styrke og Velsignelse mindeligt.«

Peder Christensen.

Kommissionsforretningen 1680 skriver:

»Rubjerg Sogn ligger lige imod Vest bar for en aaben Strand og fordærvelig Sandflugt, og først kom vi til en liden By kaldet Ulstrup, hvis Fædrift, Mark og Eng ligger i hvid Sand, undtagen en liden Hole paa hvilken Sandet dog forleden Mikkelsdag har begyndt sit Løb, og hvis Huse om de ikke allerede er kommet afsted vil dog med det første forflyttes.

Rubjerg Bys Mark og Ejendom, som ligger i lige Maade for en aaben Sandflugt fra Hav-Bredden for alle nordlige og vestlige Vinde, som udi slemme Maade graserer baade over Ager, Eng og Fædrift. Præstegaarden befandtes og trende Gange at være flydt afsted (28 Td.).«

Det synes som om Sandflugten netop i 1680 var paa sit Højdepunkt idet Ul-

strup By den Gang endnu ikke vat helt ødelagt, men er blevet det siden 1793, idet Martrikulskortet kun viser nogle smaa Stykker Agerjord midt inde i Klitten. Være har det staaet til med Sandflugten ved Rubjerg By, hvor den ogsaa har begyndt langt tidligere, hvad Klittens Bredde ogsaa synes at tyde paa. Ifølge Jordebøgerne fra 1578, blev der afkortet aarlig 39 Daler formedelst Sandflugt i Rubjerg Sogn. Efterretningerne fra den Tid omtaler ikke Ulstrup.

Lyngby og Jelstrup.

(Vendelbo Stifts Historie.)

1553 og 1571 klager Præsterne ikke direkte over Sandflugt, men kun over Armod i begge Sogne.

1625. I Lyngby Sogn er 8 Gaarde og 8 smaa Bole ved Vesterhavet i Sandegnen, og mest boer der fattige Fiskere deri.

1625. I Jelstrup Sogn, som er Hovedsognet, er 13 Gaarde og 14 smaa Bole.

»Min Højbjergning, skriver Præsten Jacob Hansen, er flux uvis og vanskelig, thi meste Parten ligger i bløde Siger, Morads og røde Kjære, saa Græsset skal hæves og drages til Land med stor Trældom og Bekostning, saa jeg undertiden næppe kan bjærge 10 Læs, undertiden 14 eller 15 Læs.

1690. Decimankes udi Jelstrup Sogn 21, udi Lyngby S. 15, Korntiende kunne være for 10 Aar siden 44 Tdr. Byg og Rug og 9 Læs Skaftehavre, men siden Sandflugten tog Overhaand, særdeles i Annexsognet, er det saare forringet og formindskes aarlig.

Annexsgaardens Ager og Eng er nu saare meget af Sand fordærvet.

Ogsaa her er der Tale om en temmelig ny Sandflugt. Præsten taler om, at »Korntienden for 10 Aar siden var 44 Td. Rug og 9 Læs Skaftehavre, men siden Sandflugten tog Overhaand, særdeles i Annexsognet, er det saare forringet og formindskes aarligt.« Altsaa begyndte Sandflugten først at gøre egentlig Skade paa de bedre Jorder 1680 eller deromkring, selv om der helt ud imod Havet alt var forarsaget en Del Skade forhen. »Særdeles i Annexsognet«, skriver Præsten, altsaa kan man heraf slutte, at Jelstrup Sogn heller ikke er helt fri for Sandflugt, hvilket maa have sin Aarsag i to Sandpartier Nord og SV. for Jelstrup Kirke.

Ud for Lyngby findes ogsaa Martørv i Klitten. Fig 9.

Fureby Sogn.

15. Juni 1669 meddeles om »4 Børglumsklosters Gaarde i Fureby ere ganske øde og deres Jord og Marker ganske overføget med Sand fra Stranden.

1672. 20. Januar. Furre By ved Børglumkloster næsten helt ødelagt ved Sandflugt, saa at Tienden var ansat til 6 Td. Hartkorn og ventedes at blive helt ødelagt, da man intet Middel vidste derimod.«

Af Kommissionsforretningen fra 1680 faar man et godt Billede af Fureby Sogn paa den Tid, der skrives:

Fureby Sogn

ligger dybt mod Vesterhavet, som skyller ind paa Landet, og deraf tager en Del af det med sig i Havet tillige med mange Alfare-Veje, som have løbet til Gjöring, og nu af Sandet flux forødt, derforuden er og Nord for Kirken og Springen en Sandmile, som ved tør Storm fra Vesten løber over en Del af deres Markjorder, som kan være beholden og hvad Enge, Fædrift angaar, saa ødelagdes den fattige By af Hav-Sandet baade synder og øster for Byen. For 7—8 Aar siden blev der taget Syn over denne By og Ejendom og Taxten blev sat til 24 Td.

Sønder Lynghys Marker, hvoraf en Del var overløben med Sand, baade Ager, Eng og Græsning, hvilket kommer af en Sandmile, som er opblæst af Havet og i den vestre Ende er noget lidet med Torn og Græs sammengroet, dog ej ret langt, men strax Østen for ligger derudi aaben hvid Sand, som drives af alle Stormvinde frem og tilbage paa deres Mark, og haver allerede opfyldt et Morads, hvor over for faa Aar siden ingen Kreaturer kunde gaa, kan drive man Ager og Eng nu.«

Som det ses har der i Tidens Løb foregaaet store Naturomvæltninger i Fureby Sogn, ligesaa meget af Vand som af Sand. Havet har i Følge de geologiske Kort af 1899, dannet en stor Bugt her en Gang i Tiden, der har strakt sin ene Arm ind forbi Skøttrup, og helt ind imod Hjortnæs, følgende den nuværende Klostergrøft, medens en anden er gaaet mellem Vrensted og Ingstrup Klitter, langs Ryaa ud mod st. Vildmose. Der blev herved dannet flere Smaasøer, saaledes omkring Vrensted Kirke, Tiset Kirke, mellem Trudsler og Bunker i Nord og Syd, V. Hjermitzlev og Gersten i Øst og Vest, længere nede Øerne mellem Horne Kirke og Hunetorp, samt en Ø omkring Jetsmark.

Det synes i ældre Tider, at være disse smaa isolerede Klitter, der anrettede mest Skade, idet de drives af alle Storme frem og tilbage over Markerne. Her har man dog for en Gangs Skyld et Eksempel paa, at Sandflugten har gjort Nytte, idet Sandet har opfyldt et Morads, og gjort dette skikket til at drive Ager og Eng paa. Det er rimeligvis omkring Klostergrøft, at dette Morads fandtes, og er altsaa et Eksempel paa den moderne Moseopdyrkning med Sandtilførsel, der er foregaaet »in Natura«. Senere er rimeligvis flere Moradser opfyldte.

1730 omtaler Sognepræst Albert Thura, at Fureby har sit Navn af en Fyrreskov, som har været paa Stranden mod Havet, hvoraf der først nu i vore Tider findes en Del Stubber og Rødder, hvoraf en for faa Aar siden optagen og findes i en Smedie i Lykken i Fureby Sogn, paa hvilken Stub Smeden har sin Ambolt.

Om en By Kinderup kaldet, som skal have ligget ude i Havet, siges, at Havet før langsommelige Tider skal være bortskyllet. Ellers har Fureby endog i vore Tider taget ubodelig Skade af Sandflugt, baade saavidt Byen i sig selv saa og Beboernes Agre og Marker angaar.

Endnu 1775 gør Sandflugten Skade i Fureby Sogn, idet der i det Aar blev takseret hvilken Skade den havde gjort.

Kgl. Resolut. af 17. Juni 1775.

I Følge en fra Erdmandinger paa Konum Gaard til Kammeret indkommet Memorial dateret 4. April 1735, hvorved han paa Furreby Sogns Bønders Vegne gør Ansøgning om Moderation og Afgang udi deres Markers og Huses Hartkorn, formedelst tagen Skade af Sandflugt, at nyde fra 1. Januar 1735, blev Skaden beregnet som følger.

	Moderation	det nuværende Hartkorn
Fureby By	15 Td. 5 Sk.	15 Td. 4 Sk.
Husmænd	3 -	5 -
Fureby Mølle	3	

Hvilken Moderation vil proportioneres paa Beboerne.

Landmaalingsarkivet, den 23. Februar 1776.

Bugge.

Vrensted Sogn omtales kun lidt fra ældre Tider af, man faar kun at vide, hvad Kommissionsforretningen skriver 1680.

»Oxendrup By, som ligger for en stor Sandflugt, som lige fra Havet trænger ind paa deres Mark, Eng, Ager og Huse, hvoraf de, som bor sydvest i Byen ikke kan have en Greb fuld Gjøde frelst i deres Gaarde og haver denne Skade overfaldet denne tilforn for en 7—8 Aar siden, saa at den snart vil gaa rent under (24 Td.).«

Det er det samme som det nuværende Aasendrup her tales om, det var i det hele taget ønskeligt om Generalstaben vilde lægge sig efter at bruge de oprindelige Navne paa Byer og Steder, inden de nye Navne vinder Hævd.

Det er en lang, smal Klit, der har arbejdet sig frem her, ud over det fordums Hav. At Sandflugten har været betydelig fremgaar af, at Beboerne ikke kan holde Gjødningen inde i deres Gaarde fri for at blive fyldt med Sand.

At det var 7—8 Aar siden dette en Gang før havde været Tilfældet, tyder paa, at der har været et langt Tidsrum, hvori Sandet har været i Ro.

Ud for Vrensted Kirke, midt i Lavdedraget, er et Flyvesandsparti, der strækker sig helt ned over Bostedhede; men dette omtales ikke i ældre Beretninger, og har rimeligvis ikke gjort nogen Skade.

Kjættrup Sogn

var i ældre Tid et Sogn for sig selv, men blev senere lagt under Ingstrup Sogn formedelst Sandflugt. Aar 1571. Samme Aar beklager Præsten Hr. Jørgen sig over, »at største Parten af Sognet er fordærvet af Sand, baade Ager og Eng, og at han ikke

nu kan bekomme det, som samme Sogn var bekommet at give.« Af Præstens Udtalelse, at han nu ikke kan bekomme det han skal, kan man slutte sig til, at før har han kunnet dette, og at det altsaa er omkring Aar 1570 eller nogle faa Aar før, at Kjættrup Sogn er bleven ødelagt af Sandflugt.

1573 hører vi igen, at der blev udfærdiget kgl. Bevilling for Jørgen Mortensen, Superintendent, at oppebære af Aalborghus Slot de 4 Td. Rug og 12 Td. Byg, han plejede at oppebære af Kjættrup Sogn, som ved Sandflugt er lagt øde og til Ingstrup.

1705. Kjættrup Gaard ^{2/11}. Brev fra Forvalter Jordan paa Fuglsig til Chr. Georg v. Møsting med Forslag om at faa kgl. Bevilling, at ingen anden maatte fiske i Havet ud for den Grund, som Kjættrup og Horup støder til, hvilken Ejendom v. Møsting har kjøbt af Kongen, paa det at man maatte kunne faa noget af det med Flyvesand ødelagte, skikket til Agerbrug bebygget, endvidere, at sørge for, at Beboerne i Sandene i Kjættrup Sogn maatte Frihed for Tiende, Folkeskat, hvilket ville være nødvendigt, da de maatte anvende store Bekostninger for at forfærdige og vedligeholde Sanddigerne.«

Onde Tunger vil ganske vist paastaa, at det var fordi Præsten Hr. Jørgen ikke vilde holde Kappellan, at han androg om at faa Kirken nedlagt.

Sognepræsten i Ingstrup skriver nemlig herom og om Sogdenes Tilstand i 1738, paa hvilket Tidspunkt Sognet altsaa var lagt under Ingstrup Sogn.

»I dets Velmagt var der to store Byer, Trudslev og Horup, hvilke Byers Tilliggende, nu ere Sand Dynger, dog er Sandet somme Steder saa bortblæst, at det kan kjendes, hvor Huspladsen har været. Kirken blev saa flyttet og om Sognepræsten Jørgen sagde Ordsproget:

»Hr. Jørgen lagde Kjættrup Kirke øde
fordi han vilde Kappellan ej føde.«

Mærkeligt er det, skriver Præsten videre, som Sandflugten kan vende op og ned paa al Ting, thi hvor der før har været Stene er nu store Banker, og hvor intet Vand før har været er nu Søer.

Hvor man i det højeste for 10 Aar siden kunde gaa med tørre Fødder, er nu en Bæk, som ingen kan vade over«.

Vi har her et enestaaende Eksempel paa at en Ejendom bliver købt af Kongen for at komme paa Fode igen, og faa Flyvesandsmarkerne gjort til Agermark igen, dog paa Betingelse af Tilladelse til Fiskeri og Frihed for Tiende og Folkeskat. Ligeledes ser man, at der var sat Sanddiger om Markerne for at beskytte disse, noget man ellers ikke har hørt Tale om i Vensyssel.

Kommissionsforretningen udtaler sig 1680 om Klitterne i Kjættrup saaledes:

»Kjættrup Sogn

har i før Tider været et godt Kirkesogn, men som Sandene vesten fra haver fordærvet alt, saa er baade Kirken bleven øde og Jorden til Byerne, og derfor Udmar-

ken uden Brug. Marken ligger Vest ved Havet, og med Sandrimmer overspændt, saa der er ingen Storm eller Højvande, som ej beskadiger dem, saasom Sandet drives baade frem og tilbage, og haver da ikke nogen Næring af Stranden, saa kunde ingen Mennesker bo der. Den ene By, Gjørup, som laa i samme Sogn, saa har der i Fortiden været 14 Boler og halve Boler, som nu er ganske øde og kan hverken kjendes, hvor Eng eller Ager eller Bygninger have staaet, dog som udgjør Sønder Ejersted og Kjættrup By, som endnu besaa og høste uden synderlig Nytte, da de saa i Sand og bliver igjen overløben af Sand. Der nævnes 14 Navne, som er ødelagt i de Aar i Gjørup.«

Det Sandlag, som udbredte sig over Kjættrup og Ejersted, har dog ikke været af synderlig Tykkelse, men maa have ligget jævnt over det hele, og det viste sig da ogsaa senere at disse Byers Marker atter kom paa Fode igen. Nu er Kjættrupgaard i alt Fald en ret god Gaard, Marken er altsaa atter blevet sammengroet, en Del af den er gaaet i Lyng, som har udbredt sig fra Lyngstrækningerne i Nærheden af disse.

Ingstrup Sogn

behandles meget udførlig i Kommissionsforretningen først fra 1680, der skriver:

Udi dette Sogn er Skaden af Sandflugten ulige, alt ligesom Byerne ligger nær eller langt fra Sandmilerne. Værst af dem alle er truffet, hvad der er ompændt af Havsandet, som haver overløben al deres Fædrift, Eng og Jord. Markerne blive ogsaa dagligen overfløjne.

Borup Gaard ødelægges daglig.

Ikke langt herfra ligger Vestermark, hvis Drift og Enge er ganske forødet, og haver Sandet tilstoppet en stor Sø, som var 15 Alen dyb, hvorefter det ogsaa havde frit Løb ind paa deres Mark.

Straks derved ligger Brødklef, som ikke endnu haver lidt stor Skade af Sand, men dens Mark er fordærvet af nogle onde Urter. En Del dog omtrængt paa Driften af Sand, som over Kjættrup Mark falder ind paa den. Ingstrup By. Fædrift og Fælling er ganske forødet af Vand, som Sandet, kommende Vesten fra Havet stopper Afløbet, saa Engen lider af Sommervand, og har skadet for 100 Læs Hø, og findes ingen Middel til at blive fri for samme Vand, saasom det trænger sig dagligen ind paa dem alt som Sandet vokser. Marken er ellers god. (88 Td.)«

Den store Sø der er Tale om var beliggende mellem Kjættrupgaard og Truslev, Brødslev-og Borup. Paa Martrikuskortet er den endnu afsat, ligeledes paa Videnkabernes Selskabs Kort, men ikke paa senere Kort. Det har vel saa været i særlig vaade Somre, disse Opmaalinger er foretagne; andet end et meget lavt Vand kan Søen i alt Fald ikke have været 1793. Denne Sø har været Aarsag til at Truslev ikke alt da var ødelagt, idet Søen har beskyttet de indenfor nævnte Ejendomme,

og da den har været 15 Al. dyb, kan man forstaa, at det ikke er saa lidt Sand den har optaget i sig.

I Aaret 1733 synede Herredsfogden Sognet og skriver herom ifølge kgl. Resolutioner 1732—61.

»Erik Emmicksen, kgl. maj. Herredsfoged udi Hvetbo Herreder og Hans Krag, Skriver sammesteds, gjør vitterligt at Aar 1733 Fredagen den 31te Juli paa det før anførte Herreds Ting, mødte for Retten Jesper Olufsen af Trudslef udi Ingstrup Sogn paa hans Husbond, Velærværdige Hr. Mag. Jens Godsens Vegne en skriftlig Stævning for at kunne faa takseret den Skade bemeldte Trudslef Bys Jorder har taget af Sandflugt siden Landmaalingen.

Anno 1733 have vi underskrevne Mænd foretaget Syn paa den Skade Sandflugt har gjort paa Trudslefs Beboeres Ejendom i de sidste 10 Aar, og fandt dem tilsamme at have ødelagt 23 Td. 6 Skp. Hartkorn, som alt er Provsten tilhørende, derefter begave vi os til et Fald Agerjord, Synden og Vesten for forrige, som kaldes Dals og Læsager, samt Steger Ager, ialt 40 Agre, hvoraf de ti Agre var besaaet og Resten 30 Agre utjenlig til Sæd formedelst den hvide Klitsand, som støder derpaa og overløber Jorden, særdeles nu det bliver opbrudt, samme utjenlige 30 Agre ansaa vi efter vores Skjønsmhed for 18 Td. Byg-Sæd, deraf tilfalder sig Trudslef Beboerne 16 Td. Byg-Sædland. Blev os forevist et Stykke Eng Østen for ovennævnte Fald Agerjord, hvilket vi ansaa for 2 Karles Slet og 6 Læs Hø, som var ganske utjenlig at bjerge Hø paa.

Blev os forevist et Fold Jord Vesten for Trudslef, bestaaende af 18 Agre, kaldet Langager, løber Sønder og Nør, samt et Fald Vest ved kaldet støtverdens Agre i Tallet 15 Stk. løbende Øster og Vester, tilsammen anført for 17 Td. Byg Sædland, og som er ødelagt af Sandflugt.

Endelig eftersaa vi Trudslef Bys Fædrift og Tørvegrøft, der befandt sig Vester og Nør paa ud til Klitten, samme befandt sig Halvparten at være fordærvet og ganske ødelagt af Sand, saa den er utjenlig baade til Drift og Grøft, og den anden halve Part befrygtes Aar efter andet at blive fordærvet, særdeles Indbyggerne ser ingen Middel eller Raad mod samme Sande enten ved Grøft eller Dige, uden Guds synderlige Forsyn. Efter foreskrevne Forretning befindes da, at bemeldte Hr. Præstens Tiender udi Trudslef By tager Skade paa deres Ejendom af Agerland for 31 Td. Byg-Sæd Land, og naar man nu beregner 5 Td. Sædeland til 1 Td. Hartkorn, som gennemsnitlig faas til saadan skarp Jord, som heri Egnen forefalder, befindes at de med Billighed kan behøve 6 Td. Ld. Hartkorn Afslag, samt for tagen Skade paa deres Egn. Fædrift og Tørvegrøft 1 Td. Hartkorn Afslag

At saaledes for Retten ganget og passeret er, kan Vidne med os efterskrevne Tinghørere . . . bevidne. Actum Anno Die et loco ut supra.

Erik Emmessen.

Krag.

1795 indberetter Sandflugtskommissionær Viberg til Rentekammeret om Tilstanden i Ingstrup By saaledes:

»Dette Sogns Klitter ere blevne indpælede med ny Fredningslinier, hvorved en meget stor Strækning er udlagt til Græsning, da det i sidste Efteraar plantede Klit Tag tilbageholder Sandet ved en frodig Grøde. Foruden det jeg i min forrige Aars underdanigste Indberetning anførte om Virkningen af min nu i 11 Aar anvendte Flid paa bemeldte Klitter, vil jeg her underdanigst melde, at Beboerne af Trudslev, som ved Udskiftningen bekom hver en Klitlod, der var takseret næsten øde overalt, skjønt beliggende omtrent 2000 Alen fra de yderste Havklitter, have for 4 à 5 Aar siden, da Fredningslinien var rykket nærmere ind imod Havbakkerne, begyndt at dyrke deres Lodder, hvoraf allerede 40—50 Tønder Land er besaaet, og at i dette Aar findes paa den vindskibelige Skomager Peder Andersens Lod, den bedste Afrøde af Rug og Byg, samt rød Kløver, næsten af 1 Alens Højde over alt, og saa tætte som mulig, ja endog har denne Mand saaet et Stykke med Hørfrø, som lover en meget fordelagtig Afrøde. End mere har Provst Vorm i Ingstrup Præstegaard i dette Aar opbrudt og besaaet 6—8 Td. Land i sit Selvejersted Rolighed, tilhørende Lod, vesten for Trudsler Beboere, og altsaa endmere ved Havklitterne beliggende, tillige har han opført en Korn Lade til 60—80 Læs, hvilken Afrøde denne Mand haaber at kunne frembringe af denne før aldeles øde Ejendom, og hans Haab bliver ikke beskjemmet, naar Klitterne paa den begyndte Maade herefter behandles.«

Som det heraf ses er Tilstanden meget forbedret i Ingstrup Sogn nu, og her er et godt Eksempel paa Klitplantningens Nytte.

Saltum Sogn.

1571 beklager Præsten Christian Krabbe sig over at en stor Del af hans Fædrift er fordærvet af Sand, dette stemmer ganske godt overens med de Thotske Samlinger, hvor der 1738 omtales, at Saltum Præstegaard skal ungefær for 150 Aar siden været øde af Sand.

Paa denne Tid var det endnu kun Fædriften der var Tale om, hvorved mest tænkes paa Hedestrækninger, og smaa Egne mellem Klitterne, 1621 gaar det derimod ogsaa ud over Markerne, som fremgaar af Sognepræsten Hr. Tøgers Indberetning. Han skriver:

»Noget af Godset i Saltum Sogn er forringet af Sandflugt, som med Tingsvidne er at bevise, hvorfor Kong. m. Tiende af samme Sogn haver altid været bevilget til Saltum-Præstegaard for en vis Afgift, som Præsten aarligen haver udgivet til Hospitalet i Aalborg, medens nu den er mig frakommet.«

Senere synes det, at der er opkommet en ny Sandflugt i Saltum, hvilket fremgaar af Kommissionsforretningens Indberetning.

»1680. Taarup By, hvis Fædrift og Tørveskær befandtes med ny Sandflugt overløben, og gaar lige op ad deres Mark-Dige fra Sydvest og Vesten, men som denne Skade ikke haver truffen alles Jord lige haardt. En By Tværsted ligger for en aaben Sandflugt fra Nordvest, Vesten og Sydvest.

I samme Sogn ligger en Gaard, kaldet Vegtrup, hvilket haver mange Agre Sydøst for Gaarden, som af gl. Sandflugt er fordærvet, hvilket Sted adskillige Steder er opbrudt i store Huller udi Storm, beskadiger Gaardens bedste Mark, og som denne Gaard haver Fædrift mod Faarup og nordligere paa Heden er et lidet Bol, hvis Drift er flux af Sand fordærvet og ligger vest op til Tværsted. (38 Td.).«

Som det ses, tales der nu om den egentlige Mark, saa at det jo er en forholdsvis ny Sandflugt der er Tale om her, men Vegtrup, rimeligvis det af Generalstaben kaldte Vestrupgaard, ligger ogsaa 7000 Al. fra Havet, saa Sandet har en lang Vej at tilbagelægge.

1806 synes hele Skaden dog allerede at være forbi efter 11 Aars Flid. Vibergs Erklæring til Kancelliet lyder i alt Fald som følger:

»Klitterne Nr. 1 til 7 inlussive ere med en Fredsline indpælede. Af 11 Aars anvendt Flid kan her fremvises heldige Virkninger, da Havklitterne ved Plantning, Vippers Udsæd og Fredning nu ere dæmpede, saaledes at Beboerne i Faarup og Ejnersted have erholdt over 250 Tønder Land til Korn og Sæd og Fædrift af den Ejendom, som for 11 Aar siden var ganske bedækket med Flyvesand, og hvorpaa da næppe fandtes en Græs-Spire.«

Det er unægtelig et stort Resultat at opnaa kun efter 11 Aars Arbejde, at vinde 250 Tønder Land Ager fra Klitten, et Arbejde man i vore Dage ikke kan gøre efter. Men det er ikke egentlige Klitter, der er Tale om, det er ikke en Sandbølge som vælter sig ind over Markerne, men kun ligesom en Strøm af nogle Tommer Sands Tykkelse der breder jævnt over det hele.

Hune Sogns

Klitter omtales allerede i Vendelbo Stifts Historie i Aaret 1553, idet Præsten da beretter, at Gaardene ere meget fordærvede af Sand, og i 1571 beklager han sig over »at største Delen af Hune Sogn er fordærvet af Sand, at man ikke mere kan bekomme samme Rente som før.« Det er altsaa mellem 1500 og 1600 Hune Sogn er ødelagt af Sandflugt. Herpaa tyder ogsaa Meddelelser i Top. Samlinger, der skriver:

»Hune Sogn

ødelagdes 1580 af Sand, idet ikke mindre end 7 adelige Sædegaarde vare blevne ødelagde.

1582 ¹⁴/₁₀. Hune Sogn i Vendsyssel nu fast næstendels skal være fordærvet og ødelagt af Sand.

1582 ¹⁴/₁₂. Kgl. Bevilling for Superintendenten i Aalborg Stift, Jørgen Mortensen, at han skal have Øster Brønderslevs Kongetiende i Stedet for Hune Sogns, som næstendels er fordærvet af Sandflugt.

1599. Hune Sogn er af Sand fordærvet og staar næsten øde.«

I 1631 er der endnu stærk Sandflugt i Sognet, hvilket fremgaar af Præstens Indberetning:

»Hune og Annexsognet, hvad det angelanger, er det meget fordærvet af Sand, saa at Annexpræstegaarden skylder ikke mere end 2 Td. Byg og et Pund Smør, fordi Sandflugt haver næsten Marken ødelagt, som med Tingsvidne er at bevise og (Gud bedre det desværre) jo mere daglig formenes og tilkjendegives, hvorfor min Tiende af Hune Sogn, som haver hidtil været 16 Td. Byg og 1 Td. Rug, er at befrygte herefter at blive forringet for den fordærvelige Sandflugt, der endnu er i samme Sogn.«

Det er dog først gennem Kommissionsforretningen at man faar et rigtigt Billede af Sognets Tilstand, idet Præsterne fortrinsvis dvæle ved Præstegaardene, men ikke opholde sig videre ved andre Byer eller Gaarde. Kommissionsforretningen skriver 1680:

»Hune Sogn

ligger vidt spredt i Klitten, mange smaa Boler, som med Sand bliver overfløjet, som meget har forødet samme Sogn, som ellers i forrige Tider haver været et godt Sogn, men som nu er helt trængt af Sand. Et Sted kaldet Engisgaard, hvor Sandet løber flux ind paa Bygningerne fra den aabne Sand fra Vesten og Norden. Østen derfor ligger Engen, Fædriften og fordærver Grøfterne, som er flux recommanderet af Vand, som kvæler Græsset og foraarsages af Sand som falder Vesten paa, der stopper Vandet, saa at det ej kan faa Udløb.

Der op imod ligger endnu et Sted kaldet Baaregaard, som allerede er omringet af Sand, og haver sin Ager midt i Sandet, pløjer og saar i Sand. Endelig ligger op imod Kirken, som med Sand ellers ganske er ompændt, nogle smaa Boliger, hvis Jord kan aldrig blive fri for Sandfog, saasom Sandet haver allerede ompændt dem, og derfor næppe kunde blive bestandigen. (Ialt 26 Td.)«

Det er saaledes ualmindelig stor Fortrød Klitterne har anrettet her i Sognet, hvor intet Vandløb har standset dem, og Klitterne har et vildt og forrevent Udseende.

Jetsmark Sogns

sydlige Del har taget megen Skade af Sandflugt paa sine der beliggende Enge. Hele den nordlige Del af Sognet helt ned til Sandmose er derimod gaet fri, fordi det har været beskyttet af Hellede Sø og Lundegaardsmose. Sandflugtlinien gaar i en stor Bue til kun ¹/₄ Mil fra Havet her udenom, men gaar derpaa saa meget længere ind

i Landet Syd for. Vi træffer her paa Klitter, der har tilbagelagt 2 Mil, noget som ellers er temmelig enestaaende i Jylland, og egentlig kun kendes fra et enkelt Sted i Thisted Amt. De Klitter der ligger tæt inde ved Aabybro har nemlig tilbagelagt den lange Vej lige fra Havet. Tranekjær Enge blev synet og takseret den 6. November 1732, og fandtes endnu paa den Tid lidende af Sandflugt. Sandet har lagt sig over den store Sandmose, planeret denne til en Højde af 7 Meter over det Hele.

»Kaasby. En Eng paa $\frac{1}{2}$ Karls Slet, hvorpaa tilforn kunde avles 1 Læs aarlig et andet Stykke, hvorpaa kunne avles om den var i Stand..... 8 —
Endnu en Eng kaldet Vester Trankjær, hvoraf er øde 2 Karls Slet er
10 Fv. bred og 370 Fv. lang..... 5 —

Tils. 14 Læs aarlig

Derfor kunne behøves Hartkornsafslag for 2 Skp.

Efter saadan vores Syn og Taxering befindes da at forbemeldte Bøndergods, som er ialt 132 Td. 5 Skp. Hartkorn tager Skade aarlig af den forfærdelige Sandflugt for 460 Læs Hø, hvilket Tab efter den ovenmeldte Beregning, naar Læs her lignes med 5 Td. Byg Sædland kan beløbe sig til Afgang udi hans kgl. Maj. aller-naadigst paalignede Skatter 18 Td. 7 Skp. Hartkorn.«

Mellem Øgdam og Havet findes disse ejendommelige Vandrekitter, der her uhindret af Søer og Vandløb har kunnet drive deres Spil; det er først efter at Sandet har naaet ud i Sandmose, at det synes at have tabt noget af sin Magt.«

Tranum Sogn.

1625 skriver Præsten: »Udi samme Sogn har Præsten en Annexgaard, som er meget fordærvet af Sand, saa vel som det ganske Sogn, men skylder dog endnu 6 Td. Byg. Alt andet, som fra gammel Tid haver tilfaldet Præsten, er afkortet for Sandskadens Skyld«.

Længer tilbage savnes Oplysninger om Klitternes Tilstand i Tranum Sogn, derimod findes særlige udførlige Efterretninger fra Kommissionsforretninger fra 1680 og 1804.

1680 skrives:

Tranum Sogn.

»Hen imod Nordvest af dette Sogns store Klit og Fællig ligger en stor Sandbli, som kaldes Egvans Sandbli og er omtrent 3500 Al. i Omkreds, dens Beliggenhed er Sydvest fra Rødhuse By i Hune Sogn. En Del ligger ikke langt fra Havet, men den er dog farlig, da den har en Slette at løbe paa af omtrent $\frac{3}{4}$ Mil, der ganske bedækkes med 2 à 3 Tommer Sand, der strækker sig mod Østen til Jersmark i Aaby Sogn, hvor Birkelse Ejer i en Del Aar har ladet sætte Gjærder

for det fremkommende Sand, hvilket nu ligger imellem Gjærderne, ganske aaben og blottet for Klit-Væxter. Denne Egvans Sandbli gaar over i forbenævnte Stetting i Øster og Nordost ind paa Lunnegaards Hovedgaards Ejendom i Jetsmark Sogn.

Paa Skællet mellem Tranum og Hune Sogne og Sønder paa Vesten til Tranum Strandgaard findes en Del Sandbrinker, som vel ere tilgroede med Klitvæxter og gjør ingen Skade, men maa dog vel fredes, som Sandløbet er stærkest paa samme Sted, saa er at befrygte, at det og Tid efter anden tiltager og slet fordærver Marken, saasom allerede nogle Tofter Agerjord ligger ganske under Sand og er allerede øde.

Biarmstig er beskadiget paa 60 Læs Eng, medens Sædjorden endnu er forskaanet. 20 Td. Hartkorn eftergivet.

Tranum By, hvis Mark og Eng samt Fædrift og Ildebrændsel af Sand er meget overløbet, hvilket haver sit Udspring fra Nordvest fra Ejstrup, fra et Sted, som kaldes Etyrhalen og siden af Sydost paa Tranum Byer. 12 Td. Hartkorn eftergivet.

Klithuse ligger aaben for den aabne Sandflugt, som kommer fra Havklitten Nordvest for bemeldte Huse og have mærkeligen forødet baade Mark og Eng, og synes den Nød de lider af, næppe at høre op førend alt er bleven ødelagt. (8 Td. Hartkorn eftergivet.)

Ialt Tranum Sogn 128 Td. Hartkorn eftergivet.

Ejstrup By haver taget størst Skade paa sin Eng og Ud drift af en stor Sandmile, som ligger aaben for og findes at have mistet næsten 60 Læs Eng, ellers var Sædmarken endnu nogenledes ved Magt, endog den er flux sandig og en Del deraf for en Sandløbs Skyld nødvendig maa flytte deres Byggsteder.

Derefter besaa vi Bratbjerg By, som var baade slet og ringe, saasom en stor Sandmile af Tranum Klit indfalder Øst og Sydøst paa samme By, hvorved de ikke alene forøde Husene, hvorved Gjødningen, som er i Gaardene samles, fordærves, og en stor Del af deres Agerjord er aldeles ubrugelig.«

Som det fremgaar af ovenstaaende, er Egvans Sandblie en uhyre Vandreklit, idet der jo tales om dens Omkreds, hvilket der ellers ikke var Anledning til. Der tales endvidere om at den har en Slette at »løbe paa«, noget som en Vandreklit netop fordrer naar den skal beholde sin Form. Sletten dækkes endvidere med 2—3 Tommer Sand, ogsaa dette er værd at lægge Mærke til, idet den giver os et Fingerpeg om, hvorledes en Vandreklit, inden den vælter frem med sit Legeme, først fra sine nøgne Klittoppe sender en Regn af Sand ud over det Terræn den vandrer over. Den Slette, der her er Tale om, er Kolmose og Lundegaardsmose, som mærkelig nok paa de geologiske Kort ikke er angivet som overfløjet med Flyvesand, hvad de dog sikkert er. Disse Gjærder, som Ejeren af Birkelse har sat, er i de senere Aar beskrevet af af Forfatteren Skjoldborg i Jydske Samlinger, og funden i de saakaldte Gjærbakker, men har rimeligvis ikke haft nogen Betydning som Dæmper for Sandflugten.

»Etyrhalen«, der omtales som det Sted, hvorfra Tranum By er blevet ødelagt, er den ene Spids af en Vandreklit, som altsaa er blevet tilbage, og nu som selvstændig Klit gør Skade paa Byen.

Ejstrup By maatte endnu saa sent som 1680 flytte deres Huse, hvilket er et godt Bevis for, hvorledes Sandflugten der i Sognet har været, og endog saa langt inde i Landet som ved Bratbjerg By vilde Sandet ødelægge Husene og Gødningen i Gaardene.

Et endnu bedre Billede af Sognets Udseende faar man af Sandvæsenskommissær Thagaards Indberetning 1803, der er saalydende:

»Nr. 1. Bratbjerg, som bestaar af meget farlige og store aabne Rimmer med meget farlige og store Slaager derudi, begynder Nordvest fra Tranum Kirke, gaar i Østen mod Bratbjerg By, og Spidsen af den ene Rimme er meget farlig, gaar tæt ind til og gjør Skade paa Byens dyrkede Jorder, den maa snart have Hjælp, helst i dette Aar, og dertil kan anvendes Ryk-Tag til Udplantning og nogen Klit-Vipper nedlægges med Paalægning af Lyng, hvoraf der er nok af i Nærheden. Bratbjerg Sogns Rimmer er omtrent 2000 Alen lang og 400 Al. bred.

Norden for sidstmeldte Rimme findes 2 smaa Sand Rimmer, hvori der gives nogle smaa Slaager, der vel ikke gjør nogen Skade nu for Tiden, men fornøden tilbørlig Fredning bør paaagtes.

Klithuse Bys Klit som ligger Vesten og Sonden for benævnte Klithuseby, der befindes ogsaa meget farlig, bestaar af 2 aabne Sandrimmer, som gaar sammen i østre Ende og forvolder en betydelig Sandblæst, som gør Skade paa Sognets Enge. Dens Længde er omtrent 2000 Alen og dens Bredde 500 Alen.

Klithuse Bys Rimme som ligger ved nordre Side af Byen er ingen Farlighed.

Mølbeks Rimme som gaar fra Havet og i Øst ind i Sletterne omtrent 3000 Alen og har forskellig Bredde, men befindes at være sammengroet, gør saa for Tiden ingen Skade og behøver heller ingen Hjælp.«

Uagtet denne Indberetning er mere end 200 Aar senere end den første, er de Forbedringer som Klitten har undergaaet i det mellemliggende Tidsrum ikke store.

Tranum Sogn 1828

har Klitter af sørgelig stor Udstrækning. Klitterne her, som ej er opmaalte, skulde udgøre 10,000 Td. Ld. Dette Distrikt har haft betydelige aabne Sandmiler, som have udstrakt sig fra Vesterhavet næsten lige til Revkjærgaards Mark i Aaby Sogn, og saaledes udgjorde en Mils Længde, men som nu er dæmpede saaledes, at de ingen Skade gøre.

Arbejdsplan for 1804.

Tranum Sogn	den 15. November,	30 Folk med Høler og et lige Antal med River.
—	- 16.	— 10 Vogne og 16 Arbejdsfolk.
—	- 18.	— 40 Folk og en Plov. Folkene hver med Spade og Skovl.
—	- 21.	— 60 Folk med Spade og Skovle og 3 Plove.
—	- 22.	— 50 — — — 2 —
—	- 23.	— 50 — — — 2 —
Thorslev Sogn	- 16.	— 60 Folk.
—	- 21.	— 40 Folk til at rykke Klittag.
Broust Sogn	- 16.	— 40 Folk med Spade og Skovle.
Lerup Sogn	- 16.	— 60 Folk.
—	- 17.	— 40 —
—	- 18.	— 10. Vogne.
—	- 21.	— 10 —
—	- 22.	— 10 —

hvilke samtlige Arbejdsfolk skal møde i Bratberg udi Tranum Sogn, hos Sognefogden, hver Dags Formiddag Kl. 8 præcis.

Det tilstaar vi herved under vore Hænder.

Sognefogderne.

Lerup Sogns

Klitter havde allerede 1571 ødelagt det meste af Sognet, som det fremgaar af Sognepræst Hr. Jens's Indberetning. Thagaard indberetter 1804:

»Sandflugten i dette Sogn findes i Sandbakkerne ved nordre Side af Ris Bakker og Underli By og bestaar i Sandrimmer eller beklædte Slagger, disse behøve ikke nogen Hjælp, kun synes det at Sognets Beboere maatte tilholdes at beklæde dem med Fladtørv i de sydøstre Ender, hvor der gives nogle aabne Steder.

Den egentlige Sandklit er omtrent $\frac{1}{8}$ Mil lang og gaar ud i Nordvest fra Underli By imod Havet i 2 smaa Rimmer. Behøver ikke at fredes mere.«

Dækning med Fladtørv tog herved sin Begyndelse og blev fortsat til vore Dage, da den er fortrængt af den langt fra saa varige, men maaske noget billigere Lyngdækning.

Ogsaa paa Østkysten har der været Sandflugt af endog temmelig stor Udstrækning for et enkelt Sogns Vedkommende, hvilket fremgaar af en Indberetning 1804 i Rigsarkivet.

Albæk Sogn.

»De tvende høje Sandbjerge ved Lyngsaa By, betegne Nr. 1, 2 og 3, ere nu dækkede overalt med Tang og Tørv af Byens Beboere. Østen for Nr. 3 er noget Sandflugt i Kjæret, som naar Lejlighed gives, skal blive dækket med Tørv og Lyng. Fra Beboernes Huse, hvorfra især et var belagt med Flyvesand til op paa Taget, er Sandet bleven bortført indtil Grundstene, og ligeledes af Landevejen, som gaar gennem Byen, der var opfyldt med Sanddynger 3—4 Alen høje.

Hellevad Sogn.

Her kan Sandflugten dæmpes med 30 Spand Dage og 30 Gang Dages Arbejde.

Ørum Sogn

behøver endnu Hjælp, men da Tørv ej kan bekommes, gav jeg Opsynsmanden Ordre til at beklæde denne Sandflugt med Ler.«

Hele Amtet vedrørende.

Beretninger fundne i Rigsarkivet.

Ifølge allerunderdanigst Fremstilling af 19de April 1779, fremgaar det, at Sandflugten særlig har raset i Aalborghus Amt i de 60 Aar fra 1705—1765, hvori der er udgaaet 141 Td. af Martrikulen og ødelagde 22 forhen beboede Steder. Paa Øen Læssø 30 Steder, og her er udgaaet 27 Tønder af Martrikulen mellem 1708 og 1734.

1690. Byfoged Ruus i Sæby skriver 1707 til Kammerkollegiet:

At Sandflugten haver varen begyndt, førend at nogen af de som nu lever paa Landet kan mindes og efter deres Forældres Beretninger skal have sin Oprindelse af Stranden og Sandbakker ved Strandlinien, som nu haver taget saa stort Overhaand, at den vel ikke ved noget Middel skal være at dæmpe, men at det forekommer at den og skal tage videre Omfang indtil Naturen maatte hjælpe, saavidt Sandene kunde sammengro og »trække som en Græstørv over sig«, vil fornemmelig efterfølgende tages iagt: Først Kvæget ikke komme i Sandene, særdeles Svin, som oprode Jorden efter Græsrodde og gjør Jorden løs, for det andet vilde Landmanden forbydes at grave udi Sanden efter Trærødde og Tørv, samt at skaane de smaa Dværggris og Lyng, som gror udi Sanden. For det tredie findes det fornøden at Jorddiger, som efter Kommissionens Foranstaltning af de ved Sandflugten nærmest beboede Bønder er begyndt at opføres for Sanden, er til god Nytte ikke alene vorder conserveret, men og at derved continueres, og at det ganske Lands Indbyggere paabydes at komme de agertruede til Hjælp, som det angaar det almindelige Nytte, hvortil Indbyggerne, som alle ere Søfolk, letteligen kunne forskaffe fra Norge.

1584. 14. Juni udgik kgl. Befaling til Lensmanden paa Aalborghus, Børglum Kloster og Aastrup, at drage om til al det Krongods, der har lidt nogen mærkelig Skade af Sandflugt, sætte og taxere det, hvad det virkelig kan svare uden at ødelægges, ligesaa ang. Tienderne, at de som dem have faaet sat før Sandet ødelagde Jorderne, kunne faa dem saaledes sat, at de det samme svare; hvad de saaledes bestemme skal indføres i Jordebogen.

Paa nogle Aar forleden skal Sandflugten have faaet stor Fremgang og gjort stor Skade paa en Part af Kronens Gods i Vensyssel, hvorfor saadant befales.

Klitterne i Hjørring Amt blev i 1793 beregnet til 44,000 Td. Ld. ifølge Skrivelse fra det kgl. Rentekammer af $21/1$ 93.

Dæmpning med Vipper.

Ifølge Regnskab af $11/12$ 1794 blev dette Aar samlet 739 Td. Vipper for en Udgift af ialt 189 Rdl. 24 Sk., fordelt saaledes:

Til Skagens Sandklitter.....	490 Td.
Hjerm Gimlum Herreder.....	23 -
Calø Amt	64 -
Birkelse Sande.....	17 -
Vrensted og Torup i Vendsyssel.....	100 -
Ringkjøbing Amt	40 -

(Rigsarkivet.)

Dæmpning med Tang.

Af Kommissionens Protokol, betræffende Sandflugten i Sønder og Moltz Herreder fremgaar at Beboerne af Handrup Mark i Moltz Herred faar Ordre til at dæmpe med Tang.

1690. Ifølge Kommissionsforretning blev ialt godtgjort 1100 Td. Hartkorn.

Dæmpning med Vipper.

Ifølge Skrivelse fra Amtmand Sporng i Viborg af $11/12$ 1794 blev i Aaret 1794 brugt i alt 739 Td. Vipper til Sandene i Jylland.

1692. Biskoppen faar Erstatning fordi de Embedet tillagte Tiender ere ødelagte af Sandflugt.

1875 blev følgende Antal Tønder Hartkorn betragtede som ødelagte af Sandflugt.

Skagen	Sogn	22 Td. H.	Fureby	Sogn	24 —	Trp. 1255 Td. H.
Raabjerg	-	97 —	Vrensted	-	261 —	
Tværsted	-	149 —	Ingstrup	-	191 —	
Uggerby	-	80 —	Saltum	-	289 —	
Asdal	-	133 —	Hune	-	76 —	
Horné	-	113 —	Tranum	-	166 —	
Taarnby	-	133 —	Lerup	-	80 —	
Skallerup	-	210 —					Ialt... 2342 Td. H.
Vennebjerg	-	174 —					
Maarup	-	44 —					
Rubjerg	-	65 —					
Lyngby	-	35 —					
			<hr/>					
			1255 Td. H.					

Thisted Amt.

Amtets ældste Udseende stemmer kun lidet overens med dets nuværende. I den forhistoriske Tid har efter alt at dømme hele Amtet været dækket af Skove helt ud til Havet, i hvert Fald har Størstedelen af Thy bevisligt været dækket af Skove. Disse Skove maa rimeligvis være kommet fra de gode Egne, altsaa østfra, og vandrede mod vest, og saa atter — enten af Sandflugten eller andre Aarsager — blevne fortrængte.

At der i 1523 var Skov i Han Herred fremgaar af et Forleningsbrev fra Frederik d. 1. saalydende:

»20. Mai 1523. Vi Frederik d. 1. forlener Hr. Preben Podebusk, Ridder, og hans Hustru Anna Mouritzdatter, i begges Levetid, med Hanherred i Nørre Jylland med al kgl. Rente og Rettighed, mod de aarlig gjøre Regnskab for al vis Rente, halv Sognefald og halv Oldengjæld; men nyde alt Gjæsteri og holde Bønder og Tjenere med Lov og Ret, de maa ikke forarge eller hugge til Udpligt nogen af de tilliggende Skove«.

Ifølge en Beskrivelse af Thy fremgaar det, at her flere Steder var Skove. Saaledes staar et Sted: »I Kjæret ved Skinnerup fandtes i en Dybde af 2 Alen Raden af en Hjort. I Moserne ved Sjøring, Vestervig og flere Steder ere og Hjortetakker fundne. Hasselnødder, Trærødder og Grene findes ofte i Moserne. Nogle Steders Navne, f. Ex. Skovsted, vidne ogsaa herom. 1533 fik Niels Skeel, Visgaarden, tæt ved Thisted i Pant og Forlening paa Vilkaar at frede Jagten og ikke at forhugge Skovene. 1559 forpligtedes Knud Gyldenstjerne ei at forhugge Skovene til Udpligt ved Ørum Gods.

Endnu findes Norden for Nør-Aalum By paa Havbakken naar Sandet blæser bort Trærødder af temmelig Størrelse. At Thyland for 250 Aar siden har haft Skov, kan næppe holdes i Tvivl; men til hvad Tid den er ganske ophørt er uvist«.

Medens det for Han Herreds Vedkommende ikke tydeligt fremgaar, hvor Skovene har været beliggende, sees det derimod tydeligt af Beskrivelsen af Thy, at Beliggenheden har været umiddelbart ved Havet. Den Omstændighed, at der er fundet Hasselnødder, tyder paa, at Skovene have været af Eg, idet Hasselen stedse ledsager denne.

Skovenes Forsvinden er Aarsagen til Sandflugt. Medens enkelte Forfattere mener, at det er Sandflugten, der har ødelagt Skovene, saa er andre af den Formening, at det modsatte er Tilfældet, nemlig, at det først er efter Skovenes Rydning, at Sandflugten har taget Overhaand.

Da det maa anses at have Interesse, hvad Troels Lund skriver derom, vil jeg gøre et Uddrag af hans Udtalelser i »Land og Folk«: »For 300 Aar siden var hele Landet beklædt med Skov, og det er dennes Forsvinden, der er Aarsagen til Sandflugten. Langs Vestkysten dreves endnu med Iver den gammeldags Saltsydning, hvorved man under et ødselt Forbrug af Ved uddrog Salt af Tørvejord. Den hele Fremgangsmaade var paa engang et Udtryk for Egnens Rigdom paa Skov og Aarsagen til dens Forsvinden.

Nordjyllands Vestkyst med dens Klitter og vidtstrakte Heder gjør nu kun lidet Indtryk af engang at have været skovklædt. Naturens Stilhed og Øde synes tungsindigt at forkynde, at som her nu seer ud, har her seet ud i Aartusinder. Det forholder sig ikke saa; det lader sig bevise, at den hele Strækning fra Limfjorden til Kongeaaen engang har været oversaaet med Skov.

Skovene ved Agger vides at være omhuggede 1669—89.

Der haves altsaa Vished for, at Vestkysten i det 16de Aarhundrede for en meget væsentlig Del har været bevoxet sydfor Limfjorden.

Vestkysten nordfor Limfjorden var ganske vist allerede bleven betydelig blottet, dog vilde vi, at der ikke alene fandtes større Skove paa Mors og Fur, men ogsaa — i det mindste ved Aarhundredets Midte — paa mange Steder i Thy.

Læsø og Anholt vare dengang skovklædte.

Efterhaanden som Blæsten borthvirvlede det øverste Lag Muldjord, blev Jordbunden ødelagt og Lyngen indfandt sig. Overgangen skete altsaa lidt efter lidt, undtagen paa Djurslands Nordkyst, hvor en Storm 1557 omstyrtede og knækkede Træer i tusindvis og derved lod Lyng fortrænge Skoven. I Reglen foregik det lidt efter lidt, de sidste Stammer mossedes og sygnede, Lyngen tog til, og Ejeren vænnede sig Aar for Aar til de forandrede Forhold.

Sandflugten begyndte i det 16de Aarhundrede, hvorpaa dels tyde de naturlige Forhold (Skov), dels Samtidens Veklager, der just begyndte at lyde i dette Aarhundrede.

I Aaret 1539 udstedte Christian d. 3. Forbud mod at slaa eller oprykke Klittag og Marehalm paa Jyllands Klitter. Først henimod Aarhundredets Slutning godtgjorde de talrige Klager fra næsten alle Egne af Landet, at Sandflugten var bleven en virkelig Landeplage, mod hvilken der maatte tænkes paa afgjørende Midler. Skovens Rydning synes at have været Forudsætningen for Sandflugtens Indtræden. Naar Flyvesandet blottedes ved Lyngbrænding, begyndte det at fyge, hvilket for Jyllands Vedkommende var værst, idet Sandet ikke blot laa fladt under Plantedækket, men tillige laa ophobet i bakkeformede Klitter. Naar her Skovene

bagved dem vare fældede og Mangelen paa Brændsel drev Beboerne til at plyndre Klitterne for deres naturlige Bindemiddel, Klittag og Marehalm, stormede det løsladte Flyvesand frem med uimodstaaelig Styrke. Vesterhavet har umindelige Tider bortskyllet Stykker af Kysten og vilde saaledes have berøvet Landet sit Værn — Klitrækken —, hvis ikke denne i Kraft af en Natureiendommelighed ligeledes havde bevæget sig indefter. Nyere Undersøgelser have bevist, at Klitterne aarligt flytte sig fra Vest til Øst. Sandflugt i denne Forstand maa antages at have fundet Sted langt ind i det 16de Aarhundrede ind over den nu forsvundne Kystbræmme. Et Spørgsmaal, som ikke blev løst, var, hvorvidt Klitterne, naar de vare trængte tilbage mod Skovene, med disse i Ryggen muligt dog kunde have holdt Stand mod Havets fortærende Kraft. Spørgsmaalet blev ikke løst, thi Befolkningen i de dyrkede Egne indenfor Klitrækken fældede i det 16de Aarhundrede med uforstaaelig Sorgløshed de sidste Skovstrækninger. Da saa tilmed Klitten blottedes for Marehalm og Klittag, væltede Sandet med uimodstaaelig Magt ind over de dødsdømte Strækninger«.

Stor Rigdom paa Vand. Thisted Amt var i ældre Tid meget mere rig paa Vand end nu om Dage. Ikke alene de nuværende Søer var af langt større Udstrækning end nu, men desuden var der over alt imellem Klitterne en Mængde Søer, som nu aldeles ikke findes. Dette har utvivlsomt haft sin store Betydning for Sandflugtens videre Indtrængen, idet Søerne har optaget en stor Del Sand i sig og derved beskyttet de indenfor liggende Landstrækninger mod Ødelæggelse. Af Meyers Kort fra 1650 fremgaar det saaledes, at der mellem Hanstholm og Klitmøller findes et Par større Søer. Ligeledes findes der en Række Søer mellem Vang Sø og Agger, som alle er forbundne med en Aa. At det er disse Søer, der paa flere Steder er Skyld i, at Sandflugten paa denne Strækning er trængt forholdsvis lidt ind i Landet, er der ingen Tvivl om. Ganske vist fremgaar dette ikke tydeligt af Meyers Kort, der havde den Fejl at lide af stor Unøjagtighed; men paa et Kort fra 1728 danner Søer og Vandløb den østlige Grænse for Klitten paa Strækningen gennem Nørhaa, Hvidbjerg og Lodbjerg Sogne. Hvidbjerg Aa har standset den derværende Sandflugt, ligesom Sletteaa har standset Sandflugten i Hjortedal Sogn, hvilket ganske vist kun fik lidt Betydning, da den løber i Østsiden af Sognet og dette forinden var blevet ødelagt. Kun kan det slaas fast, at selv et nok saa lille Vandløb kan standse en stor Sandflugt; Kampen bliver ofte haard, idet Vandløbet ikke altid formaar at bortføre Sandet efterhaanden og derved bliver opfyldt af Sand og maa forandre sit Leje, men tilsidst gaar det stedse af med Sejren.

Klitternes Gruppering i Thisted Amt falder ret naturligt i to Afsnit, som er væsentlig forskellige. Den ene Del bestaar af Strækningen mellem Hanstholm og Svinkløv, den anden Strækningen mellem Hanstholm og Agger. Paa førstnævnte

Strækning bestaar Klitterne af en Mængde halvmaanedannede, spredte Vandrekitter, hvori Radius ofte kan være indtil 3000 Alen, medens Klitterne mellem Hanstholm og Agger bestaa af en Række sammenhængende Klitter langs Havet og en anden ligeledes sammenhængende Række, gaaende ud fra et Punkt paa Kysten mellem Hanstholm og Klitmøller og derpaa strækker sig ned over Nystrup, Vang,

Fig. 12. Klitter ved Hanstholm og Agger; man ser en indre og en ydre Klitrække.

Tvorup, Hvidbjerg v. Aa og ender nede i Lodbjerg Sogn. Mellem disse to Klitrækker findes Hedestrækninger og Smaaklitter, ligesom der findes mange Enge, adskilte ved Klitrimmer, hvilke er smalle, tilgroede Klitter, fremkomne ved den sidstnævnte Klitrækkes Vandring fra Havet og ind i Landet. Fig. 12.

Foranstaltninger mod Sandflugten har der ikke været sparet paa. Mellem Aarene 1530 og 1600 blev Klagerne over Sandflugtens Ødelæggelser mere og mere almindelige og højlydte. Enten det nu kom af, at Sandflugten dengang var paa sit Højdepunkt, eller at det var ved den Tid, at Skatterne og Afgifterne blev større, er ikke godt at vide. Imidlertid havde Klagerne efterhaanden naaet en saa-

dan Højde, at Regeringen ikke længer kunde vende det døve Øre til, og Kongen maatte i Aaret 1570 udstede en kgl. Resolution mod Klittens Ødelæggelse. Denne var saalydende efter Datidens Skrive- og Stavemaade:

»Forbud mod at ødelægge Klitten.

1570.

Vi Friederich den Anden ofv. giøre alle vitterligt, att effterdi mangfoldige Klage for oss kommer bøde af Adellen og Kiøbstæds mænd, over then store og usigelige Skade, then meenige Mand udi vort Land Nørre Jutland haver paa theriss Fiskerii aff Pullsvoder, som brugis udi Limfiordt, saa at ald then Sylldt, Hellt, Giedder, Abore och andre slig Fiske forjages, och Fiskeriet therover meth Tiden bliver øde. Sammeledis forfare vi och, att møgit Guodtz, saavell vort och Kronens, som Adelens, fordervis, och fordrivis af Sand, at then Aarsag, ath Klittetag og Hielmeriisz ud mett then wester Strandt ødeleggis. Och enddog vor kiære Herre, Fader, Salig og Høgloflig Ihukommelse, haver ladet sine strænge Breve og Forbud udganget, at ingen Pulsvode skulle brugis, ey heller noget Klittag, eller Hielmeriisz ødeleggis, haver en stor Part samme Forbud intet agtet, saa og hertill dags ingen Skade therover skeet er. Tha paa thet saadanne meenige Mands Skade och vore Landes Fordervelse maa forekommis, have vi mett vore elskelige Danmarkis Riges Raad therover saa endeligen beslutth, hvilket vi och alvorligen ville holdet have, ath effter thenne Dagh skall ingen opslaae, oprykke, ophugge eller i nogen Maade ødelegge Marhallm, Hvideriisz, Seener, Klittetagh, Hiellme, Slie eller the Thorne, som groe paa Strandbakken eller udi Klitten ud mod Westerhaf, emellem vor Kiøbstad Riibe och Skoffven, eller paa nogen the Øer, som hører til vort Rige Danmark, och ligger udi Westerhaff. Thersom nogen heremodt giør, och udi nogen Maade ødelegger, eller omkommer fornefnte Marhallm, Hvideriisz, Seener, Klittetag, Hiellme, Slie eller Thorne, paa nogen the Steder forskreffvit staa, tha skall then, thet giør, eller hiembler andre thet at giøre, straffis som Tiuf uden ald Naade oc thertill være plichtig att oprette ald then Skade, som theraf kommer. Findes oc samme Marhallm (ofv., som ovenfor), som er groet paa forskrefne Steder, huoss nogen, tha skall then, thet hous findes, være pligtig at staa therefore til Rette, som for andre stolne Koster, och skall thet være hver Mand frit fore, ehvem thet vill, at cune tillthale then som slig Gierning giør, eller hiembær, eller findes huoss, ligesom en rett Sag vollder, oc then, som samme Delle och Tiltale forfølger, eller lader forfølge, maa thage och opbære alt thet Sagafald, och Faldsmaal, som theraf falde kand, ligesom thet var hans egne Tienere sligt giort hafffde, och skall ei ansees, hvis Bønder, eller Tienere thet er. Bliver och nogen meth slig Sag befunden, och thet kand hannem overbevises, tha skall hand ephther then Dag ikke maa staa

or fulde, enthen udi Lovg, Tovg eller Vidnesbyrd, førend hand fanger vor Opreisning. Den skall alle vore Fogether, Embedsmænd, meenige Adelen, Borgmester oc Raadt udi fornefnte vort Land Nørre Jylland være pligtig till at have god flittig Opseende, at thette vort alvorlige Forbudt udi alle sine Ordt, Puncter, och Artikle wiid Macht holdis, och att ingen ehvem thet helst er eller være kand sees igjennem Fingre, under vor høyeste Straf og Unaade.

Datum Friderichsborg 29. Okt. 1570.

Friedrich«.

Som det ses, havde allerede Frederik den Andens Fader udstedt strenge Breve og Forbud mod Klittens Ødelæggelse, uden at Nogen agtede derpaa; ligesaa gik det ovennævnte Forbud. Dels var det saa strengt, at det ikke kunde overholdes, dels var der ingen til at paase Overholdelsen. Amtmændene og Borgmestrene kunde ikke til Stadighed færdes i Klitterne, og bortset herfra kunde man ikke med Billighed forlange, at Almuen skulde straffes for Tyveri for at oprykke en Smule Marehalm og Klittag, maaske oven i Købet paa deres egen Ejendom. Alt blev derfor ogsaa, som det havde været.

At Bønderne — alt som Sandflugten ødelagde deres Jorder — ikke kunde bære de samme Udgifter, som forhen, er indlysende. Der blev derfor af og til nedsat Kommissioner, som undersøgte Forholdene paa Stedet og ansatte formindsket Hartkorn. Mellem Aarene 1733 og 1769 meldes saaledes i en allerunderdanigst Forestilling af 19. April 1779 om et Afslag af 48 Td. Hartkorn for Ørum, Vestervig og Dueholm Sogne.

De første Foranstaltninger til direkte Dæmpning af Sandflugten blev først truffene 1792. Ifølge I. P. Bangs »De nord- og vestjydske Klitters Beplantning« berejste Professor Viborg 1786 Kysten. Han indgav 1792 sin Betænkning (den Mand maa have givet sig god Tid), der den 19. September førte til en Forordning om, hvorledes der skulde forholdes med Sandflugtstrækningernes Udskiftning, Dæmpning, Antagelse af Klitfogeder osv. Arbejdet skulde udføres som Naturalpræstationer af Kystens Beboere.

Det var egentlig først henimod Aaret 1800, at der blev taget mere alvorligt fat paa Sandflugtens Dæmpning. Der blev med betydelige Bekostninger indsamlet Vipper af Marehalm og Klittag inde ved Randbøl i Midtjylland og transporteret til Klinten, hvor det blev saæet udover Klitterne. Der blev bygget Risgærder til Standsning af Flyvesandet og tilsidst paabegyndt Tagplantning.

Sandflugtstrækningernes Størrelse beløb sig efter Anmeldelse for Rentekammeret ved Udgangen af Aaret 1808 til 57,011 $\frac{7}{14}$ Td. Ld. i hele Jylland. Heraf er der i Tidsrummet fra 1792—1807 dæmpet 16,599 Td. Ld., altsaa igen tilbage ubeplantet og udæmpet 40,411 $\frac{8}{14}$ Td.

Hjordtal Sogn

er det af Thisted Amts Sogne, der i Forhold til sin Størrelse har taget mest Skade af Sandflugt. Der findes saa godt som ingen Plet Jord, uden at den har faaet Flyvesand over sig. Sognet har ogsaa kun meget lidt Hartkorn, hvilket forøvrigt er Tilfældet med de fleste vestjydske Sogne. Man har det Særsyn at træffe Gaarde paa henimod 100 Td. Ld. med kun 1 Skp. Hartkorn, og dog kan saadan en Gaard have en god Avl og holde mange Kreaturer. Man kan fristes til at spørge, hvad er Aarsagen hertil? Svaret maa blive, at for 100—150 Aar siden var disse Ejendomme af en meget ringe Beskaffenhed, idet Sandet da var fløjet henover det meste af Markerne. De af Regeringen udsendte Kommissioner nedsatte saa Hartkornet betydeligt. Imidlertid blev Sandflugten dæmpet saaledes, at Markerne i de sidste 100 Aar formaaede at komme i Kraft igen; der dannedes efterhaanden et Muldrag, ved et fornuftigt Sædskifte forbedredes Markerne efterhaanden, saa at de mange Steder blev ligesaa gode, som inden Sandflugten; men hvad der blev glemt, var at omtaxere Jorden og sætte den op i Hartkorn. Man kan vistnok uden at træde Sandheden for nær sige, at de vestjydske Sognes Hartkornsansættelse er forholdsvis lav.

Til Bedømmelse af Soggenes Udseende i den ældste Tid haves værdifulde Oplysninger i de af Overlærer Wulf udgivne Præsteindberetninger, som findes samlede i Vendelbos Stifts Historie og som i stor Udstrækning er benyttet her, idet disse Beretninger for hvert enkelt Sogn indgaves af vedkommende Præst.

Ved at sammenligne disse forskellige Indberetninger kan man danne sig et nogenlunde paalideligt Billede af Sognets Udseende i Henseende til Sandflugt. Er Billedet upaalideligt, saa er det nærmest for mørkt, idet Præsternes Indberetninger jo skulde danne Grundlaget for Bedømmelsen af deres Embedsindtægter, og jo mere fortvivlet de kunde skildre Tilstanden i deres Sogne, desto mere Haab havde de vel om at faa deres Stilling forbedret, og det mangler sandelig heller ikke paa mørke Skildringer.

Allerede fra Aaret 1553 stammer den første Indberetning fra Præsten Hr. Niels til Hjordtal Sogn. Han omtaler dog ikke dengang Sandflugten, saa der er Grund til at tro, at Klitterne, som alle kom fra Vest, paa dette Tidspunkt endnu ikke var naaet op til de egentlige Marker. Præstegaarden var den Gang den nuværende Hedegaard, og Præsten omtaler kun, at han kan saa 18 Td. Korn af alle Slags, samt avle 3 Læs Hø, og at Tienden for hele Sognet udgør 10 Td. Byg, 3 Td. Rug og 3 Td. 3 Skp. Havre. Kongetiende 2 Lam, Offer 6 Mark (danske). Og i Sognet 11 Gaarde, 9 Boler foruden Slette.

Den næste Indberetning stammer fra 1571, men heller ikke her tales noget om Sandflugten af den daværende Præst, Hr. Christen. Først i Aaret 1800 omtales, at Præsten maatte forlade Præstegaarden, fordi den blev ødelagt af Sandflugt, og flytte til Norge, hvorefter Kaldet stod ledigt i to Aar. Det omtales endvidere,

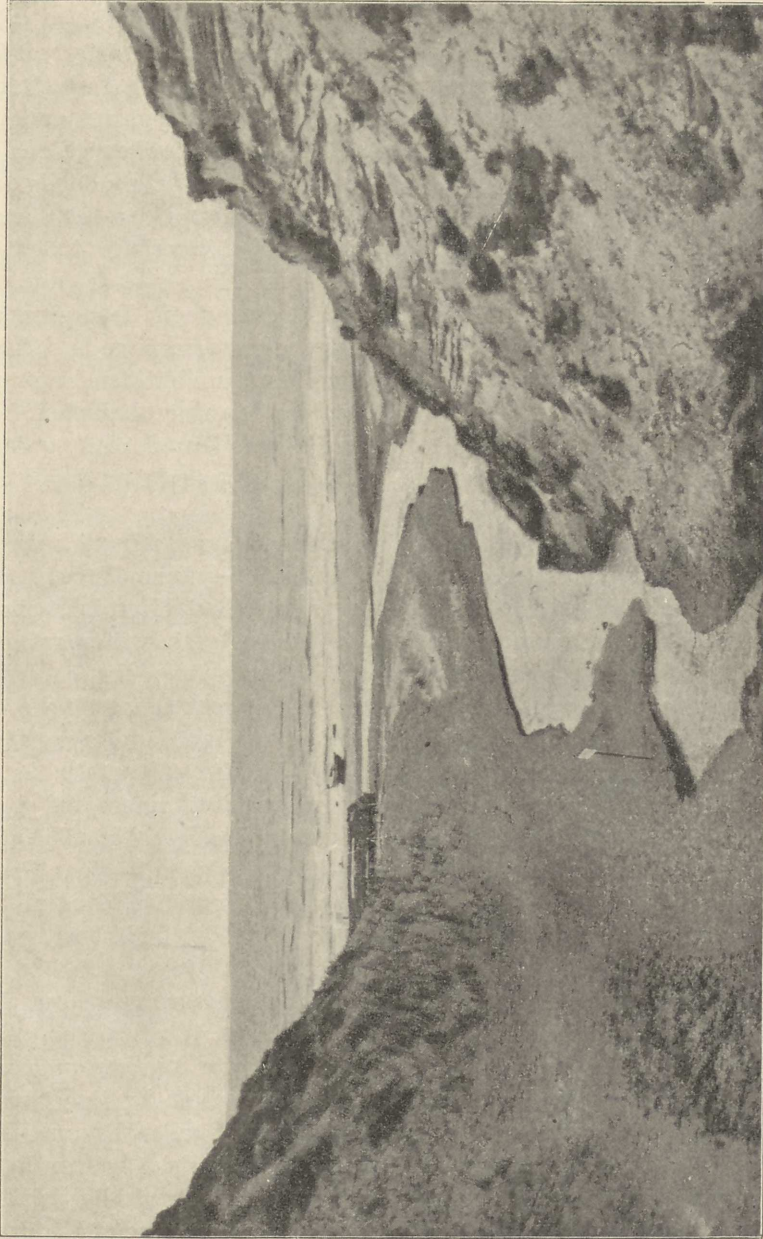

Fig. 13. Vandløb, som standser Sandflugt.

at »Præstegaarden ligger aaben for en aaben Sandflugt paa 3 Kanter og faaet altid Skade«. Slettegaard omtales dengang som en liden Hovedgaard.

1625 skriver Præsten Jørgen Knudsen Riber om sit Sogn: »Herrens Tjener udi Guds Ord til Hjortdal Kirke haver et eneste Sogn, som er det ringeste i hele Stiftet; thi en hel By (Hjortdal) er af Sand slet øde. Præstegaarden er fordærvet af Sand, Ager og Eng med Ildingsbrand ere aldeles øde og fordærvet, saa der findes ikke saa meget Jord, som kan saas 6 Td. Korn udi, og det endnu daglig aaben staar for den skadelige Sandfog, som Tings Vidner der omformelder. Paa samme Præstegaards ringe Sandbunke staar et lidet Stykke Hus, hvori for 4 Slettedaler bor en fattig Mand, som haver aarligen forhen givet for sin Skyld, Tiende og andet 3 Tønder Byg og et Pund Smør; men det kan ikke efter denne Dag gives af omtalte Sandbanke, thi paa nogen Aarstid, naar han haver faaet sin ringe Sæd, løber Sandet over hans Sæd og Korn, hvorefter han fattige Mand undertiden bekommer noget lidt, undertiden aldeles intet. Efter slig Præstegaards ringe Leilighed heri Sognet er jeg foraarsaget at bo i en ringe Gaard paa Kirkens Grund, som og dagligen fordærves af Sand saa vel som mit ganske Sogn. Aff slig aarlig og daglig Sandfog er Sognet blevet saa ringe« osv.

Aaret 1680 blev der af Regeringen nedsat en Kommission til nærmere at undersøge Sandflugtens Ødelæggelse i Sognet, hvilken Beretning findes i Rigsarkivet og lyder saaledes: »Saa rejste vi til et lidet Sogn kaldet Hjortdal, som lider stor Trang af den skadelige Drivsand paa tre Kanter, sydvest, vester og nordvest fra Tid til anden trænger sig paa deres Jorder, fornemmeligen ligger der en Gaard, som Præsten paaboede, kaldet Hedegaard, som Sandene havé ganske ødelagt og fordærvet. Et helt Fold Jord paa 16 Td. Ld. vesten for Gaarden og trænger flux ind paa Gaarden. Hartkornet nedsat med 14 Tønder. (Fra 68)«.

Rimeligvis vilde derværende Klitter være vandret videre ind i Svenstrup Sogn og der have foraarsaget Skade i de paafølgende 300 Aar til Nutiden, hvis de ikke var blevne standsede af den lille Aa — Sletteaa kaldet — paa Grænsen mellem disse to Sogne. Det har ofte vist sig, at selv det mindste Vandløb formaar at standse selv den største Sandflugt, idet Sandet af Vandet føres bort, efterhaanden som det kommer. Fig. 13.

Af disse Beretninger og Kommissionsbetænkninger faar man altsaa et temmelig tydeligt Billede af Sognets Udseende for 300 Aar siden. Vi ved altsaa, at der i 1571 ikke var Sandflugt, men derimod i Aaret 1600. I dette Aar kan man vel sige, at Sandflugten havde naaet sit Højdepunkt; vi ved altsaa, at der ligger aabne Sande paa tre Sider af Præstegaarden, og denne altid tager Skade. Endnu i Aaret 1625 er Tilstanden ikke synderlig bedre; det er ialtfald en særdeles bedrøvelig Skildring, Præsten da giver Forholdene; der er aabenbart endnu Sandmiler rundt omkring i Sognet. Ganske karakteristisk er den Skildring, Præsten giver af Maaden, hvorpaa Sandflugten finder Sted; han siger, Sandet »løber« over hans Mark hvert Foraar,

naar han har saaet. Han omtaler, hvorledes hans Jord daglig tager Skade. I Aaret 1680 er Tilstanden ikke stort bedre; Kommissionen omtaler ogsaa her, at der er Drivsand paa tre Kanter i Sognet, at navnlig Hedegaard har taget Skade, og at Sandet trænger flux ind paa Gaarden.

Det er altsaa nærmest i Tidsrummet fra 1600—1700, at Hjortdal Sogn er blevet ødelagt af Sandflugt. Omtrent ved den Tid maa Sandet antages at have naaet Sletteaa og der blevet standset. Ifølge Matrikulkortet fra omkring Aaret 1800 var Klitternes Beliggenhed omtrent som nu. Da det er Vandreklitter, der er kommet vestfra, som har ødelagt Markerne i Sognet, maa man gaa ud fra, at det saakaldte Svinkløv allerede paa et langt tidligere Tidspunkt var fyldt af Flyvesandsklitter, men da Jordene der var mere afsides beliggende og ikke synderlig i Brug, har Klagerne herfra været mindre højlydte.

Kollerup Sogn

er mest bekendt for den østlige Dels Vedkommende, hvor de bedre Marker og Byerne har deres Beliggenhed. Den store vestlige Del af Sognet har rimeligvis allerede i mange Hundrede Aar været opfyldt af Klitter, der her har den ejendommelige halvmaanedannede Form, som er karakteristisk for vandrende Klitter.

I Wulfs Vendelbo Stifts Historie tales ligesom for Hjortdals Sogns Vedkommende i Aaret 1553 intet om Sandflugten, men kun, at der i Kollerup Præstegaards Mark saaes 18 Td. Rug. og Byg og avles 3 Læs Hø, samt at Gaardenes Antal er 22, Husenes 19, samt at Tieæden er 9 Td. Byg, 6 Td. Rug og 15 Skp. Havre. Uagtet Sandflugten saaledes slet ikke omtales, er det sandsynligt, at Størstedelen af Heden og Engene, som er beliggende i Klitegnene, allerede dengang var ødelagt, i hvert Tilfælde var de det i Aaret 1571, i hvilket Aar Sognepræsten skriver i sin Indberetning: »Kan saaes i Præstegaardsjorden 7 Td. Byg. 7 Td. Havre og 4 Td. Rug og avles $\frac{1}{2}$ Læs Hø. Beklaget at hans Fædrift er ødelagt af Sand«. Det fremgaar altsaa heraf, at Præsten kan saa det samme som i Aaret 1553, men derimod kun avle $\frac{1}{2}$ Læs Hø; han maa altsaa have avlet sit Hø i Klitten, der i den mellemliggende Tid har ødelagt hans Eng og Fædrift. Hvad der gælder for Præstegaardsjordene, der er beliggende midt i Byen, gælder selvfølgelig ogsaa for hele Bymarken. Først fra Aaret 1625 faar vi en udførlig Beskrivelse af Tilstanden i Sognet, idet Præstindberetningen fra den Tid lyder saaledes:

»Samme Sogn er mere end de to Parter af Sand øde og fordærvet, og den tredie Part, som ikke nær er beholden, ligger foran aabenbare Sandflugt, Nogle hele Byer deri Sognet er aldeles øde. En By kaldet Hingelbierge, som var otte Gaarde, er aldeles af Sand øde uden aleneste en ringe Ting, som er opbruddet af Heden, som kan saas en Tønde Byg og en halv Tønde Havre i; en By kaldet Andrup, som var fem Gaarde, er slet aldeles øde og kan ikke saas uden en halv Tønde Havre dertil.

Borup, som var tre store Gaarde i Selvejergods, er slet aldeles øde og paa Aastederne hverken Hus eller Folk. En stor Gaard, kaldet Faarhale, er slet aldeles øde. En Gaard, kaldet Aldrup, er halvdelen øde og fordærvet af Sand. De to Parter af Kollerup Mark ere aldeles af Sand øde og fordærvet, og den tredje Parten af Marken ligger for en aaben Sandflugt. Brøndum, som er fire Gaarde og et Boel, er og næsten af Sand øde og fordærvet, og hvad der igjen er beholden, ligger for en aaben Sandflugt. Af dette foreskrevne kan man lettelig forstaa Aarsagen, hvorfor baade Tienden og Afgrøden bliver forkortet, som dog i fordums Tid, og en stor Part deraf for kort Tid siden, haver været ved Magt.

Om selve Præstegaardsjordene berettes 1675: »Stedets Grund og tilliggende Markjord er overalt løs Flyvemark. For Østen og Sønden af er det idel rød Sand og Sandgrusbund; men det lidet overblevne, for Vesten og Norden er noget bedre Jord, blandet med ringe Muld. Ellers har al Bymarken fordem været overløben med Klitsand, Husene nedtrykte og Jorden fordærvet. Det endnu beholdne og efter Sandflugten brugelige Markjord er allevegne adspredt mellem Naboernes i Byen. Engeskifter fra Sandflugten er alene overbleven et lidet Skifte ved Søndena næppe lig en Byrden Hø. Den er i forrige Tider kjøbt for 100 Rigsdaler.

Decimantiens Formindskelse forøges aarlig, saa der allerede siden Landmaalingen er bleven øde i Kollerup Sogn over 34 Td. Hk.

Al Sognets Mark har været overgaaet Sandflugten for ungefær 90 Aar siden og en stor Del deraf ganske i Grund ødelagt og fordærvet og nu atter paany tager Skade og ser ud til meget værre, saasom det ligger for aaben flyvende Sandflugt alleryderst i Klitsiden og nu paa tredje Aar har trængt sig haardt ind paa Sognet. Mangel paa Hø og Foder er nu saa stor, at der slet intet Hø uden en Byrden, og hvor tilforn har været 80 Karles Høslet, er nu ikke et eneste Hug overblevet, men alt sammen ynkelig i Grund ganske af Sandflugt ødelagt og aldrig mere at finde.

I Aaret 1680 omtaler Kommissionsforretningen Tilstanden i Sognet paa følgende Maade: »Derefter besaae vi Kollerup Sogn, og de under det beliggende Byer. Først kom vi til Fjerritslev By, og besaae samtidig Gaardenes og tilgrændsende Jorder og Ejendomme, som Vesten og Norden til Byen af Flyvesand er flux overløben, som kommer herfra en Sandmile, nordvest over Klim Klit, især af den store Klit norden Bryndum, som flyver over paa deres Mark og Eng. Skaden anslaaes 80 Td. Hartk. Alderupgaard er ødelagt af en Sandmile, som gaaer norden op til Gaarden. Skaden anslaaes til 7 Td. Kollerup By tager Skade stor af de store Sandmiler nordvest og Vesten for Byen, som aarligent tiltager. 21 Td. Bryndum By, som ligger for en aaben Sandflugt, og ellers haver taget noget Skade paa sin Eng og Sædemark af de store Sandbakker over Ud Klit, vesten og nordvest Byen, hvorefter Taxten af os er sluttet som følger 15 Td.«

Altsaa har Sandflugten i Kollerup Sogn været størst i Tidsrummet mellem 1570 og 1680. Sognet har i dette Tidsrum saa godt som overalt været opfyldt af store

Sandmiler. 1625 er to Parter af Sognet allerede ødelagt af Sandflugten. Det synes af Præsteberetningen at fremgaa, at der ligesom har været to Sandflugtsperioder. Præsten omtaler nemlig, at Sognet har været overgaaet Sandflugt for omtrent 100 Aar siden og nu atter paany tager Skade.

Det maa have været en ganske antagelig Mængde Sand, der dengang blev ført ind over Markerne, naar der kan tales om, at Husene »nedtyngedes« af Sand. Ialt omtales ogsaa 12 Gaarde som ødelagte af Sandflugt. Af Martrikulskortene for Aaret 1800 fremgaar det, at Klitterne tildels har beholdt deres nuværende Beliggenhed. Medens Nørremile ikke har forandret sig stort, har Søndermile i de forløbne Hundrede Aar flyttet sig godt 100 Alen østpaa.

Klim Sogn.

1553 klages ikke over Sandflugt i Klim Sogn, derimod 1571 beklager Sognepræsten, at meget er fordærvet af Sand.

1625 er en Trediepart Ager, Eng og Fædrift fordærvet af Sandfog og ligger endnu for en aaben Sandflugt.

Den i 1680 nedsatte Kommission taxerede Skaden, som Sandflugten havde foraarsaget i Klim Sogn, til 40 Td. Hartkorn.

Naar der fra ældre Tider tales saa lidt om Sandflugt i Klim Sogn, er Grunden sikkert den, at den nordlige Del af Sognet alt fra ældre Tider har været opfyldt med Klitter; her ligger saaledes en Hede- og Klitstrækning paa ca. 1500 Td. Land. Rimeligvis har denne Del af Sognet aldrig været bebygget og er — ligesom nu — nærmest blevet brugt til Fædrift.

Sognet er oversaaet med halveirkelformede Vandreklitter af temmelig betydelig Højde, nemlig gennemsnitlig 60 Fod over Havet. De vigtigste af disse er Tordam Sande, Høiris Sande og Strue Sande. Hele Strækningen er flad — af omtrent ens Højde —, saa at det er tydeligt, at det er Vandreklitter, som her har jævnet Jordoverfladen. En Række af Jordbundsundersøgelser viser ogsaa, at nogle Tommers Muldrag overalt vexler med dette Sandlag, indtil Grundvandet naaes. Dette kan kun forklares ved, at en længere Hviletid mellem de forskellige Vandreklitters Fremmarch har fundet Sted, saaledes at Jordbunden den mellemliggende Tid er sammengroet og atter af den næste Vandreklit blevet overdækket med Sand; det mellem Sandlagene værende Jordbundsdække viser sig da som et Skjold.

Alle disse Klitter er kommet fra Vest, medens der langs Sognets Nordside ved Havet kun forekommer nogle smaa, 16 Fod høje Klitter, hvilket beviser, at Nordenvinden ikke formaar at danne Klitter af Betydning.

3000 Alen nordfor Klim By ligger et 90 Fod højt Limstensbjerg, det saakaldte Klim Bjerg. Det er interessant at se, at en Vandreklit ikke generes synderligt af en saadan Forhindring; den er gaaet over dette Bjergs stejle Vestside, taget alt

med sig til den faste Ler, gaaet ned igen ad den stejle Østside og atter — 500 Alen østfor denne — antaget sin oprindelige halvcirkelformede Skikkelse. I Læ af Øst-siden har den aflejret en Del Sand, men Hovedmassen er vandret videre.

En Sammenligning mellem Sognekortet af 1823 og Generalstabens Kort fra 1883, som begge er meget nøjagtige, viser, at Tordam Sande i de forløbne 60 Aar er vandrede 50 Al., Høiris Sande 75 og Storsandene 100 Alen mod Øst.

Det synes ved en Sammenligning af Sognekortene for 100 Aar siden og de nuværende Generalstabskort, at Klitterne overalt er blevne smallere og højere. Det kan muligvis have sin Grund i den i dette Tidspunkt paabegyndte Tagplantning. Ved at Hullerne i Sandene bliver tilplantet med Tag, opsamler dette imellem sig en betydelig Mængde Sand, som ellers vilde have blæst videre. Ved atter at plante oven paa denne gamle Tagplantning, bliver Hullerne efterhaanden mere og mere fyldte med Sand, saa at Klitterne i sig selv altsaa optager en betydelig Mængde heraf — med andre Ord: Klitten bliver højere. I ældre Tid, da der i det hele taget kun anvendtes lidt Arbejde paa Dæmpningen, var det i Stormvejr navnlig disse store kedelformige Huller, der leverede den største Mængde Sand. I Blæst kan man iagttage, hvorledes Sandet males højt op i Luften og saa af Vinden føres langt hen- over Klittetoppene ud paa Heden.

Thorup Sogn

er ligesom Klim Sogn kun lidet bekendt fra ældre Tid; det er først i Aaret 1625, at det omtales, at en Trediepart af Ager og Eng og Fædriften er ødelagt af Sandflugt og ligger endnu for en aaben Sandflugt.

1680 skriver Kommissionsforretningen: »Dernæst reiste vi til det store Thorup Sogn, hvor der af den Jord, som ligger henimod Klit- og Havsidens, er ødelagt af Sand ialt 25 Td. Land, og formodes med Guds Naade ej at skulle formere sig, saasom Sandene begynde stærk at tilgro. Taxten sat til 42 Td. 7 Skp.«

I Thorup Sogn findes den største Vandreklit her i Landet, den halvcirkelformede Thorup Storsande. Fig. 7. Den har en Udstrækning af 3000 Al. fra Nord til Syd og 1000 Alen i Øst og Vest. Langs Sydsiden har den efterladt nogle smaa, stærkt sammengroede Rimmer, der danner Grænsen for Agermarkerne i Thorup Sogn. En Jordbundsundersøgelse har vist, at Flyvesand tidligere har lagt sig 2—300 Alen indover disse Agermarker, og naar det derfor i Kommissionsforretningen omtales, at Sandene begynde stærkt at tilgro, er der sikkert ment, at disse Rimmer ikke gav mere Sand af sig, medens den egentlige Storsande ikke paa den Tid har kunnet kaldes stærkt tilgroet; men den kunde ialt Fald ikke have gjort Skade paa Agermarken, som ligger langt søndenfor. Det er bevist, at Thorup Storsande er flyttet 400 Alen mod Øst de sidste 40 Aar. Vestfor denne Sande ligger en uhyre Slette, kaldet »det omflydte Land«, fordi det helt er omgivet af Klitter. De høje-

ste Klitter i Thorup Sogn er 76 Fod. Medens ellers de halvcirkelformige Vandrekitter efterlader temmelig regelmæssig dannede Rimmer, er dette ikke Tilfældet med Thorup Storsandes Nordside. Dette har sin Grund i, at denne Del af Sandene har passeret det høje Vust Stenbjerg, der har virket forstyrrende paa den ellers saa regelmæssige Dannelsesmaade. Dette er ogsaa Tilfældet med den i samme Sogn beliggende Stenbjerg Sande, hvis Nordspids ved at passere det 90 Fod høje Kløv har antaget en mere bred Form end ellers plejer at være Tilfældet. Det ujevne Længdesnit af Muldlagene i »det omflydte Land« viser, at Thorup Storsande har faaet en Del af sit Sand fra denne Slette.

I de forløbne Hundrede Aar har østre Side af Thorup Storsande flyttet sig 150 Alen mod Øst og Stenbjerg Sande 250 Alen mod Øst; derimod har vestre Side af Stenbjerg Sande ikke — som man kunde være tilbøjelig til at antage — flyttet sig det tilsvarende Stykke mod Øst. Hele Klitmassen har med andre Ord ikke flyttet sig 250 Alen mod Øst, men derimod kun en Del af denne; dette har sin Grund i, at Dæmpningsarbejderne for en væsentlig Del er foretaget paa Vestsiden af Sandene, og Vinden har derfor ikke her formaaet at sætte Sandet i den Bevægelse som paa Østsiden.

Thorup Sogns Klitparti har efter de foretagne Undersøgelser i Tidernes Løb undergaaet en Del Forandringer. Saaledes findes der gamle Stenrevler, som angive, at Kysten i ældre Tider — maaske for Tusinder af Aar siden — har gaaet helt op til Stenbjerg, hvor Revlerne tydelig kunde spores paa en længere Strækning, endog helt inde under de nuværende Klitter. Limstenspartierne Kløv og Stenbjerg har rimeligvis været Øer i den aller ældste Tid. Her findes ogsaa talrige Levninger fra Stenalderens Tid i Form af Stenøkser og Pilespidser.

Vust Sogn

er maaske det, som for Øjeblikket har de største og mest vilde Klitter i Thisted Amt. Det paastaas, at Vustboerne aldrig har interesseret sig synderligt for Klitternes Dæmpning i deres Sogn. I Kommissionsforretningerne støder jeg ogsaa jævnlig paa Klager fra Sandflugtskommisærerne over Beboernes Efterladenhed med at udføre de befalede Klitarbejder. Saa der er rimeligvis noget om Snakken. Medens ellers Klitterne i Aaret 1680 fandtes i forholdsvis god Beskaffenhed de fleste Steder, ses det af nedennævnte Forretning, at Tilstanden var alt andet end lystelig i Vust Sogn. Der omtales, at Sandet gør daglig Skade og overløber Markerne i Molbæk og Blegsted.

Kommissionsforretningen af 1680 skriver om Vust Sogn: »Vi fandt Molbæk og Blegsted, som fra Vesten haver dagligen Skade af Sandet, som kommer fra Havet og Klitterne, og haver næsten ruineret alt deres Eng og Fædrift, og endel af Agerjorden befandtes af Sand overløben, saa haver vi efter slig Beskaffenhed be-

fundet denne saaledes at kunne taxeres: Ellisbøl 2 Td., Molbæk 2 Skp., Blegsted 3 Td. 2 Skp.«.

Klitterne i Vust Sogn hvile næsten udelukkende paa Lerunderlag, af hvilken Grund den sædvanlige Lagdeling af Jordbunden ikke her er saa udpræget, idet Sandet paa sin Vandring er blæst bort, helt ned til Leret. Klitterne hviler endvidere paa et Højdeplateau, ca. 50 Fod over Havet, med to fremspringende Limstensformationer, de saakaldte Stenbjerg og Valbjerg, der hæver sig 130 Fod over Havfladen. Sognets Vestgrænse dannes af Bulbjerg Troldthing, hvilket sidste endelig hæver sig op til 190 Fod over Havet.

Det er store Hindringer, Sandet har haft her gennem Sognet paa sin videre Vandring mod Øst, først opad den stejle Skrænt ved Bulbjerg, dernæst ned ad den ligesaa bratte Skrænt ved Valbjerg (Fig. 14). I Læ af denne har der selvfølgelig aflej-

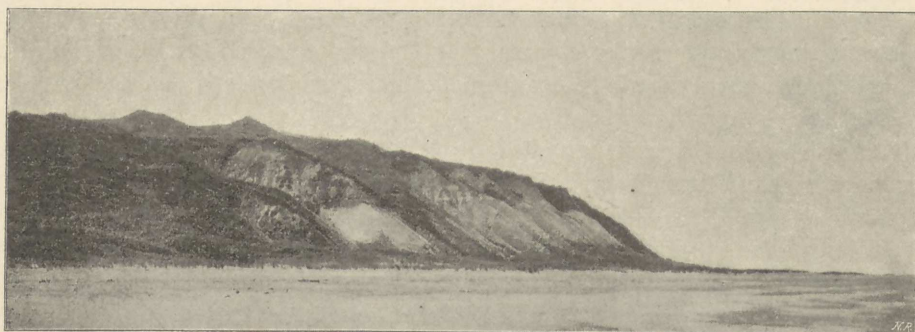

Fig. 14. Brat Skrænt, hvorover Sandet har blæst og lejet sig i Smaaklitter paa Toppen.

ret sig en Del Klitter af uregelmæssig Form, grundet paa de Svingninger, Vinden her absolut maa gøre. Herpaa Valbjerg er en Klit, som i der sidste 40 Aar er vandret 600 Al. mod Øst, den længste Sandvandring, som det er lykkedes mig at kunne paa- vise i Nutiden. Saa meget mærkeligere er det, som denne Klit paa sin Vej har mødt Modstand i 2—3 Alen høje Klittjörn; disse er helt overblæste med Sand og bliver efterhaanden som Sandet blæser bort, atter blottede. Det ses, at Sandet har beskyttet Træet godt, idet baade Bark og Knopper er fuldstændig velbevarede.

Det store Terræn mellem Bulbjerg og Valbjerg er en 50 Fod høj, mod øst skraa- nende Højslette, der for 50 Aar siden var meget fugtig; men efterhaanden som Klit- terne er vandrede over den, er den bleven mere og mere tør. Kun de nærmeste 200 Alen vestfor Klitterne er endnu fugtige og klægagtige. Det synes saaledes, som om det er Sandet, der med sin Vægt trykker Vandet op til Overfladen. I den forhen nævnte store Lerslette findes hist og her Rullesten, endog af temmelig bety- delig Størrelse.

Vust nævnes i Valdemars Jordebog som en Ø, og deraf ses det, at der i sin Tid maa have været Forbindelse mellem Vesterhavet og Limfjorden.

Lild Sogn.

Den ældste Beretning fra Lild Sogn stammer allerede fra Aaret 1543 og findes i Rigsarkivet. Heri staar: »Hr. Mourids Olsen fik kgl. Brev til Bønderne i Tømmerby, Lild Vust, Thorup og Klim Sogne. Han har berettet, at Bønderne oprykke Klitgræs til Tag, hvormed Landet fordærves, dersom nogen dermed findes, skal han straffes derfor«.

Med Klitgræs menes rimeligvis Klittag, som endnu i Klitsognene bruges meget til Tag paa Husene. Ordet »Tag« er endnu almindelig i Betydning af Tækkemateriale; der tales om at »gøre Tag«, hvorved forstaas at tage det bedste af Halmen fra til Tækkebrug.

1573. »Smærup 1 Gaard, 1 Boel i Lild Sogn var til den 24. Juli 1573, men ikke mere, er vel ødelagt af Sandflugt«.

Samme Aar omtaler Sognepræsten »en Gaard i Lild Sogn, som ikke eksisterer nu«.

Præsten And. Petersen skriver herom: »Lild Sogn, Annex til Tømmerby Sogn, ligger ude i Klitten ved Havsidens og har 3 Byer, som kaldes Myrup, Nørklit og Bulbjerg, haver i 32 Aar ingen Korntiende givet for disse, de ere næsten ganske fordærvet af Sand. Og i samme Sogn er endnu to smaa Byer, som give eftersom de kan avle til, Byg 24 Td., Rug 3 Td., sommetider mere, sommetider mindre. Dette Sogn ligger for en aaben Sandflugt, og hvert Aar fordærves«.

1680 omtaler Præsten, Hr. Brum, at »Lild Sogn næsten Del overalt af Sandflugt er fordærvet«.

Det maa altsaa nærmest have været i Tidsrummet omkring 1590, at disse 3 Byer, Myrup, Nørklit og Bulbjerg, er ødelagte, idet de i de sidste 32 Aar ikke har kunnet give nogen Korntiende; men der er underforstaaet, at de har givet det før den Tid. Der omtales, at der er endnu to Byer, som kun giver, som de kan avle til. Byerne nævnes ganske vist ikke ved Navn, men det er rimeligvis Græsbøl og Glædeby, der menes, idet disse ogsaa ligger i Klitsiden, men er altsaa endnu ikke ødelagt af Sandflugten. Sandflugten raser altsaa med stor Kraft i Lild Sogn i Aaret 1625, og at Tilstanden 1680 ikke var synderlig bedre, fremgaar af Kommissionsforretningen, som skriver herom: »En Del af Marken, som er høitbeliggende, er fri for Sandflugt. En Del, som ligger henimod Havet, Dag efter Dag fra Klitten og Havet Sand modtager, og fordærves af Sandflugt, formedelst vestlige og sydvestlige Storme, som ødelægger deres Marker og Fædrift og dagligen tager Fare for at ødes, og derfor har givet følgende Taxt: Agerbøl 5 Skp., Koldkjær 3 Td., Kraag 4 Fjk., Glæde ganske øde, Myrup 4 Skp., Nørklit 8 Skp., Rotbøl 1 Td., Diernes 3 Td.«.

Hjardemaal Sogn.

Allerede i Aaret 1440 omtales en Gaard i Hjardemaal Sogn, som kaldes Claerstopgaard, og det nuværende Madsbøl nævnes 1505, idet der omtales, »at Magnus til Kevlingborg skjød det til Fru Margrethe Turisdatter paa Ågaard et Boel, kaldet Morsbøl, i Hjardemaal Sogn, med Ager, Eng, Skov, Hede, Mosekjær, Fiskevand, Fægang, Lyngslet og Tørvedrift«.

Af de ældre Beskrivelser fremgaar det, at Navnene paa flere Steder og Klitter i Tidernes Løb har forandret sig. Morsboel maa vel rimeligvis have været Moders Hus, der i Tidernes Løb er forandret til det nu meningsløse Madsbøl. Der tales altsaa den Gang om Skov til Madsbøl, saa Klitterne i alt Fald ikke ved dette Tidspunkt kunde tænkes at have naaet synderligt ind i Landet; dog har Klitterne opfyldt en Del af Sognet, idet der i 1449 omtales, at Jeppe Nielsen af Aalegaard fik Skøde af Bispen i Børglum paa en Gaard i Klitten i Hjardemaal Sogn. Denne Gaard, der her omtales, maa altsaa have ligget Vest for eller Sydøst for Madsbøl. Fra samme Aar omtales, at der laa en Gaard paa Østholmen i Hjardemaal Sogn, kaldet Korsgaard.

1680 skriver Præsten, Hr. Sengdis: »Præstens Indkomster ere i mange Aar formindsket, og formindskes aarlig, formedelst den fordærlige Sandflugt gjør stor og kjendelig Skade, ej alene paa Bøndernes ringe Mark og Ejendom, men og i deres Huse, som ligge fulde af store Sanddriver, saa de ikke kan have et Læs Møg hos deres Huse. Der sidder mange for samme Aarsag færdige at flytte, om de ellers havde noget at flytte med og at bygge op for paa et andet Sted, saa Armød og Fatigdom er stor hos de fleste.«

Mangel paa Hø og Foder, da have vel mine Formænd for 30 Aar siden haft en temmelig Engedel til Præstegaarden liggende nær over Sanden, østen ved Volden for et stort Sandbjerg; men nu er den, især siden min Tilkomst til dette ringe Sted, saa tit overløbet og overløbet med Sand, at der avles faa Læs paa den, og inden faa Aar, som den ligger aaben for et stort Sandbjerg, bliver den ganske øde. Agrene til Præstegaarden ere næsten Del Sandagre og onde i dem selv, og derfor er Foringen og ganske ringe«.

Som det ses, var Sandflugten paa sit Højdepunkt i 1680. Sandet er gaaet helt ind til Husene og har ødelagt disse, saaledes at de ligger fulde af store Sanddriver. Naar der tales om, at Møget ødelægges, saa maa man heraf slutte, at det er hvert Aar, der er saadan Sandflugt, da Møget dog aarlig bringes ud. Præsten taler endvidere om sin Eng, hvor der for 30 Aar siden, altsaa 1650, avledes meget Hø og som laa Nord ude, østen ved Volden af et stort Sandbjerg.

Med Volden mener han sikkert Voldum; Øst herfor ligger det store Rovr Sande, de største i Sognet, og her ligger ogsaa store Engstrækninger. Han klager over, at det dog er mest efter, at han kom til Sognet, at Engen er ødelagt, saa at Rovr Sande altsaa paa dette Tidspunkt maa have været paa Vandring. Naar man under-

søger Terrænet Vest for Rovr Sande, viser det sig ogsaa, at her ligger en stor, jævn Slette, den saakaldte Havboslette, som netop svarer til Bredden af Rovr og den Nord for denne liggende Graaris Sande og tydeligt bærer Spor af, at en Klit har vandret hen over den; disse Sande har — som de fleste Vandrekliitter — efterladt sig smalle Rimmer. Harboøre Slette gaar helt ud mod Havet Øst for Hanstholm. De sydlige Rimmer danne Nordgrænsen for Rosholm og Voldum Sø. Det er i det hele karakteristisk for Hjørdemaal Sogn, at Kliitterne her overalt vexler med lange, smalle Længdedale. Der er Sletter paa 3—500 Alens Bredde og 3—4000 Alens Længde med Rimmer imellem sig. Østsiden af Klitten er som Regel standset ved en Sø, saaledes ved Blødesø, Bredsø og Brillum Sø. Hvor saadanne ikke findes, er Klitten vandret videre.

Gennemsnitshøjden af Hjørdemaal Sogns Kliitter er 40 Fod.

I Annexet til Hjørdemaal, Østerild, ligger en lille, isoleret Kliitrække, den saakaldte Storsande i Tovsig. Denne kan ifølge sin Retning og Beliggenhed ikke være kommet fra Havet, men hører til de saakaldte »Indersande« og har sin Oprindelse fra de $\frac{1}{2}$ Mil brede og 1 Mil lange, flade Kærstrækninger, som ligger Vest for den og benævnes Abildkjær og Hvidkjær, der netop har det noget ujævne Udseende, som tyder paa, at der har fundet en Sandafblæsning Sted. Sandet her er af en mere mørk Farve end i de egentlige Havkliitter.

Østerild Kirke nævnes allerede i Aaret 1268. Dette Sogn — og især Tovsig By — tager meget Skade af Sandflugt.

1761. I Klitbakkerne 32 Steder, som alle ligge udstykkede. Hele Sognet 136 Td. Hartk. Hjørdemaal By 19 Gaarde, Tved By 6 Gaarde, 3 Huse.

I et Brev fra Thisted Amt til Rentekammeret den 14. Decbr. 1792 omtales, at Kliitterne i ovennævnte Sogne ikke er af de farligste.

Det synes af ovenstaaende at fremgaa, at Sandflugten har naaet sit Højdepunkt noget senere end i de tilgrænsende Sogne, nemlig omkring Aaret 1680, og derefter — 100 Aar efter — er de ikke mere af de farligste. Selv om de af Regeringen foranstaltede Dæmpningsarbejder ikke kunde frakendes en vis Betydning, synes dog meget at tyde paa, at Kliitterne lidt efter lidt af sig selv vilde gro sammen. Naar Hjørdemaal Sogn i 1680 var opfyldt af store Sandmiler af den aller værste Art, og disse allerede 1792 omtales som ikke farlige, kan man vanskelig tro, at det var Datidens meget primitive Dæmpningsarbejder, der havde været Aarsag heri. Det maa snarere være Stormens efterhaanden aftagende Styrke, eller Faaredriftens gavnlige Indflydelse, der har gjort sig gældende. I Skagen mener saaledes Beboerne, at det er Faarenes idelige Afgnaven af Græs, der er Skyld i, at disse Planters Rodnet bliver kraftigere, ligesom Faarene ved deres Gang nedtramper meget Marehalm og Klittagræs, som eller vilde være blæst bort. Hvorom alting er, befindes Kliitterne i Nærheden af Byerne og Husene at være bedst sammengroede.

Klitten i Hjørdemaal har, i Overensstemmelse med den i 1792 udtalte Erklæ-

ring om dens Ufarlighed, siden den Tid og indtil nu ikke undergaaet nogen synderlig Forandring eller Flytning; Klitten havde allerede den Gang naaet Bløden Sø og standset der. Den lange Slette, det saakaldte Brøndum Kjær, var i Aaret 1812 i sin østre Ende betydeligt smallere end nu; Vinden maa herefter særlig have arbejdet med Siderne, der efterhaanden maa være blæst op i Toppen af Bakkerne og derved højnet disse, medens Sletten altsaa udvides mere og mere.

Indenfor Strandbredden i Hjørdemaal Sogn findes en 100 Alen bred, af grovt Grus bestaaende Revle, hvorover det egentlige Flyvesand i Tidernes Løb maa være vandret.

Vixø Sogn.

I Pontoppidans Atlas nævnes i et Dokument af 1406 »den Gaard Wigh og Wigxfang, med alt det Gods, som ligger til, og 5 Gaarde, som forud kaldedes Sætrichs Gods i Thy«. Søborg nævnes 1418.

I samme skrives 1667: »Vixø Sogn ligger tæt under store Sandbanker, som i forrige Tider har lagt meget af deres Ejendom øde«.

Præsteindberetning af 1555: »Vigsø maatte ligge øde, og Folkene gange til Rær Sogn, fordi Sand haver fordærvet dette Sogn meget«.

1625: »Alt Sognets Tiende kan beløbe sig ril en List Korn, som jeg aldrig kan bekomme«.

I samme Sted bevidner en Del givne Mænd, hvorledes Præstens Stilling er, saalydende: »Vi efterskrevne (Navnene) kendes ved dette vort aabne Brev, at den Dannemand, Hr. Niels Pedersen i Rhær, vores Sognepræst, af sin Gaardsavl og Soggenes Tiende i 20 Aar ikke haver solgt eller kunnet sælge et halvt Læs Korn af al sin Avl og tilliggende Indkomst, uden han igjen skal købe og nu disse sidste Aar er hans Rugsæd, som er hans højeste Avl, gaaet bort igjen, at han fra fremmede Steder maa købe sin Sæd. Rug er endda i dette Aar saa forringet, at han iaar avler 10 Td. Sæd efter 6 Td. Rug og endda iaar kjøbt igjen og saaet 10 Td. og avlet ikke uden halvfemte Td.«.

1680 omtales Annexgaarden i Vixø: »Dersom Jorden til denne Gaard skal give 1 Kjærn eller 2, skal den hvile igjen i 16 Aar, thi det er idel Sand. Af denne Grund nyder jeg somme Tider noget lidet og somme Tider intet, men maa hjælpe dem, som bo derpaa, med mit eget, at de kan sidde og udrede Skatterne. Herpaa har i gamle Tider ligget 3 Huse; men der ligger nu Klitbakker, som ere over 20 Alen høje«.

Som det ses, staar det meget daarligt til med Tilstanden i Vixø Sogn i 1625 og 1680. Naar Præsten saar 10 Td., avler han kun $4\frac{1}{2}$, og han har i 20 Aar intet kunnet sælge af sin Avl eller sin Tiende. Som det er gaaet Præsten er det sandsynligvis ogsaa gaaet hans Sognebeboere i Vixø. For Nutiden er det en Gaade, hvorledes Præsten under disse Forhold har kundet leve og opholde sig 20 Aar i Sognet, og endda nævnes det, at en Dannemand, Hr. Niels Petersens Efterfølger, gik endnu videre,

idet han foruden at være nødsaget til at lade sin Jord hvile i 16 Aar for at avle en Kærne eller to, endog maatte hjælpe dem, som bo paa hans Jord, med sit eget, at de kunde sidde og udrede Skatterne. Man faar heraf et godt Billede af Datidens Præsters store Nøjsomhed og Hjælpsomhed. Hvor mange af vor Tids Præster vilde vel udrede Skatterne for deres Sognebeboere.

Forøvrigt er Klitterne i Vixø Sogn ikke af nogen betydelig Højde, næppe stort over 20 Fod; men da en Del af dem ligger paa et 100 Fod højt Plateau, synes de ikke desto mindre meget.

Ræhr Sogn.

Herregaarden Taarup — rimeligvis det nuværende Nørtorp — omtales allerede 1453; men der findes intet om Sandflugten. Pontoppidan omtaler den 1769 som en gammel fri Sædegaard, der forud blev kaldt Torp og ligger $\frac{1}{2}$ Mil fra Vesterhavet.

I Præsteindberetningen fra 1625 omtales, at »den nordlige Del af Sognet er fordærvet af Sand. Ræhr Sogns Marker er en Sandmark, ingen kan saa mere Rug end han kan gjøde til. Naar Præsten kan lade gjøde til 6 Td. Byg, kan han efter denne Aars Gjøde saa 10 Td. Vinterrug, men iaar ikke uden 5 Td., og mange kan ikke saa 1 Skp. Slet ingen Engbjergning til Præstegaarden, derfor lider Præsten tit stor Trang. Tienden af Sognet, naar man det kan bekomme, kan være 28 Td.«

Det ses heraf, at Sandflugten i de Aar har været stærk der i Sognet. Det kunde ikke nytte at saa mere end der kunde gjødes til det med det samme, fordi Jorden ved at lægges ud til Græs kunde risikere at blive ødelagt af Sandflugten. I Aaret 1625 kunde Præsten ikke engang saa mere end 5 Td., mod 10 Td. ellers, hvilket tyder paa, at dette Aar har været særlig uheldigt, hvad Sandflugten angaar. Dette Sand maa være gaaet over selve Hanstholm, som er mellem 100 og 181 Fod høj, og udbredt sig temmelig jævnt over alle Markerne, uden at danne egentlige Klitter. Præsten skriver, at Tienden, naar den kan bekommes, kan være 28 Td.; man vil heraf se, at Beboerne har haft Villien til at betale deres Tiende, men at ofte Evnen — paa Grund af Sandflugtens Ødelæggelser — har manglet. At Sandflugten endnu i 1680 raser her med ikke stort mindre Styrke, fremgaar af den daværende Præsts Indberetning, hvori han skriver: »I forrige Tider kunde Præsten nyde af Korntiende 60 Td., men kan ikke nu strække sig til mere end 40 Td., af Aarsag, at den største Del af Jorden er fordærvet af Sandflugt, en Del af Sognefolkene borttrømte og mange, besynderlig de paa Ryttergodserne, saa forarmede, at man slet intet kan bekomme af dem«.

1767 omtales i Pontoppidans Atlas, at »de fleste Byer og Steder i Ræhr Sogn have i forrige Seculo paa Ager og Eng meget Skade taget af Flyvesand.«

Hansted Sogn.

Om dette berettes 1555, at »Sandet haver fordærvet Märkerne«. Da Hansted ligger Vest for Ræhr, er det meget naturligt, at Sandflugten i dette Sogn er begyndt tidligere end i Ræhr, idet Sandet som kommende Vest fra nødvendigvis først maa have passeret en Del af Hansted Sogn; først 1625 berettes, at »Marken er grundig fordærvet af Sand. Præstegaarden meget øde af Sand. Skyld' og Øvrigheden stort Part aftagen«.

1680 nævnes, at »Præstegaardsjorden er hel ond og fordærvet af Sandflugt, en Del ligger i Klit og kan aldrig bruges nogen tilgode, naar der efter Gøde er taget af Resten en Byg og en Rugkjærn, skal det hvile i 10 Aar. Af Annexgaardens Grund i Hansted skulde aarligen jeg have 12 Sldr., men faar kun Halvparten formedelst den elendige Tilstand i Skyld«. Egnen ved Hanstholm har forøvrigt i ældre Tider haft et ganske andet Udseende end nu, idet Hanstholmen har udgjort en Ø. Her om skriver Præsten Josias Kornbek 1732:

»Den Holm, som Hansted, Ræhr og Vixø Kirke staar paa, kaldes Hanst- eller Hansted Holm; men i gamle Dage er den bleven kaldet Handskeholm, og skal have sit Navn af en Handske, som blev funden paa det Sted, hvor Hansted Kirke nu staar. Den samme Handske skal være bleven borte fra en Jomfru paa Havet, da Havet paa den Tid gik rundt omkring Hansted Holm, og den Gaard i Sarup i Rhør Sogn, som nu beboes af Anders Jørgensen, kaldes Færgegaard, saa som Færgen var der at føre over til Holmen med, og Baaden at føre over med herfra Holmen har været til den anden Side, var i Baadsgaard i Hansted, som nu af Ove Olufsen beboes«.

I Hanstholm Sogn genfinder vi igen de regelmæssige Vandrekitter i Graabjerg Sande, hvor Klithøjden er 93 Fod over Havet.

Nors og Tved Sogne

omtales flere Steder under et, hvorfor jeg ikke har anset en Adskillelse af disse Sogne for formaalstjenlig.

I Aaret 1571 beklager Sognepræsten, at »meget i begge Sogne er fordærvet af Sand«.

»1647. 12. Januar. Vidne af Hillerslev Herredsting, at Lauritz Lauritzen, Kjærgaard, paa egne og menige Tved Sognemænds Vegne fik et Vidne af 8 Mand, at 24 Mand vidnede angaaende den store Sandflugt i Tved Sogns nordvestre Part, at det er fuldtud vitterligt, at den er opkommet, da Svenskerne vare heri Landet af Vesterklit, hvilken Sandflugt er for uden den sønderste Part af Tved Sogn, hvilken Part paa nogen Tid har ligget i en almindelig Sandflugt og frataget dem tre Acre af deres Agerjord og Mesteparten af deres Enge, saa at de to Gange for Sandets Skyld maatte flytte deres Huse, hvilket tilforn er overvundet, da der foruden denne

ældre er opkommet den førømtalte ny Sandflugt, medens Svenskernes Folk vare heri Landet, og nu siden har angrebet den nordvestre Part af Tved Sogn og gjort den en mærkelig stor Skade baade paa Kronens og Adelens Gods, indtil hele Nørby Mark med omliggende Gaarde med deres Rugsæd og anden Agerjord er overløbet med Sand, saa der ingen anden Forhaabninger er end endelig Ødelæggelse og hele Sognets Fordærvelse. Det samme vandt menige Herremænd, saa mange som idag tilstede vare. Christoffer Hvass til Hennegaard, Lensmand paa Ørum, var indstævnet. Datum Aar 1647. Snapsting den 12. Januar.

1649. Aug. Tingsvidne, at Øster paa Sønderby Mark, Tved Sogn, har den store Sandflugt, som nylig er opkommet over Sønderby Mark, ødet deres Vinterrugsæd og Vaarsæd, saa disse saavel som deres Indenmarksjorder ere mere end de to Parter utjenlige til Sæd, men af Sand øde og fordærvede, og deres Uddrift og Ildebrand ganske fordærvet og deres Gaarde og Diger kunde de ikke holde ved Magt for Sandflugt.«

Det er meget interessante Oplysninger, der her faas om Sandflugten i Nors og Tved Sogne. Her er altsaa Tale om to Sandflugtsperioder; en, den store, som kom af Vesterklit, medens Svenskerne var her i Landet, og en, som tidligere har været; denne ældre Sandflugt har altsaa ødelagt den sydligste Del af Tved Sogn; den har forøvrigt ikke været saa ringe, idet Beboerne endog to Gange maatte flytte deres Huse for Sandets Skyld, dog synes Beboerne efterhaanden at være kommet til Ro overfor denne Sandflugt, men beklager sig nu navnlig over den i Svenskekrigens Tid opkomne.

Klitterne var ved at gro sammen med Graaris, men Egnen er umaadelig trist. Warming skriver, det er en saakaldt mennesketom Klithede, man ser ud over, et umaadeligt trist, graat og brunt Land, hvor Overfladens uendelige Ujævnheder tydelig nok viser, at Vesterhavet har dannet Klitter og opfyldt de gamle Sande, der strakte sig herind. Først 7 km fra Hanstholm træffer man Menneskeboliger. Syd for Hanstholm oplives dog Landskabet af en Aa, der bugter sig gennem en mager Flade.

1680. Decimahtes. Her har i forrige Tider været en hel Hob, men nu formedelst den skadelige Sandflugt, som dagligen tager Overhaand, er her hele og halve Gaarde, samt Bole 46. Annexgaarden (Tved) har været ganske øde og ubrugt siden 1675 formedelst Sandflugt, som ganske nedtynger Husene. Indmarken er næsten øde af Sand.

Mensal. En Gaard i Hinding har tilforn staaet for 11 Td., men nu formedelst Sandflugt ganske lidet af den. Der ligger hertil Præstegaarden et Stykke Jord, kaldet Tudberg, og en liden omflydt Holm i Søen, kaldet Taarholm, hvorpaa mange vilde Fugle og derom noget Fiskeri.

Der ligger i begge Sogne og mest i Annex sognet hele og halve, som og Huse ganske øde af Sandflugt og ellers stor Fattigdom, saa jeg i dette Aar har mistet en

stor Del af min Tiende, som jeg venter lidet af, og bliver Sognene jo mere og mere ødelagt af Sand, saa det er med Jammer at klage. Til Præstegaarden kan avles Hø, som med stor Besværing en Del bjerge i Søen, en Del paa et Stykke haard Eng, kaldet Tudberg, henved 10—12 Læs.«

Her tales om daglig Sandflugt; dog synes Tilstanden at have været værst i Tved, hvor Husene endog er nedtyngede af Sand og Indermarken næsten er ødelagt; dette stemmer ogsaa overens med, at den nordligste Del af Sognet har taget mest Skade af Sandflugt.

Nors Sø har beskyttet den Øst for denne beliggende Strækning for Ødelæggelse.

I Aaret 1761 havde Sønderby if. Pontoppidan 17 Gaarde og 2 Huse, og 1800 Aagaard kun 12 Gaarde, men 5 Huse; Nordby havde i 1761 11 Gaarde, men ingen Huse, og i 1800 var der 7 Gaarde og 4 Huse.

Det synes heraf at fremgaa, at Gaardene efterhaanden er blevne til Huse. Ogsaa i den nyere Tid er Klitten i Tved vandret ganske betydeligt; i Aaret 1800 naaede den netop lige forbi Kirkegaarden, medens den nu er naaet 200 Alen Øst derfor.

Soggenes vestre Del har for 100 Aar siden ligesom nu været opfyldt af endel store Søer, der har haft en betydeligere Udstrækning end nu.

Medens Blegso ikke har været synderlig større, har Hykjær og den Syd derfor beliggende Sø været omtrent dobbelt saa store. Sandflugten har i Aaret 1800 ikke strakt sig saa langt ned mod Ovegaard som nu. For Resten er hele Strækningen mellem ovennævnte Søer flad og bærer tydeligt Vidne om at være tromlet jævn af Vandreklitter. Klitterne er 50 Fod høje.

V. Vandet Sogn.

Ogsaa her har Sandflugten raset alt fra gammel Tid af; allerede saa tidligt som i 1493 omtales en øde Gaard, kaldet Stientoft, i V. Vandet Sogn.

Medens ellers fra andre Steder kun sjældent omtales Sandflugt i Præsteindberetningerne fra 1555, klager Præsten her over, at »Sand haver meget fordærvet Markerne i Sognet«. Han omtaler, at »der er Nybøl, en Herregaard, som Præsten haver 1 Td. Rug og 1 Td. Byg af«.

I 1571 klager Præsten over, at »hans Gaard og Gaardsavl er saa godt som altsammen fordærvet af Sand«.

Sandflugten maa herefter have fundet Sted i lang Tid, naar den allerede saa tidlig som i 1571 kan være naaet helt ind til Præstegaardsmarkerne, der dog ligger henved 1 Mil fra Havet. De nuværende Vilsbøl Sande maa allerede den Gang have eksisteret og da disse ligger mellem Nors og Vandet Sø — endog stik Vest for den sidste —, er Sandet altsaa kommet fra Nordvest, hvilket jo ogsaa stemmer overens med den her fremherskende Vindretning, da Vilsbøl, hvis den fremherskende

Vind var Vest, vilde ligge beskyttet bag Vester Vandet Sø. En Linie fra Vilsbøl By til Præstegaarden danner den sydlige Grænse for Klitterne.

1625 beretter Præsten kun ganske kort; »Baade Sognet og Gaarden er ganske ringe«.

Endnu saa lang Tid efter som i Aaret 1680 er Tilstanden ikke stort bedre. Præsten skriver: »Alle Markerne ere Sandjord og af den skadelige Sandflugt Aar efter andet meget fordærvet, saa at de i mange Aar hvile, inden de kunde besaas.

Decimantium Formindskelse, da, saasom berettes, er Sognene nu en Tid lang meget aftagne formedelst den skadelige Sandflugt, saa en Del nu i nogle ere flyttede bort til andre Sogne baade for Fiskeriets Formindskelse og Jordens Fordærvelse, hvorover Præstens Indkomst mærkelig formindskes baade udi Tiender og andet«.

Her tales ganske vist ikke saadan direkte om Sandflugt i Aaret 1680, men kun om, at Sognene en Tid lang er meget aftagne, saa det synes heraf at fremgaa, at Klitten er ved at komme lidt til Ro; men det er saa endda — med historisk Vished — 150 Aar, der har hersket uafbrudt Sandflugt i V. Vandet Sogn.

I Aaret 1800 er Tilstanden atter god, hvorom Aagaard beretter i sin Beskrivelse af Thy:

»Sandene ere godt tilgroede, men strække sig fra Agrene lige ud til Havet.

V. Vandet Sø har været til stor Frelse for dette Sogn, da den opsluger det Sand, som driver fra de tilstødende mod Vest beliggende nøgne Sandbakker. Den mod Syd beliggende Hede er saa daarlig, at den næppe kan frembringe Lyng, da Sandet har gaaet over endel af denne Hede. Nebel har tilforn været en Herregaard. En Strimmel af Sandklit løber endog ind imellem denne Gaard og Agerholm, og videre forbi Søgaard og andre Steder i Nors Sogn«.

Som der heraf ses, har Aagaard for 100 Aar siden lagt Mærke til, at det er Vandrekitter, der har ødelagt Sognet, idet han taler om den store Hede, rimeligvis Tørvekjær og Rapskjær, der er ødelagte ved at Klitterne er gaaet henover dem. Endnu i vore Dage er der mange endog med Klitegnene nøje kendte Folk, der ikke ville høre Tale om saadanne Vandringer. De vilde helst holde sig til den simpleste Forklaring, nemlig den, at saa godt som alle Klitter er lokale Dannelser, der stammer fra blottede Sandlag. De Flytninger, Gaarden Nebel i Tidernes Løb efterhaanden har været Genstand for formedelst Flyvesand, er et godt Bevis paa den sidste Theoris Uholdbarhed, og den skal derfor her være Genstand for mere udførlig Omtale.

Der er fundet og paavises endnu Ruiner af Gaarden Nordøst for Højrim Sande, der ligger $\frac{1}{4}$ Mil fra Havet. Spørgsmaalet er da: Naar har Nebel eller Nybøl Gods, som den da kaldtes, ligget her? I Aaret 1376 har den sikkert ligget her og har da været ubeskadiget af Sandflugt, idetmindste skriver Aagaard, at »den af Biskop Svend af Børglum, en Del Riddere og Flere udnævnte Voldgiftsmænd, blev tilkjendt Ebbe Stranges Enke og benævnes Nybøl Gods«.

I alt Fald synes der at være liden Mening i at kalde en ødelagt Herregaard for et Gods, især da denne Benævnelse senere falder bort, netop fordi Gaarden ødelægges af Sandflugt.

At Egnen da havde et ganske andet Udseende end nu, er en Selvfølge, idet de saakaldte Højrim Sande paa den Tid næppe maa have været mere end ganske kort fjernet fra Havet.

Vi hører saa intet om Nebel førend 1555. Her omtales Nebel som en Herregaard, ikke som Gods, og maa paa dette Tidspunkt have taget Skade af Sandflugten, idet Præsten kun har 1 Td. Byg og 1 Td. Rug. Det maa altsaa have været i Tidsrummet mellem 1376 og 1555, at Nebel blev flyttet til sit andet Sted, omtrent beliggende mellem Højrimme og Vilbøl, hvorfra den bortflyttedes formedelst Indebland. I Aaret 1680 var Nebel ødelagt; Præsten skriver: »I Vester Vandet er en ringe Sædegaard, kaldet Nebel, hvoraf intet ydes til Tiende«.

Aagaard beskriver denne Flytning paa følgende Maade: »1681 blev Nebel ganske ødelagt af Sandflugt, men Jorden blev igjen taget i Brug 1751. Den har først været bygget Nordvest for dette Sted, hvor den nu staar (1800) paa et Sted ude i Klitten, som kaldes Moer; den afbrændte og blev derfra flyttet længere mod Øst, indtil den endelig for Sandflugt blev flyttet til sit nuværende Sted«.

Det er altsaa to Flytninger, der er foretaget formedelst Sandflugt; den ene blev ganske vist paavirket af Gaardens Brand, men, hvis ikke Sandflugten truede med at ødelægge Markerne, var der ingen Grund til at bygge Gaarden op længere mod Øst. • Nu for faa Aar siden er Gaarden atter formedelst Brand flyttet endnu længere mod Øst. Som det ses, har det været en evig Flugt for Sandklitterne, denne Gaard har foretaget.

Det er værd at lægge Mærke til, at Gaarden fra 1681 til 1751 slet ikke blev drevet formedelst Sandflugten, men da atter blev taget i Brug. Gaardens Jorder maa i den mellemliggende Aarrække atter have overvundet den Skade, de har lidt, og været sammengroede samt dannet et Skjoldlag, saa det atter har kunnet lønne sig at tage Gaarden i Brug. Beretninger om saadanne forladte og atter i Brug tagne Gaarde haves ogsaa andre Steder fra.

Med Hensyn til Ejerne af Nebel kunde disse maaske her have Interesse: 1376 nævnes Ebbe Stranges Enke, 1459 Rotlaf Friis, 1495 Godske Friis, 1550 Niels Krabbe, 1577 Kjeld Krabbe, 1655 Fru Lunor, 1668 Ingeborg Harbo, 1675 Mikkel Mikkelsen-Langballe, 1711 Bertel Langballe osv.

Disse Navne tegne Nebelgaardens Forfald; den begynder med det højadelige Friis, gaar derpaa ned til Krabberne og ender — efterhaanden som den forfalder — med at gaa over til Bønder.

Vang Sogn.

1555 nævnes, at der i Vang Sogn ligger en Herregaard ved Navn Nystrup, som Præsten beklager, at »han hyerken fanger Tiende eller andet af, og Sand haver meget øde denne Sogns Mark, saa at det mindskes hvert Aar med Sød«.

1680 omtales »En øde Gaard i Vangs By, kaldet Korsgaard, hvorpaa er aldeles ingen Hus eller Bygning.

I Vang Sogn 2 Gaarde vesten Søen, Trop og Sturup, moxen øde og Jorden overløben af Sand, som daglig tiltager og truer med Ruin over begge Sogne (Tvorup)«. 1406 vides af et Dokument, at Sturup var til.

Fig. 15. Vildt Klitparti i Vang Sogn.

Som det heraf maa sluttes, var Hovedgaarden Nystrup allerede 1555 ødelagt af Sandflugt, og det synes, som om Sandflugten i denne Del af Sognet har naaet betydeligere længere ind end i den sydlige Del. Der omtales saaledes ogsaa, at Sandflugten daglig tiltager Vesten for Vang Sø, hvor to Gaarde næsten er ødelagte.

Gaarden Skaarup har sikkert ligget der, hvor den nuværende Skaarup Sande ligger, som rimeligvis er opkaldt efter hin.

I Aaret 1790 var der ifølge Videnskabernes Selskabs Kort 150 Alen mellem Søen og Klitten, men nu gaar Sandene helt til Søen.

1769 (P. A.): Nystrup i Vang Sogn er en upriviligeret liden Sædegaard, men har før været fri Herregaard og beboet af Adel. Sandflugten, som har fordærvet denne Gaards Mark og Eng, har givet den sit Banesaar. Af gamle Ejere vides:

Anders Blik 1502, Erik Blik 1543, Anna Blik 1593, Christoffer Lunov 1631, Ove Lunov 1656, begravede i Vand Kirke. Senere Ejere vides ikke.

1800. »En stor Del af Jorden er skjult af Sandklitter, og det lidet, som er beskyttet bagved Vang Sø, har temmelig god Jord. Mangfoldige Gaarde skal have været i Sognet, hvoraf nogle ganske ere ødelagte, andre ere som Huse bortflyttede, enten til Vang By eller til Havet, hvorved Vangsaa By er fremkommet. En Gaard, kaldet Inte, er nu et jordløst Hus i Vang By. Nystrup har før været en Herregaard, hvis Jorder dels ere tilsandede, dels skjulte med Sandklitter. En By, kaldet Rakkeby, beliggende ud imod Klitmøller, er nu ganske tilintetgjort. Sandene ere hvide, høje, uden en Spire, og som af Vinden flyttes fra et Sted til et andet«.

1791 foretog Herredsfogden i Thisted Syn over Vang og Tvorup Sogne: »Jeg fandt en stor Del af de farligste Klitter i begge Sogne dels at være belagt, dels beplantet med Vipper og Klitvæxter; men med alt dette er dog kun lidet udrettet, naar man betragter disse uhyre store Sandklitter, som aarligen nærmer sig mere og mere ind i Landet. Al Flid og Arbejde synes at være til liden Nytte, saa længe de i Sandklitterne boende Husmænds Kreaturer ikke alene opæde Klitvæxterne, men ogsaa benytter disse til Vinterbrug«.

Det er altsaa Vang Sø, der har reddet Byen fra Undergang. Der er, som det ses, foretaget store Omvæltninger i Sognet formedelst store Sandflugter, idet Gaardene er blevne til Huse for en stor Del, og én Del er flyttet ud til Havet, hvor de havde faaet Navnet Vangsaa. De store Sande, som nu ligger lige Vest for Vang Sø, er altsaa vandrede fra Havet og herind, og de har efterladt dem en Del lange Rimmer, af hvilke Manrimme og Bertelsrimme er de mest bekendte.

I Aaret 1791 synes Tilstanden efter Herredsfogdens Indberetning at have været temmelig alvorlig, idet Klitterne nærmest da maa have været Sandmiler.

Tvorup Sogn.

Ifølge Andresens »Om Klitformationen« har Annexpræstegaarden i Tvorup Sogn allerede i 1596 været flyttet 3 Gange for Sandflugt. Tvorup By er formedelst Sandflugt flyttet saa langt mod Øst, at den nu ligger ligesaa langt Øst for den i forrige Aarhundrede nedbrudte Kirke, som den før laa Vest for samme.

Her er for første Gang Tale om, at en hel By er flyttet formedelst Sandflugt, og man kan slutte sig til, med hvilken Fart Sandene har vandret mod Øst forhen, naar man undersøger det sidste Hundrede Aars Flytninger. Ifølge Videnskaberne Kort fra 1795 har Rubjergkjær Sande flyttet sig 1000 Alen og Kjeldingeng Sande 500 Alen i de sidste 100 Aar.

Nu begrænses Klitten mod Øst af den store Lavning, der gaar fra Vang Sø til forbi Egebaksande, som i sin Tid maa have staaet under Vand.

Det er ikke altid, at en Sø kan standse en Klit; her spiller Søens Dybdeforhold

en stor Rolle, — men den kan altid optage en betydelig Mængde Sand. Et Eksempel herpaa afgiver den Vest for Tvorup gamle Kirke beliggende lille Vestersø; denne har i tidligere Tid haft en ligesaa stor Udstrækning som Vang Sø, men er efterhaanden bleven bleven opfyldt med Sand. Den Del af den nuværende Tvorup Plantage, der ligger Nord for denne Sø's tidligere Nordgrænse, er af betydelig Bredde, fordi intet her har optaget Sandet paa dets Vej, men derpaa aftager Klitten i Bredde mere og mere, alt eftersom den kommer i Læ af Søen, for tilsidst at ende i en smal Spids. Det er altsaa den tidligere Sø, der her har optaget den største Part af Sandet.

1761 omtaler Moldrup, at der i Sandklitterne ligger en By paa 7 Gaarde og 4 Huse, som kaldes Tveboesmænd og Skaarhedegaardene. — Han skriver endvidere: »Dette Sogn har taget overmaade Skade af Sandflugten og trues med endnu store Ødelæggelser, de i Tvorup har flyttet to Gange for Sandflugt, som ogsaa har opfyldt en liden Sø, kaldet Fierring Sø, og truer Sjørring Sø med samme Skjæbne«.

Har Tvorup Sogn tidligere været prisgivet store Forandringer formedelst Flyvesand, har det i Nutiden faaet fuld Oprensning for Fortidens Ødelæggelser, idet Klitterne der nu er tilplantede med Bjergfyr, som endog paa de højeste Klittoppe opnaar en forholdsvis stor Højde.

Nørhaa Sogn

har allerede i Aaret 1596 lidt meget af Sandflugt, saa at Præsten allerede den Gang har faaet en Gaard af Vestervig Kloster, som han bruger til Præstegaard. Da Præstegaarden ligger $1\frac{1}{2}$ Mil fra Havet, maa det betragtes som et tidligt Tidspunkt, at Sognet er blevet ødelagt, hvilket maa have haft sin Grund i, at der ikke i Sognet findes større Vandløb eller blot dybe Søer, der har kunnet standse Sandet, men dette har haft fri Tumbleplads og er først blevet standset af Vesterkjær og Møgelkjær, som nu danner Grænsen for Klitten.

1625 beretter Præsten, at »Nørhaa Sogn er et lille Sogn, hvori kun er 17 Gaarde og 1 Boel, der tilmed af Sandflugt er saare fordærvet, og derover har Bønderne faaet Afkortning paa Skyld og Landgilde af Kongen«.

Samme Aar beklager Sognepræsten i Sønderhaa sig over, at »Engene ere næsten Halvparten fordærvet og Heden skaaret af Nørhaa Sø, som er opstemt af Sandløb, kan nu avles 16 Læs Hø«.

Det fremgaar heraf, at en stor Del af Sandet er standset ved Nørhaa Sø og er ved at opfylde denne, og at Vandet gaar op og ødelægger Heden, hvilket rimeligvis maa menes ved Udtrykket »skaaret« af Nørhaa Sø. Det lykkedes imidlertid ikke at opfylde Søen, der endnu er af betydelig Udstrækning, og denne er saaledes Skyld i, at de Vest for liggende Enge ikke er ødelagte af Sandflugt.

1767 skrives i Pontoppidans Atlas: »Dette Sogn er i forrige Secolo paa en Del af dets Marker beskadiget af Sandfog, men nu nogenledes kommet til Rette igjen. 1670 eller noget derover blev Stokkegaards Mølle meget nær øde af Sandflugt, som

kom af Bakkerne norden for Møllestedet, fyldte Mølledammen og tildækkede Adgangen, som kom af Fredskilde Sø«.

Som det ses, er Faren altsaa nogenlunde overstaaet i 1767. Fredskilde Sø var for 100 Aar siden 1000 Alen bred, men er nu kun 300 Alen, saa det er en betydelig Mængde Sand, denne ene Sø i Aarenes Løb har modtaget, og har den end ødelagt Stokkegaards Mølle, saa er denne dog Skyld i, at Fredskilde By er bleven forskaaet for Sandflugt. Ogsaa det Nord for Fredskilde Sø beliggende store Kjær, »Kanens Vand«, har tidligere været en Sø.

De ude i Klitten beliggende Byer, Stenbjerg og S. Vorupør, er ligesom Vangsgaa først opstaaede i en forholdsvis sen Tid, efter at Sandflugten nærmest maa være betragtet som dæmpet.

Hvidbjerg vesten Aa Sogn

har utvivlsomt været beboet lige fra den aller ældste Tid. Ikke alene de mange Kæmpehøje, men Sognets Nævnelse saa langt tilbage som til 1367, vidner herom.

Dette Aar nævnes allerede Hvidbjerg Bro, og 1443 omtales, at Erik Nielsøn beboer Lyngholm samt Frugaard. I et Thingsvidne af 1427 faar man et Indblik i Sognets Tilstand paa den Tid, idet det heri hedder: »Erik Nielsøn gjorde Langhævd paa alt sit Arvegods og Kjøbegods i Hvidbjerg Sogn, nemlig Lyngholm med al sin Tilliggendes, Frugaard, Lundborggaard, Duell med sine Enemærker Klit og Kjær, Kinsgaard, Skarnpuds, Hjørringgaard, Troldbo, Svankjær, Hvidbjerggaard med dens Enemærker, Klitte og Hede, idem hans øde Gods udi Hvidbjerg Sogn, item indvorden ham til Lyngholm Brohede fra de syndre gamle Veje til de Kjære østen ved Aaen«.

Som det ses, er det paa et overmaade tidligt Tidspunkt, at Sandflugten er naaet saa langt ind i Landet som heri Sagnet. Der omtales Duell med sine Enemærker, Klit og Hede og Hvidbjerggaard med Klit og Hede, hvorimod der ikke tales noget om, at de andre nævnte Gaarde har Klit og Hede. Dette stemmer ogsaa ganske godt overens med Klittens nuværende Beliggenhed, der selvfølgelig er langt mere østlig end da, men netop over Hvidbjerggaard gaar Klitten betydelig længere ind i Landet end Syd derfor. Hvad Grunden hertil er, foreligger ikke klart, men er maaske den, dels at selve Strandbredden lige udfør Hvidbjerg Kirke og Nord efter er betydelig bredere end Syd efter og de yderste Brinker ikke saa bratte, og dels, at Terrænet i sig selv er lavere og rimeligvis i Fortiden har været mere vandrigt i den sydlige end i den nordlige Del af Sagnet.

Gaardene Troldbo og Svankjær er nu ødelagte af Sandflugt.

Vi kommer saa til Præsteindberetningen fra 1555; her giver Præsten ganske kort tilkende, at »Hvidbjerg Sogns Marker er meget fordærvet af Sandflugt«.

1571 klager Præsten over, at »Sandet haver fordærvet største Parten af Sagnet«.

1625 indberetter Præsten, at »Sandflugten nu i Vaardag har overløbet meget

af Hvidbjerg Præstegaards Jord, Eng Græsning, saa Tingsvidne om formelder: Torsdagen den 2. Marts samledes paa Hassing Herredes Thing 8 Dannemænd for at bevidne, hvilken Skade i dette Aar er gjort paa Peter Olufsens Præstegaards Ejendom af Sandløb og Flugt. Saa tilstod vi, at vi paa Præstegaardens Mark idag saae først forbemeldte Peter Olufsens Gjødnings Rugsæd, som var 4 Tønder Sæde, hvilket var aldeles overløben og fordærvet af Sandløb, og ingen Rug der kunde enten saas eller forventes i nogen Maade, hvilken Rugsæd ligger norden for Gaarden og kaldes Nørmark, dernæst var vi paa hans bedste Bygjord, halvfjerde Tønde Bygsæd, som han haver ladet føre Møg og Gjøde paa, og var i lige Maader fordærvet af Sandløb og hannem aldeles ubrugeligt, endnu halvfemte Ager Jord i samme Vang nær halvfemte Tønder Bygsæd var i lige Maade fordærvet af Sand, sønden for samme Jord, saa nu 8 Læs Eng af ovennævnte Præstegaards Eng, som var ogsaa fordærvet af Sand, endnu var desuden et ganske stort Stykke Ejendom, det bedste og største Part bemeldte Præstegaards Græsning til Kvæg og Fæ om Sommeren, var overløben og fordærvet af Sandløb, og syntes ovennævnte Mænd, at Præstegaarden med tilliggende Ejendom af Sandløb er stor Skade overgaaet.

Man kan heraf se, hvorledes Sandflugten skrider frem. 1555 er meget fordærvet af Sand og i 1571 Størstedelen af Sognet; men først i Aaret 1625 faar vi at vide, at Sandet har naaet til Præstegaardsmarken. Nu ligger der Klitter 1300 Alen Øst for Præstegaarden, lige hen til Lundborggaard, saa det er et betydeligt Stykke, Klitten har flyttet sig siden den Gang.

Det er meget interessant at se, i hvor kort Tid og paa hvilken Maade Præstegaardsjorden er bleven ødelagt. Det er i Vaardag, altsaa paa et ganske kort Tidsrum, at denne store Sandflugtsødelæggelse har fundet Sted. Det ses, at der af Præstegaardsjorden er ødelagt ikke mindre end $8\frac{1}{2}$ Td. Ld. Agerjord, foruden en Eng til 8 Læs Hø, samt det bedste af Græsningen.

Det er med andre Ord saa godt som hele Præstegaarden, der i Løbet af kort Tid er bleven ødelagt af Sandflugt.

At det ikke alene er Præstegaarden, men ogsaa det øvrige Sogns Marker, der har taget Skade, følger af sig selv.

1680 skriver Præsten saaledes: »Som Jorden aarlig af Sand fordærves, ere her mange Boliger øde, og flere daglig aftage«.

Altsaa endnu er Tilstanden den samme; Beboerne har forladt deres Boliger, og Jorden ødelægges daglig.

»Degneboligen i Istrup ligger under Sandflugt.

I Aaret 1661 blev Maarup Mølle besigtiget for tagen Skade af Sandflugt. Hans Maj. kgl. Befalingsmand paa Ørum Slot fik Brev i Anledning af Maarup Mølle var fuldstændig fordærvet med Vands Opstemning formedelst Sandflugt.

Det er altsaa ikke selve Møllestedet, der blev ødelagt, men det maa have været

Hvidbjergaa, Sandet allerede dengang er naaet til og har tilstoppet, saa at Møllen kom til at mangle Vand.

1737 ved man, at Sandet naaede til Ovesø, som altsaa har sat en Stopper for Sandets længere Indtrængen i denne Del af Sognet, men Aakjær Eng, Alstrup By og Kjallerup By var da allerede ødelagte.

I den sydlige Del af Sognet raser Sandflugten endnu i 1767, idet Pontoppidan skriver, at »Sandflugten gjør daglig stor Skade«. Det er først da Sandet naaede Hvidbjerg Aa, at Faren for yderligere Indtrængen af Klitterne i Landet kan betragtes som afværget; men disse har da ogsaa her i Sognet ødelagt mere end i de fleste andre Sogne, og Skaden har været saa meget større, som Jordene overalt i Klit-

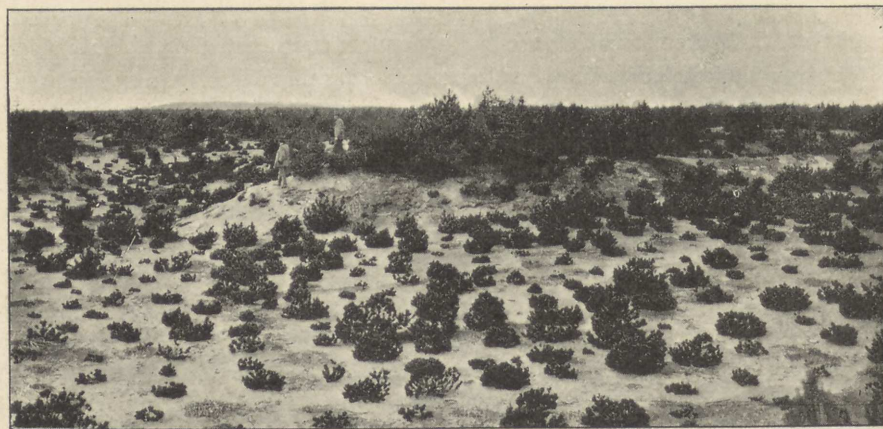

Fig. 16. Klitter, beplantet med Bjergfyr i Hvidbjerg Sogn.

egnene var Lerjorde og derved for en stor Del opdyrkede. Endnu kan mange Steder ses Plovfuger under Klitterne.

I de sidste Hundrede Aar har Klitterne ogsaa flyttet sig betydeligt; saaledes laa i Aaret 1800 Kæmpehøjen Stenhøj i Vestkanten af Stenhøjsande, men nu — 100 Aar senere — ligger Stenhøjsandes Østside 1000 Alen derfra, trods det, at Klitten i den mellemliggende Tid har været under Dæmpning. Fig. 16 viser hvorledes Klitterne er dæmpet, nemlig med Bjergfyrbeplantning.

Ørum Sogn

har ikke meget Klit, fordi det ligger Øst for Lodbjerg Sogn, og dette derfor har optaget det meste Sand; dog oplyser Moldrup i sin Geografi over Thyland, at »Hedegaard, som er beliggende nordi Sognet, har lidt meget af Sandflugt. Denne Sandflugt har fundet Sted samtidig med den under Hvidbjerg vesten Aa Sogn omtalte.

Ifølge Aagaards Beskrivelse af Thy, var Starkjær ved Ørum og Lodbjerg tilforn en god Eng, men er nu tilstoppet og bleven til en Sø.

Med Starkjær menes nok det nuværende Storkjær, som nu atter er et Kær. Man kan ikke godt tænke sig, at en Eng ved at blive tilstoppet eller opfyldt med Sand kan blive til en Sø, da Sandet jo netop højner Søen, saa det maa antages, at det kun er Afløbet fra Engen, der er tilstoppet.

Det Afløb maa sikkert have gaaet ned til Ørum Sø, og mellem Storkjær og Ørum Sø ligger netop nogle smaa Klitter, som ikke før har været. I Rigsarkivet findes herom 1791: »at nogle smaa »Blier« vesten Ørum By, en saakaldet Gammeljord, blev beplantet med 24 Læs Klittag og deri saaet 12 Td. Vipper«.

Pontoppidan oplyser om, at »Sandet har opfyldt vestre Ende af Ørum Sø mere og mere«.

Da Storkjær nu atter er et Kær — med daarligt Græs —, maa det efterhaanden være blevet opfyldt med Sand.

Ørum Sogn har tidligere været meget skovrigt, hvilket fremgaar af:

1767 skrives i Pontoppidans Atlas: »Skovene, som før have været store og anselige, som ej alene nu vise Kjendetegn til, men enddagsaa gamle Forlehningsbreve befaler Lehnsmændene at frede Skovene. I Adkomst-Breve af 1526 paa Jordegods i Hillerslev, nævnes til Landgildet Skovsvin, naar Olden er«.

At der tidligere har været Skove i Ørum Sogn, fremgaar af Knud Gyldenstjernes Forlehningsbrev paa Ørum Slot og Vestervig Kloster. Det lyder saaledes.:

»Sammesteds skal han frede Jagten og aldeles ingen jage eller lade jage, skyde eller lade skyde paa nogen af hans Enemærker, Skove og Ejendom, der tilligger, uden aleneste paa de Skove og Ejendomme, som han ved Adelen haver Lod og Del udi og er Adelens eget Arvegods, og skal han ikke heller forhugge lade nogen af de Skove, der tilligger til Upligt i nogen Maade, thi forbyde vi alle, særdeles vore Fogeder, Embedsmænd og alle andre, fornævnte Knud Gyldenstjerne, her paa fornævnte Ørum Slot og Vestervig Kloster eller nogen deres Rente eller rette Tilliggende eftersom foreskrevet staaer, at hindre eller paa nogen Maade Forfang at gjøre under vor Hyldest og Naade.

Givet paa vor Gaard udi Odense den XV. Dag February, Aar MDLIX (1559).

Under vort Signet:

Friderich«.

Lodbjerg Sogn

er for største Delen et Klitsogn, der saa godt som fuldstændig er ødelagt af Sandflugt.

1555 omtaler Sognepræsten, at han har en Præstegaard i Lodbjerg (Skovsted), som skylder aarligen 6 Td. Byg. Den forr. Lodbjerg Kirke kan vel ødelægges og Folkene udi det forrige Lodbjerg Sogn søge til Ørum Kirke, om Kong. Maj. det samtykker.

Lodbjerg maa være det nye Navn for Skovsted, som maa være blevet indført paa den Tid; det tyder tillige paa, at der tidligere maa have været Skov her.

Endnu 1625 omtales Lodbjerg Præstegaard, men derimod ikke 1680, saa at Præstegaarden maa være blevet ødelagt i det mellemliggende Tidsrum.

1767 skriver Pontoppidan: »Dette Sogn har taget ubodelig Skade af Sandflugt, nogle Gaarde og Byer ere blevne aldeles ruinerede. Kirken er tilforn formedelst Sandflugt flyttet fra et Sted til et andet, men Sandet trænger nu igjen ind paa det Sted, hvor den nu staaer, og har undertiden været ved at overfyge og skjule den«.

Først i Aaret 1800 oplyser Aagaard om, at Kirken blev flyttet for anden Gang til det Sted, hvorpaa den nu staaer.

I Moldrups Geografi over Thyland (1761) oplyses man om, at der findes i »Toldbøl By 11 Gaarde, Rothølgaard er ej mere til for Sandflugt; Skovsted By 3 Gaarde, Sneigaard. Dette Sogn ligger midt i Klitten og forringes følgelig daglig Sognets Hartkorn 34«.

Det var egentlig først henimod Aaret 1800, at Tilstanden forbedredes, idet den Sandflugtskommission, der 1791 berejste Sognet, skriver: »Lodbjerg Sogns Klitter var for faa Aar paa saakaldet Lang Sande og vesten Bøgstrup Sand Blier med 30 Læs Klittag beplantet, og deri saaet 16 Td. Frø Vipper, som nu kunde sees igennem Beklædningen at fremspringe og i god Grøde«.

Hvad for en Beklædning det er, der tales om, at Vipperne er begyndt at spire igennem, er ikke nemt at vide, eftersom der ikke da blev anvendt nogen Art Sandbeklædning; men formodentlig maa Sandene have været bevoxede med forskellige Græsser, som saa Vipperne er blevne saaede imellem; og har dette været Tilfældet, kunde denne Vippebesaaning sikkert uden Skade have været sparet.

Porsø — opkaldt saaledes, fordi der har været mange Pors (en Hedeplante) — er blevet til Possø, Haarklitgrav til Havklitgrav, Madses' Boel til Madsbøl osv.

I Lodbjerg Sogn findes ogsaa en umaadelig Klithede, hvorover Klitterne er vandret. Her findes et Kaos af Sande og Rimmer, Bakker, Kær og Søer; Warming siger: »i Vejgrøften ser man et Profil af Jorden. Under en tørveagtig Overgrund ligger Sand, og under dette nye, tynde Moslag og Sandlag, der viser, at Sandflugt gentagende Gange har dækket en gammel Hede eller Kærbund. Lavningerne er Pors- og Klokkelyngheder, de højere Steder tør Klithede, ude mod Havet ser man de skinnende hvide Havklitter, i vældige Masser vælter Sandet ind fra Vest og lejrer sig i Læ, dybe Vindkedler graves i gamle Klitter, her er storartet vildt og skønt«.

Agger Sogn

har tidligere været bevokset med Skov flere Steder.

Den første Beretning herom haves allerede fra 1030, idet der fortælles om en Gejstlig ved Navn Thøger, at »han drog fra sin Hjemstavn i Thüringen, for som Missionær at forkynde Guds Ord i nordre liggende Lande. Han gik 1030 til Danmark og opførte i den afsides beliggende Egn ved Limfjordens vestre Vig et lille Bedehus af Grene og Kviste«.

1530 omtales, at »den sidste Provst paa Vestervig Kloster var Svend Magnusson, der forestod Klosteret til 1536, da det inddroges under Kronen, hvorefter han fik det i Forlehnning paa Livstid mod aarligen at holde Kongen 120 Karle, bygge og forbedre Klosteret, give de Præster og Canniker, som derinde ere, deres sædvanlige Rettigheder, gjøre Kongen og Kronen sin Tynge og Tjeneste, holde Bønderne ved Lov og Ret og ikke forhugge Skovene til Upligt«.

I den ældste Beretning faar man egentlig kun at vide, at den Gejstlige byggede sig et lille Bedehus af Grene og Kviste; men man maa heraf slutte, at der var Skov den Gang, ialt Fald ved Limfjorden, idet han næppe kunde bygge et Bedehus af Pors og Vidier.

I 1530 faar Provsten Ordre til ikke at forhugge Skovene til Upligt, saa det heraf tydeligt fremgaar, at der har været Skove i Omegnen af Vestervig, selv om man ikke ved, hvor nær Havet de har været beliggende. At der imidlertid har været Skove helt ud til Havet, selv om det maaske har været Hundreder af Aar før 1530, faar vi at vide af Aagaards Beskrivelse af Thy 1802, idet han oplyser om, at »der i Nørre Aalum By paa Havbakkerne, ligesom Sandet blæser bort, findes Trærødder af temmelig Størrelse, at Thy for 250 Aar siden har haft Skov kan næppe kaldes i Tvivl, men til hvad Tid den er ganske ophørt, er uvist«.

1571 skriver Præsten, Hr. Michill: »I Agger er en Præstegaard, hvori han kan saa 3 Td. Byg og avle 10 Læs Eng. Beklager meget, at hans Præstegaard er øde af Sand, som kan bevises ved Synsbrev«.

Thingsvidnet skriver (1625): »Vi osv. (Navnene) saae her idag og kundgjorde, at de vare til Syn over Præstegaarden i Agger Sogn, da saae de, at samme Gaard og Gaardsted er fordærvet og øde af Sandløb, og ere Agrens Jorder øde af Sand til samme Gaard, saa nær som til $\frac{1}{2}$ Td. Bygsædland.«

Et andet Vidne om Sandflugten i Agger Sogn er følgende: Christen Sall af Willegardt, Dommer til Vestervig Birkething, gjør vitterligt, at Aar 1625, Mandagen den 17de Januar, havde 8 Dannemænd været i Agger for at meddele om, hvor meget der er ødelagt af Sandløb i Agger Sogn, eftersom menige Aggerbo Gaardmænd have været hos bemeldte Dommers Fuldmægtig og for ham beklaget, at deres Ager og Eng saa og Gaardsteder nu nylig at være overløben af Sand og fordærvet. Ovennævnte Mænd besaae da Jorderne, og der berettes herom, at de paa Langfredagen sidst Aar var i Agger og der grangivelig besaae alle deres Agerjord og Enge, saa

og alle efterfølgendes (16 Gaarde) Gaarde, Agerjord og Enge i Øster Agger, hvilket var alt overløben og ganske fordærvet af Sandløb, undtagen nogle ringe Enge, som var fordærvet af Vand; dernæst var de og samme Dag over Agø Christensens og Christen Lauritsen i Vester Agger, deres Ager og Eng, som og var meste Part fordærvet af Sandløb«.

Om den tredie Synsforretning, som afholdtes over Præstegaarden, skrives: »Vi (Navnene) tilstod, at vi nu Lørdag sidstledin (den 7de Maj) besaae Præstegaarden i Agger Sogn, hvad Skade, der fandtes nu nylig gjort af Sandløb. Vi saae nævnte Gaards Gaardsrum, som var ganske fordærvet, deslige er Ager og Eng der tilliggende og som nu nylig overløben og fordærvet af Sandløb«.

Det ses heraf, at Sandflugten har været særlig stærk i Tidsrummet mellem 1571 og 1625.

Medens der i 1571 kunde saas 3 Td. Byg i Præstegaardsjorden, var denne i 1625 helt ødelagt.

Der tales endogsaa om, at Jorden nylig var fordærvet af Sandløb; det forholder sig altsaa her, ligesom vi saa i Hvidbjerg Sogn, at det var et ganske kort Tidsrum, at Jordene blev ødelagte. Begrebet »nylig« er ganske vist noget elastisk. Baade i Synsforretningen den 17de Januar og den 7de Maj tales der om »nylig«, og det er rimeligt at antage, at det er den samme Sandflugt, der er Tale om begge Steder. Med »nylig« maa i begge Tilfælde nærmest tænkes paa et halvt Aars Tid eller saa.

Endnu i Aaret 1697 er der stærk Sandflugt i Agger Sogn. Herom skriver Biskop Birkerod i sin Dagbog fra den 18de Juni:

»Nævnte Dag var det min Hensigt at visitere Agger Kirke om Formiddagen, men som vi havde denne Dag stærk Blæst af Vesten, saa ingen kunde komme fra Vestervig didhen, uden at han vilde have sine Øine fulde af Sand, lod jeg mig overtale til mit Forsæt at forandre, og kom ikke derhen dennegang«.

Af Biskoppens Beretning kan man ganske vist ikke drage nogen synderlig Slutning om Sandflugtens Styrke, idet der ikke skal saa overdrevent stærk Blæst til, for at man kan faa Sand i Øjnene, naar man kører igennem Klitterne en Blæstdag, det kan ske endnu i vore Dage, men naar Beboerne kunde faa Biskoppen til af den Grund at lade være med at holde Visitats i en Kirke, maa man dog heraf slutte, at Sandflugten har været mere end almindelig slem.

Naturligvis kunde det jo ogsaa tænkes, at vedkommende Præst ikke var videre stiv i Papirerne og derfor ikke yderligere vilde irritere den i Forvejen for sin Streng-
hed bekendte Biskop ved at udsætte ham for at faa sine Øjne fyldte med Sand. Imidlertid Visitatsen blev der intet af.

1680 skriver Præsten endvidere: »Annexet til Vestervig, nemlig Agger, er et lidet Fiskerleje, som tilforn har saadet og avlet og deraf tiendet baade til Kongen, Kirken og Præsten men saa formedelst Sandflugt og Vands Opstømmelse er saa forødt, at til det hele Sogn nu ikke saaes eller avles en Haandfuld, thi dette Sogns

Afbyggere have nu intet at leve af uden de have Fiskeri; men som Fiskeriet i mange Aar ganske har aftaget, er Sognet fordærvet og snart øde, at de moxen alle gaa og betle, saa der nu ej findes uden 12, som den ringe Rettighed til Præsten kan udrede.

Som det ses, er Tilstanden meget forværret siden 1625; den Gang avledes der dog noget; men nu avles der ikke en Haandfuld i hele Sognet, og de Fleste gaar og tigger.

Det er mærkeligt, saa længe Sandflugten bliver ved at rase her i Sognet, thi man ser af Pontoppidans Atlas, at Tilstanden saa sent som 1761 endnu er højst uheldig. Hvad der gjør Tilstanden endnu mere fortvivlet, er, at Sognet tillige lider af Oversvømmelser, saa at Skaden ikke kan skrives paa Sandflugtens Regning alene.

Pontoppidan skriver: »Agger Sogn er overalt ganske fordærvet af Sandflugt, at det staaer aldrig til Redning; thi foruden det, at Havet kommer Folkene jo nærmere og nærmere og underskjærer Bakkerne, saa at det ej er ganske sikkert, at enten deres Kirke eller deres Bopæl kan længe blive der bestandig, saa tynger Sandet ikke aleneste deres Huse ned, men endog saaledes indspænder Ind- og Udgangen til og fra Husene, at Regn og andet Vand kan ingen Udgang faa fra dem, men bliver staaende inde i Husene hos dem, saa ligger det og mange Alen tykt paa de Steder, hvor Sognefolkene haver tilforn deres Agerjorde baade af got Alsød og Baare-Jord, Eng og Uddrift. Ikke destomindre er dog nogle faa iblandt dem, som bruge en ringe Avl, men det med saa stor Hazard at de sjældent kan være sikre om at kunne se nogen Afrøde af det ringe Korn, som de saa, formedelst det saaes udi løst Flyvesand, og Agrene ere desforuden som overspændte med store Sandbakker, at den mindste Vind, fra hvilket Hjørne det og skeer, som blæser noget haardt, ikke aleneste løsner Kornet ved Roden, men endog lægger alentykt Sand paa Agrene og kan kvæle det øvrige af Sæden, som man kunde have Haab om og den Jord, som de agte at saa, skal i det ringeste gjødes hvert andet Aar, hvortil de have ikkun ringe Forraad, som vel er at tænke, efterdi de have saa ringe Avl. Tilmed er den Gjøde, som de samle, mere end Halvparten Sand, som Vinden stedse overfyger Møgdynger med. En Eng, som ligger ved Ørum Sø, kaldet Dyssel, og for 4 à 5 Aar siden har været fordærvet af Sandflugt, dog begynder nu nogenledes at komme til Rette igjen, en Ko og nogle faa Faar, men som de have intet andet at græsse dem paa og føde dem med, uden hvis de leje af deres Husbond paa Vestervig Kloster, saa er det af ingen synderlig Værdi.

Man faar ikke heraf noget tydeligt Billede af Sognets Udseende. Sandet ligger endog alentykt over Markerne, det har vi endnu ikke hørt om fra andre Sogne. At Husene bliver nedtyngede, haves der ganske vist Beretninger om andre Steder fra, især fra Hjørring Amt; men ikke om alentykt Sandlag.

Man kan kun beundre, at Beboerne under disse Forhold dog bliver ved at tumle med deres Agerjord, selv om Udsigten til ny Sandflugt netop af denne Grund ikke er udelukket, hvilket Regeringen ogsaa senere indsaa.

Det er først i Aaret 1775, at vi hører noget om, at Regeringen tager sig af Sagerne. Der skrives saaledes i Landmaalingsarkivet den 16de Oktober: »Da den Strækning Jordsmon, som ved Sandflugten er fordærvet af Taabel By, er saa anselig stor, nemlig paa 1080 Td. Ld., saa formenes underdanigst, at samme Strækning uden foregaaende Opmaaling meget billigt Land, anslaaes i Hartkorn til 5 Td., og i Oxenbøl By til 6 Td. Længden blev maalt fra Agger Tvangs Hede til det vest-veste og sydvestveste af Taabel Bys Eng til et Sted, som kaldes Schvantzaa, ialt 5145 Al.«

Den 24de Juni 1775 faar ovennævnte Sogn Ordre til ikke at pløje Jordene, som skulde være skattefri i 10 Aar, men tilsaa dem med Græs.

Efter Oplysninger i Rigsarkivet blev i Aaret 1774 af Taabel By ødelagt: Et Stykke Pløjeland paa 17 Td. Ld., kaldet Dyshøj, i V. Taabel; et Stykke paa 3 Td. Ld. vesten herfor; Hou Eng, hvoraf, forhen har været høstet 15 Læs Hø, 6 Høveders Græsning; Sø Baare Eng, hvor forhen har været høstet 9 Læs Hø, 4 Høveders Græsning; Sønder Eng, hvor forhen har været til 6 Høveders Græsning; Agger Draps Hede, der forhen har været brugt til Fædrift og Tørvekjær, og hvorfra tilforn aarligen kunde bringes 50 Læs Tørv i det ringeste.

Oxenbøl By: Et Stykke Eng, Synder kaldet, sønden og vesten Øster Agger beliggende. Paa dette Stykke har tilforn været avlet 18 Læs. Der omtales, at Sandflugten ikke har ødelagt dette Stykke for 40 Aar siden; da den store Storm paa samme Tid fandt Sted, skyllede Havet en stor Del af disse Ejendomme bort og og gjorde mere Skade end Sandflugt; fra den Tid har Sandflugten aarligen tiltaget endnu mere end til denne Forordning.

Moldrup skriver: »Hele Sognet staaer for intet Hartkorn, thi Husene staa i det løse Sand i Klitterne, og Beboerne have aldeles intet at leve af uden Fiskeri af det urolige Vesterhav, og ere alle kgl. Sø Lemiter.

Gamle Folk sige, at hvor nu fiskes i Havet saa vidt man kan se ud, har tilforn været ganske udmærket Kornland. Kirken har været flyttet tre Gange«.

Sognet har altsaa herefter været meget forskelligt fra nu, og det er lige saa meget Havet som Sandflugten, der i den aller ældste Tid har fordærvet Sognet.

Forresten har man flere Steder Beretninger om, at der har været Land, hvor der nu er Hav; ud for Gl. Skagen skal man saaledes endnu kunne se Brøndsteder paa Bunden af Vandet.

I »Aalborg Stiftsavis«s Nr. 24 for 1825 berettes om en Oversvømmelse ved Agger; det hedder heri, at »Havet steg 6—8 Fod. Beboerne fandt tilsidst intet Værn mere i Sandbankerne, der alle bortskylledes. Ejheller Digerne om Husene kunde holde Stand. Ved Aalum og søndenfor Agger Kirke gik Vandet over i Flade Sø, hvorved dennes Vande sattes ind i Husene i Taabel By. Meget bortskylledes af Aalum Banker, store Revner har Havet slaaet deri og bereder sig saaledes Forbindelse med bemeldte Sø. Den Banke, hvorpaa Agger Kirke staaer, bortskylles og-

saa Tid efter anden, og fra Hjørnet af Kirken er kun 16 Favne til den bratte Havbanke«.

Derefter anrettedes en Del flere Ødelæggelser i Agger Sogn, formedelst Oversvømmelser alene, men da dette ikke staar i Forbindelse med Sandflugten, skulde de ikke nærmere omtales her.

Hermed er altsaa den egentlige Sognebeskrivelse afsluttet, og det vil fremgaa heraf, at Amtets østligste (Hjorddal) og vestligste Sogn (Agger) er de, som er mest medtagne.

Ringkjøbing Amt.

Sandflugt har anrettet mindre Skade i Ringkjøbing end i de andre vestjydske Amter. Vel findes der paa dets Kyst langs Havet, den høje Kyst i Vandfuld Herred dog herfra undtagen, saakaldte Sanddyner eller Klitter, men Sandet har ikke udbredt sig saa vidt ind over Landet som paa adskillige Steder i hine øvrige Amter. Paa den største Strækning indtager Havklitterne en Sandstrimmel af forskellig, men dog i det hele ubetydelig Bredde; rimeligvis har Nissum og Ringkjøbing Fjorde i Tidens Løb modtaget meget af det fra Havet opkastede Flyvesand, især paa de Steder, hvor ikke selve Klitbakkerne frembyder et Slags Værn saa vel for hine Vande som for de lave Agre og Enge, der ligger umiddelbart indenfor Klitterne. Strøget mellem de nævnte Fjorde saa vel som Egnen af Nymindegab er de to Steder i Nærheden af Havet, hvor Flyvesandet har naaet længst ind over Landet, nemlig $\frac{1}{2}$ Mil. Dette Onde og dets Standsning har, hvad det første af disse Steder angaar, allerede for Aarhundreder siden tildraget sig Regeringens særlige Opmærksomhed og Omsorg, hvilket ses af Frederik den andens Reskript af 7. September 1569, indeholdende speciel Bestemmelse om Forholdsregler ved Sandflugtens Dæmpning i Vedersø, Nissum, Husby og Staby Sogne.

Af Sandene inde i Landet indtager de i Vind Sogn 456 Td. Ld., i Ulfborg Sogn 902 Td. Ld. og i Thorsted Sogn 550 Td. Ld. Af Indsande har fremdeles Raadsted Sogn Snerps Sande paa 103, Helsing Sande paa 151 Td. Ld. foruden nogle mindre; Madum Sogns Sande indbefatter 183 Td. Ld., Idom Sogns Sande 57 Td. Ld., Vinding Sogns 6 Td. Ld., Nørre Omme Sogns 58, Thim S. 215, Flønder S. 50 Td. Ld., Haderup S. 163 Td. Ld., hvoraf N. Feldborg Sande paa 60 Td. Ld., er den største. Alle disse Indsande er udskiftede og for det meste saaledes dæmpede, at ingen Fare befrygtes af dem.

Af Amtets hele sandføgne Areal, der er anslaaet til 15,811 Td. Ld., var i 1816 kun 5778 Td. Ld. udæmpet tilbage.

Thorsted, N. Omme, Vinding og Vind Sogne, og især Vind, er de vildeste Heedegne i hele Amtet. Hvorhen man vender sig, møder Øjet næsten overalt halvnøgne Sandbanker. Imellem Ving og Ulfborg er den saakaldte Kronhede, en uover-

skuelig Strækning af Hede og Sandbakker. Underlaget i disse Herreders (Ulfborg og Hind) vidtløftige Heder bestaar næsten ene af Flyvesand, som viser sig, saa ofte en Plet blottes ved uforsigtig Ildspaaættelse eller Gravning.

I Ulfborg Herred ligger nogle store Flyvesandsstrækninger øst for Ulfborg Station, som hører under Benævnelser, Indsande, fordi de ikke er dannede af Flyvesand fra Havet; men iøvrigt har disses Karakter. Heller ikke Afstanden fra Havet, godt 2 Mil, er større, end at de udmærket godt kunde være dannet af Sand derfra, men de er dannet paa Stedet, idet Sandbunker er oprevet af Vinden og formet som Klitter. Warming skænker disse Indsande en udmærket Beskrivelse i sin Bog om dansk Plantevækst, hvoraf nedennævnte nærmest er taget. »Indsandene dannes af gammel Jøkelsand, aflejret af Elven i den senglaciale Tid, disse Indsande er overordentlig triste og trøstesløse, idet de sjældent har andet end de tørre, graa lyngdækkede Sandhøje, og mellemliggende brune Lyngsletter, dertil kommer at Sandet er meget mere smudsig-brunt end Havsandet, de vindbrudte eller nydannede Klitter har ikke Havklitternes herlige, rene Hvidhed. Hjelme findes i mange Indsande, altsaa milevidt fra Havet, men den blomstrer sjældent paa Indsandene, navnlig hvor Lyngen har taget Overmagten. Rigt blomstrende ses den dog i nylig sammenføjet løst Flyvesand.

Klitterne i Vandfuld og Skodborg Herreder.

Harboøre Sogn nævnes i Jordebøgerne allerede 1596, idet Navnene: Rieskjær fiering, Weilby fiering, Lilør fiering og Langø fiering omtales, men forøvrigt tales der intet om Sandflugten der i Sognet før i Aaret 1625, da der i Jordebøgerne siges: »Bymændene har her ingen Sæd eller Eng at bruge, eftersom deres Ejendom er af Sand og Vand overløben«. Samme Aar omtales Harboøre Sogn i Lensregnskaberne for Bøvling Len, der siges her: »at hvad Kronens Tjenere paa Harboøre, saavel som paa Sonden Side belanger, saa efterdi de have liden eller ingen Sæd eller Eng at bruge, men befindes ved Havsidens, saa største Parten af deres Ejendomme af Sand og Vand befindes at være overløben og forødt«.

I Aaret 1625 var altsaa Harboøre ødelagt af Sandflugt, men naar denne Ødelæggelse er begyndt er det vanskeligt at have nogen begrundet Mening om, men den Omstændighed, at Jordebogen for 1596 intet taler om Sandflugt, leder til den Antagelse, at denne er begyndt mellem Aarene 1596 og 1625.

Først i 1793, efter at der var nedsat en Kommission til at berejse Klitterne med Professor Viborg som Formand, faar vi mere detaljerede Beskrivelser af Klitterne. Han skriver saaledes:

»Paa min Rundrejse til Thy-Land blev jeg kaldet af Indbyggerne udi Harboøre, under Baroniet Rysensten for at syne deres Sandflugt, som allevegne truer

dem med Undergang. Den største Del af dette Sogn bestaar af enkelte Bøndergaarde, som ligger i Klitten og have deres Ejendom østen for denne. Jeg fandt her allevegne i dette Sogn den største Uorden i Klitterne og saa der Køer, Heste, Faar og Svin at gennemsøge Klittaget og Klitvæksterne. Flyve-Sandet har her kendeligen siden min sidste Rejse 1791 udbredt sig, og alle disse Beboere vil om kort Tid ej kunne svare Skatterne, dersom Forordningen ej haandhæves. Jeg underrettede mig, om der ej var Opsynsmænd og Klitfoged ansatte, samt om der ej havde været nogen Kommission for at syne Sandene, men man vidste af intet — man havde vel hørt Præsten oplæse en Forordning om Sandflugten, men ingen af Beboerne vilde være den første til at haandhæve den, naar de ej var berettigede dertil, da ingen derved vilde fornærme sin Nabo.

Det vilde derfor være højst rigtigt at det kgl. Rentekammer endnu dette Efteraar kunde gøre den nødvendige Foranstaltning til Forordningens Haandhævelse, da Kreaturerne, saalænge de endnu kan gaa ude, bestandig ødelægge Klitten. Plantningen af Klittag kunde ogsaa endnu førend Mortensdag foretages med Nytte, og skulde jeg underdanigst foreslaa at denne maatte ske for Niels Lilleøres Hus, da han selv har sat adskillige Diger og plantet Klittag for at frelse sin Ejendom. Plantningen skulde ske i 4 Hullheder, hvorigennem Sandet farer ind paa hans Ejendom fra Håvklitten. Til denne Plantning tages Klittag med Rod paa de østlige Sider af Klitterne, saa den igjenoverdrages med Grønsvær.

Ørum, d. 18. Oktober 1793.

Viborg.

Professor Viborg gik ret grundig til Værks og foreskrev bestemte Regler om, hvorledes Plantningen skulde foretages. Denne blev saaledes foretaget i Rader med 12 Alen mellem hver Rad og fra Syd til Nord, og 1 Al. mellem hver Klittagsbusk. Ogsaa sørgede Viborg for at holde Fred for Kreaturer i Klitten, han skriver saaledes et Sted: »Klitten var i god Stand og vel fredet; men da Kommissionen desuagtet fandt Spor af Kreaturer i Sandet, fandt man, at Klitfogeden Niels Lilleøre ej ganske kunde undgaa Mulkt«.

Strækningen fra Jøsesgaard til Knopper indeholdt i 1794 en Mængde Huse, som kaldtes Langerhuse. Denne Strækning var i daarlig Stand, hvorfor Klitfogeden blev alvorligt foreholdt, hvor slet denne Klit var fredet og han idømtes en Mulkt paa 2 Rdl. foruden, at han ingen Løn fik; ogsaa paa det nordlige Harboøre fandtes Klitterne slet fredede og Klittaget ganske opædt overalt«.

I Aaret 1801 andrager Ejerne af Hulby og Lilleøre om Bygningshjælp, fordi de maate fraflytte deres Huse, som truedes af Sandbjergene, lige op mod disse.

For øvrigt har Harboøre Sogn ogsaa lidt meget Skade af Havet, saaledes i Aarene 1807 og 1720, da hele Landet blev oversvømmet af Havet.

Ferring Sogn.

I Markbogen for dette Sogn 1687 omtales Korsgaardtoft, »de af dennes Agre, de Nordvestre Agre, der ligger ved Strandbredden, tager hvert Aar Skade. Naar det er haardt Vejrlig med Storm af NV. Vind, da gaar Havet op paa bemeldte Agre, og skyller bort al den Gøde, som der er lagt paa Agrene. Desuden kommer fra NV. og N. Sandflugt, som løber over samme Agre, naar det blæser en Storm om Vinteren, og tilmed kommer der en Damp af Havet, som en salt Taage, og falder paa enhver Mands Korn om Sommeren, som forhindrer Kornets Vækst. Besynderligt Rugen faar hvert Aar Skade af denne Damp, som kaldes Haugus«.

Som det ses, er her ingen egentlige Klitter, idet Havet kan gaa op i Agrene; den Sandflugt, der finder Sted, er altsaa fra det Sand, som ved Lavvandet blottes. Vandet hindrer Klitten i at gro sammen. Saaledes omtales det i 1795, at der ingen Klittagsvipper fandtes til Plantning. Der omtales at fra Herpinggaard til Ferring Præstegaard er en Strækning over $\frac{1}{4}$ Mil frugtbare Marker. Præstegaarden ligger nær Havet.

Trans Sogn. Markbogen for 1687. Solsigfuld Agre bestaar af graa Sand og hvid Sand med sort Muld og ligger Havet med Sandflugt ganske nær paa den vestre Side, saa det har fordærvet et stort Stykke.

Mads Frandsens Agre. Ond Jord af mere magert Sand og ligger tæt mod Havet, saa der er mange Aaringer, at Havet fordærver Kornet naar det staar udi bedste Grøde. Sandflugten ligger ganske nær det endnu, den kan gøre Skade i sin Tid.

Ror Agre. Skarp Brudjord af Grus og hvid Sand og ligger tæt ved Havet saa man ej kan vide hvorlænge det kan være fri for Sandflugt; thi Havet ligger ikke et Hundrede Favne derfra.

Øster Møllerup bestaar af graa og hvid Sand og ligger mod Havet, saa det blæses ganske over med Sand undertiden, saa man kan ej vide, hvor længe det kan være fri for Sandflugt, og det kan fordærve det slet.

Kringel Bakke Agre ligger paa en høj Bakke. Saas efter Gjøde i 3 Aar, første Aar Byg, 2. Rug, 3. Havre. Hvile i 6 Aar, og er mange Aar, naar Kornet staar bedst i Grøde, fordærvet af Damp fra Havet.

Gammeljord. Berettes at det ej haver været brugt i Mands Minde til andet end Faaredrift og Tørveskær, fordi det ligger saa højt imod Havet og ligger tæt ud paa Havbrinkerne og daglig bortskæres af Havet og ej er brugelig til Sæd. Ondjord af graa og hvid Sand og mager død Muld, som ligger langs ud mod Havet og berettes, at det ej er dygtig til nogen Sæd, formedelst det ligger saa højt imod Havet, at dersom de det vilde harve og pløje og saa, vilde det blæse ganske bort af Jorden.

1794 skriver Viborg i sin Indberetning, at Strækningen fra Møllerup til Dybaa var maadelig fredet, da Klittaget var paa de fleste Steder opædt, ligeledes var Distriktet fra Dybaa til Kvægdahls Eng maadelig fredet.

Fjaltring Sogn. I Indberetninger om Flyvesandets Strækninger i Skodborg og Vandfuld Herreder 1794, skrives om dette Sogn.

I Fjaltring Sogn kunde det ikke skønnes, at Tagplantning var til synderlig Nytte, siden man erfarede, at Rysensten og Rammegaards Stude græssede en betydelig Del af Sommeren paa en Eng eller Grønning langs med Klitten, hvilket Klitfogderne erklærede i Aar at have forbudt vedkommende, som derpaa dog intet har agtet; men tværtimod vedblev der at græsse deres Stude.

Fjaltring Sogn 1791.

Havet tager af Jorden her, de gamle i Sognet erindrer sig at have i deres Barn-dom trillet sig om i Høstakke paa de Steder, hvor Fisk nu fanges. Fra Mærsk til Thorsminde findes Flyvesandsstrækninger, og Flyvesandet søges der forebygget.

I Dybe Sogn fandtes ingen Vipper til Indsamling, da de faa som der fandtes, var godt situeret til at kunne besaa sig selv for at forøge Tilvoksningen saa vel i Klitterne som imellem nogle Helmbuske, som nogle af Beboerne sidste Foraar havde plantet for deres Mark.

Strækningen fra Fjaltring til Thorsmindegab blev synet i Aaret 1796 af Fuldmægtig Rafn, der beretter, at denne Klitstrækning, som i Aaret 1794 var ødelagt af Baroniet Rysenstens Stude, nu var i meget god Stand, som har sin Grund i, at Baroniets Forpagter dengang fik en Mulkt paa 20 Rbdl.

Klitterne paa denne smalle Strækning er kun 10—12 Fod, en enkelt 30 Fod høje. Naar Sandflugten ikke har taget nogen Overhaand i Skodborg Herred, har det sin Grund i, at Nissum Fjord har optaget Sandet, der kom fra Havet.

I Hjerm Herred omtales ingen Sandflugt fra ældre Tid; derimod findes i Kommissionsforretningerne en Del Beretninger om Sandflugten i

Ginding Herred 1793.

Bording Mølle. Anno 1793 d. 28. Oktober besaas Bording Mølles Sandflugt af Herredsfoged Jørgen Tranberg, Prokurator Grøn, Holstebro, samt Forpagter Kjærulf fra Rydhave, da der af Sognefogeden var anmeldt, at ved Bording Mølle var en betydelig og stor Strækning, hvor Sandflugt herskede, og som ifald Midler til sammes Dæmpning ej bleve anvendte, ville foraarsage mere og mere Skade paa tilstødende Ejendom.

Kommissionen gik derefter ud og tog bemeldte Steder i Øjensyn, som er et Stykke Hedejendom tæt vesten Bording Mølle, af ungefær 6—7 Tønder Sædelands Størrelse, af Længde ungefær 1200 Alen, og af Bredde 270 Alen i vestre Ende, 360 Alen i Midten og 180 Alen i østre Ende, denne betydelige Strækning er ganske bedækket med løs, blød Sand, som øjensynlig vil anrette stor Skade, da Sandet ligger tæt ind til Bordingmøller Søren Nørsleffs Agermark, over en Del af hvilket Sandet allerede paalægges, og til en Del af Bøndernes Enge. Møller Nørsleff, som var nær-

værende ved Forretningen og fortalte, at allerede for to Aar siden havde han for at conservere sin Ejendom for den ødelæggende Sandflugt anskaffet sig et lidet Kvantum Sandhavre, som han saavidt det kunde strække, havde nedlagt; men han saa sig straks nød til at frastaa sit Fortsæt, da Sognemændene, som ellers var hans Møllegæster, tilkendegav, at naar saadant blev foranstaltet vilde de ej længere søge til Møllen, da de vidste, at naar Strandhavre blev saaet, skulle de hegne samme og derved berøves den fri Drift, de stedse havde haft med deres Kreaturer. Da altsaa hans timelige Velfærd beroede paa at leve i god Forstaaelse med Sognets Beboere, lod han bero med at udsaa Havre. Af samme Grund vilde han paa ingen Maade paatage sig Opsyn med Sandene, som Kommission vilde betro ham, medmindre han ved det høje Rentekammer kunde faa kgl. Bevilling, hvorved det blev en Pligt for Beboerne at lade deres Korn male paa hans Mølle, saalænge de ej havde skjellig Aarsag at klage, enten over Malingen eller hans øvrige Behandling imod dem.

Ringkjøbing, den 25. Septbr. 1793.

Hansen.

Som man ser vilde den Bording Møller nødig have noget med Sandflugtsvæsenet at bestille af Hensyn til sine Naboer. At Freden i Klitterne ogsaa i vore Dage lader en Del tilbage at ønske med Hensyn til at optage Faar, har vel sin Grund i den samme Aarsag, nemlig at Klitfogederne ikke ønsker at lægge sig ud med deres Naboer.

Estvad. Sandflugt er af den Beskaffenhed, som den er, formedelst den der-værende Fædrift, og de over den gaaende Veje, at der ikke kan plantes med Hjelme eller strøs Vipper, men at der er mere passende at bedække den med Lyngtorv.

Kommissionens Forslag gaar ud paa, at der anskaffes 78 Tønder Vipper til Sandflugten i Hjern-Ginding Herreder.

Den i 1792 omtalte Sandflugt i Nekkelberg, Snollerup og Flyndersø Mølle maa nu betragtes som standset; men derimod fandtes en virkelig Sande sønden Estvad By, som ved mindste Storm bryder ud til Sandflugt, medtager mere og mere af de i samme Sande liggende Bakker, som bedækker en Del af de nærmest liggende Agre. Denne Sande bestaar, saasom øster fra, hvor Agerlod begynder og vester paa mod Hjortsmark, af 900 Alen. Sønden fra til nord for Agrene vesten Baadvejen 90 Alen og endelig østen for den saakaldede Kjæltring Sti fra Syd til Nord 200 Alen. Men her møder de Vanskeligheder, at ej alene Landevejen falder her igennem, men og Estvad Bys almindelige Drift med Kreaturer. Det bestemtes at saa Sandene med Strandhavre og bevogte dem saaledes, at hver Mand havde sin Uge.

Den 2. November 1793 var Kommissionen samlet i Vinderup i Sahl Sogn, hvor Forpagter Høegh lod anwise en Sande i Vinderupgaards Agermark, som er ungefærlig 355 Alen lang og 166 Alen bred. Til at besaa samme vil udfordres 3—4

Td. Strandhavre, og da denne Sande, som kan bevirke betydelig Skade, er nær ved Vinderup, kan sammes Opsyn ikke anbetroes nogen bedre Mand end Forpagter Høegh.

Samme Dag var Kommissionen samlet for at efterse den norden og nordøst for Byen liggende store Sande, samme befandt man meget farlig, og var 480 Alen lang, 150 Alen bred. Til denne Sandes Besaaning eller Plantning udfordres, formelst de mange Brinker og Bakker, der findes i samme, 4 Td. Strandhavre.

1793 den 27. November besaa Kommissionen en paa Fæsterne Ejendom i Sevel Sogn værende Sandflugt. Fæsterne anviste samme, og befandt man, at den største Del af deres Agre-Mark norden for Søgaard, at være af den Beskaffenhed, at naar det var med Korn besaaet og stærke Storm-Vinde paakom, kunde den meget sandede Jord paa sine Steder let flyve bort og beskadige Sæden, dersom den ej i Tide blev dæmpet, vilde den gøre megen Skade paa Agermarken. Sandenes Størrelse befandtes at være 300 Alen lang og 180 Alen bred, dertil udfordres 2 Td. Strandhavre.

Den 20. November 1793 var Kommissionen atter forsamlet hos Fæster Jens Knudsen i Buskouv i Ryde Sogn for at efterse den norden og øster for Gaarden liggende Sande, hvilken man ved Eftersyn befandt at være af den Beskaffenhed, at Strandhavre deri bør saas for at standse Sandflugten. Dens Længde var 336 Alen, og 108 Alen bred, dertil ville udfordres 2 Td. Strandhavre.

Haderup Sogn, hvor der norden og østen Byen blev forevist en betydelig Sande, som baade ved Norden og Østen Vinde meget beskadigede en Del af By-mændenes Agermark, som ligger tæt omkring Sanden, og i Særdeleshed beklagede Knud Jensen det Tab han af bemeldte Sande baade hidtil havde lidt, og for Eftertiden saa i Møde, hvis den ej blev dæmpet. Bemeldte Sande befandtes at være 750 Alen lang, og 318 Al bred i østre Ende, 360 Al. i vestre. Til at besaa samme med Strandhavre betragtedes fornøden 6 à 7 Td. Saavel denne Bys, som Egelund Byes Beboere had Commissionen paa det indstændigste ville sørge for disse Sandes hastigst mulige Dæmpning, som saare nødvendig til deres Ejendoms Conservation, og hvad Opsynet angik, da vare de villige til at paatage sig samme, som dertil bleve udnævnte. Anno den 1. November blev Commissionen atter foretaget, og de beskikkede Commissarier, som indfandt sig i Ejsing By, Ejsing Sogn, for at efterse den Sande, som er opgivet at være i bemeldte Sogn, der befandtes da efter Anvisning en Sande, langs Norden med Ejsing By, som er i Længde 1308 Alen og bred i vestre Ende 480 Al., i Midten 630 og i østre Ende 450 Alen. Denne Sande, som ifølge sin Situation meget kan beskadige Byens Marker, kan ej besaas, og Fæsterne derved havde haft betydelig Skade og Tab; men da Beboerne ikke kunde undvære deres Agermark, saa længe de skulde svare Skatterne, saa kunde Commissionen derved ej foretage sig noget.

Al den Sandflugt, som her er omtalt under Ginding Herred, er af nyere Dato.

Der omtales nemlig intet i Markbøgerne fra 1683, som ellers meget detailleret beskriver de enkelte Lodsejeres Markers Beskaffenhed, om Sandflugt i de paagældende Sogne. Sandflugten er først begyndt omkring Aarene 1780—1790, og den er fremkommet ved, at Beboerne er begyndte paa at opdyrke deres Heder; men disse har været af saa tarvelig Beskaffenhed, at de blæste op og foraarsagede Sandflugt. Kommissionen havde intet andet Middel end at forbyde Opdyrkningen af Jorderne; men naar Beboerne, som i Ejsing Sogn, klagede over, at de i saa Fald ikke kunde svare Skatterne, maatte der ses gennem Fingre med saadanne Bestemmelser. Her er altsaa ikke Tale om, som ude ved Havklitterne, at det er Sandet fra disse, der blæser over Markerne; men det er Marken selv, der kommer i Flugt og blæser bort og beskadiger Sæden. Kun et enkelt Sted, som ved Estvad By, er det fra Bakkerne, Sandet blæser ind over Byens Marker; men da der foreslaaes, at Bakkerne dækkes med Lyngtørv, maa de dog ikke være af synderlig Højde. Medens altsaa Sandflugten langs Vestkysten nærmest er foraarsaget ved Skovenes Ødelæggelse, saa er Sandflugten inde i Landet foraarsaget nærmest ved det modsatte, Markernes Opdyrkning; man er gaaet fra den ene Yderlighed til den anden, selv om der ligger Aartusinder mellem Begivenhederne.

Ulfborg Herred.

Beretningerne om den Sandflugt, der stammer fra selve Havklitterne, gaar stedse længst tilbage, saaledes findes ifølge Langebecks Ekserpter allerede fra 8. September 1569 en Tilsigelse.

Til Bønderne i Vedersø, S. Nissum, Husby og Staby Sogne.

»Da Hugsund for nogen Tid igen er dreven fuld af Sand, saa Vandet ikke kan faa Udløb, men flyder ud over de omliggende Byers Agre og Enge, hvor det allerede har gjort stor Skade, og Sandet begynder ogsaa at faa Overhaand og fordærver mange Marker, befales det alle af hjælpe til med igen at rydde Udløbet, og at arbejde derpaa, eftersom enhver har Eng og Ejendom til.

Peder Gyldenstjerne «

Vi maa saa et godt Aarhundrede frem i Tiden før end man atter træffer noget om Sandflugter i Ulfborg Herred, nemlig i de gamle Markbøger fra 1683.

Husby Sogn, Nørby og Øster Husby. Ingen Tørveskær uden, hvad der kan skæres paa Marken paa ubrugelig Agerjord. Liden Skade paa dens Jord af Flyvesand.

Paa den Tid var altsaa disse Sande i fuld Virksomhed, og der er intet Sogn i Ringkjøbing Amt, der har lidt saadan Skade af Sandflugt som Husby Sogn, hvori

findes Klitter paa 80 Fod Højde, men allerede før 1793 var Tilstanden betydelig bedre, idet Kommissionsforretningen omtalte, at Sandklitterne var temmelig godt begroede. Et halvt Aarhundrede senere begyndte Staten Tilplantning af Klitterne, saa at Husby Sogn nu for evig Tid er sikret mod Sandflugt.

I Nissum Sogn omtales i 1683 Nørklit er en hel Gaard, som tilhører Chr. Juul til Rysensten. Her fandtes allerede den Gang hverken Tørveskær eller Lyngslet, som maatte købes; Agrene led stor Skade af Vand og Havsand, der overskyllede og fordærvede disse.

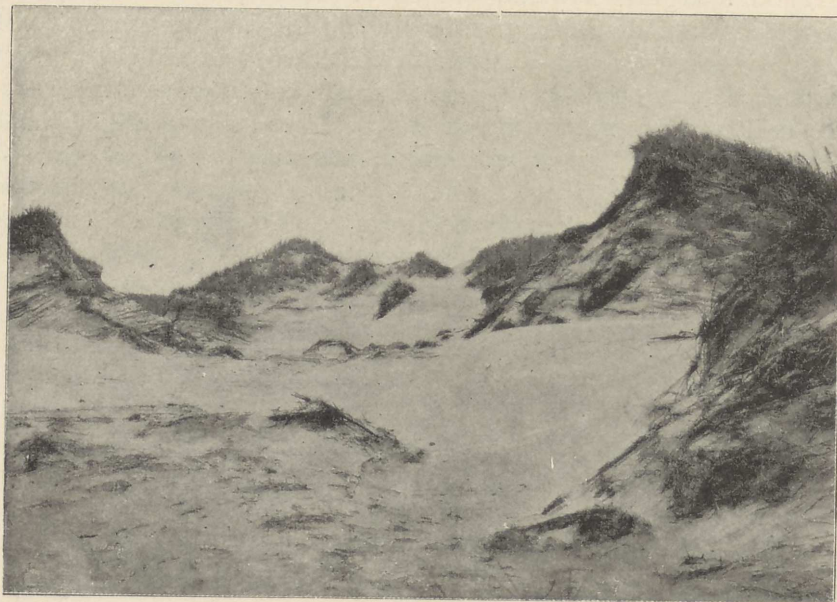

Fig. 17. Klitparti i Husby.

Pilegaard er en enlig Gaard. Beklager sig over at lide stor Skade af Flyvesand, der Aar efter andet tager mere og mere Overhaand. Pilegaards Mark strækker sig øster til Sandbakkerne, vester til Vang Mark, Nord til Siggaard, Sønder til Sandbankerne.

Højtoft Mark beskadiges til Tider af Flyvesand.

Nissum Sogn. Præstegaardens Mark. Af Tørveskær have de lidet i Sandbankerne, ingen Lyngslet eller Kvægdrift. Beklager sig over at lide stor Skade af Flyvesand, som for nogen Tid siden har borttaget en stor Del af bemeldte Gaards bedste Jord, og er befrygtende, at den nok skulde tage mere Overhaand.

Sønderby Mark strækker sig øster til Glastrop Mark, vester til Pilgaard, sønder til Sandbakkerne, Nord til Sandbakkerne. Ovennævnte Bys Mænd bekla-

ger sig, at de til Tider lider stor Skade af Flyvesand, der Tid efter anden har borttaget en stor Del af deres Agerjord, og endnu Tid efter anden tager mere Overhaand, og en Gaard ved Navn »Nejgaard« lider hel ond formedelst det Sand, som kommer fra den store Klit ved Vester-Havet.

Langagreene strækker sig øster og vester imellem Sandbakkerne. Rugjorden bestaar af hvid Flyvesand, som saas første Aar med Byg, andet med Rug, Hvile i 8 Aar.

Sinddall, Ravensberg og Maadige have ingen Herlighed af Gærdsel, Lyngslet eller Tørveskær. Peder Kirk af Sindale skylder af et øde Bo, som har ligget Sønder udi Sandbankerne, men for mange Aar siden af Sandet er øde.

Diande By er 3 Gaarde. Ingen Skov eller Gærdsel, Tørveskær have de. Belager sig over at lide stor Skade af Flyvesand paa deres Agre og Eng.

Af disse Beretninger fremgaar det, at Klitterne dengang havde den samme Beliggenhed som nu, og altsaa ikke senere er vandret længere ind i Landet. Kommissionsforretningen omtaler mærkeligt nok ikke Sandflugten i Nissum Sogn 1493, saa man maa gaa ud fra, at denne forlængst har været standset. Flere af de i 1683 nævnte Huse og Gaarde træffer man ikke længere nu, saa at disse helt har været odelagte og forladte af Beboerne.

Medens de vestlige Sogne i Ulfborg Herred blev fordærvet af Sandflugt før og omkring 1683, og denne saa godt som var standset 1793, saa forholder det sig omvendt med Sandflugten i Sognene inde i Landet. Her begyndte det først 1793 ligesom i Ginding Herred ved Opdyrkning af Hedestrækninger. Sandflugtskommissionen fandt i 1793 østre og søndre Del af Madum Sogn en Sande i meget god Vækst, medens en Sande i nordre og vestre Del var meget blot og ubegroet. Lige op mod Madum Kirke fandtes en lang, temmelig bred Sandflugsstrækning, dengang dog kun af ringe Højde, og lidt Øst for denne en mindre Sandflugsstrækning som kaldes Langbjerg Sande. Syd for Madumflad Gaard og Sø, fandtes Madumflods Sande, af betydelig Udstrækning.

Mellem Tranflodgaard Sø og Stenild Sø i Ulfborg Sogn fandtes en stor Flyvesandsstrækning uden noget Navn, ligeledes mellem Fjel Sø og Lystlund. I Vind Sogn fandtes mellem Fuglesandshuset og Graasø en større Sandflugsstrækning.

Hind Herred.

Veirsø Sogn. Øster for Kirken er en Sandhede. Ved Præstegaarden ligger nogle Bjerger, som er sammenløbne af Sand fra Havbjergene. Udi Fjorden kan graves om Sommeren, naar det er Ebbe, under Sandet nogle Klyner, hvilke er saa hede, naar de er tørre og sættes Ild udi, at de kan opbrænde Jern og Messing; Røgen af saadanne Klyner gør Mennesket trangbrystigt; naar man kommer imod et Menne-

ske, som bruger samme Ilding, saa kan man ud af Klynrøgen se, af hvad Byrd de er, førend man taler med dem. En hel Hob af samme Sogn har været fordærvet af Sandløb.

Ny Sogn paa Holmsland 1687. Klitten strækker sig Sønder og Nord, Sønder til Nyminde, Norden til Nør Klit, ligger imellem Havet og Fjorden, er ganske lavt, saa Havet paa mange Steder udi Storm haver sit Overløb udi Fjorden. Fra Klitten kommer Sandflugten, som har forarsaget en stor Del Huses og Jords Øde-

Fig. 18. Fiskerby i Klitterne.

læggelser, som endnu Aar efter Aar tiltager. Paa samme Klit har ganske Holmsland af Ny og Gl. Sogn deres Fædrift fra Ende til anden, Jorden bestaar af Grønning imellem Klitterne. Disse Klitboere køber al deres Brødkorn, de længst Sønder beliggende har 4 Mil til deres Kirke og 5 Mil til Mølle, lader male udi Ulfborg Mølle.

Vi hører saa intet om disse Klitter førend i 1793. Kommissionen skriver om Klitterne fra Haurvig til Nymindegab:

Klitten fra Haurvig til Nymindegab. Disse Klitter, som er en Strækning af 6 Mile, befandtes for største Del at være begroet med Helme og for en Del med Vidieris, men da bemeldte Klitter ikke har været fredede, saa fandtes faa Steder Vipper af nogen Betydenhed. Paa adskillige Steder udi disse Klitter var Sandflugt, hvoriblandt udmærkede sig følgende Steder:

1. Ved Haurvig By, 2, ved Søndervig By, 3, ved Nørre Lyngvig By, 4, ved Sønder Lyngvig By, 5, ved Aargab By, 6, ved Stauervig By. Paa disse Steder bør saa snart mulig ske Plantning, da de er ved bemældte Byer tæt beliggende, og har allerede gjort betydelig Skade.

Da ovennævnte Strækning af Klitten ikke er udskiftet, ere ejheller af den Beskaffenhed, at de til Fredning kan indhegnes formedelst deres Vidtløftighed, saa foreslaar Kommissionen nødvendig, at alle Bjergene eller Sandene, store og smaa, begroede og ubegroede, skulle fredes hele Aaret igennem, saavel for Kreaturer, som anden Misbrug.

Den 12. og 13. August eftersaa Kommissionen Klitterne for Houvig—Naue eller Thorsminde.

Disse Klitter, som er en Strækning af 3 Mil, var for største Del vel begroede med Helme og for en Del Vidieris. Blandt de værste Sandflugte, som allerede havde tilføjet saa megen Skade, at 4 Beboere maatte flytte deres Gaarde, bemærkedes. 1, ved de saa kaldte Tvillingegaarde, 2, ved Husby Kirke, 3, ved Bjerger-Husene, 4, ved Hind-Bjerg. Disses Sandflugt forment Kommissjonen at burde beplantes, endog om muligt dette Efteraar.

Opsynet i Klitstrækningen fra Nymindogab til Thorsminde, som udgjorde en Strækning af 9—10 Mil i Længde, er ansat 44 Klitfogeder.

1. Om Landstrækningen fra Nymindogab til Søndervig. Klitterne her er paa Grund af den store Ufred som de er udsat for af det store Antal Kreaturer, som Holmslands Beboerne bringe derned, i bedre Grøde end tilforn, og næsten overalt overtrukket med Grønsvær, saa at den kan tjene til Græsgang. Norden for Søndervig var Klitten tildels ogsaa godt fredet og dæmpet, dog foreslaas flere af Klitfogederne ansat i Mulkt for Forsømmelighed.

Holmslands Klit eller Klitten strækker sig fra Byen Houvig til Nymindogab; det er en ca. 6 Mil lang, i sin nordre Halvdel mod Vest krummet Tange, der er bredere mod Nord og Syd, smallest midt paa. Vestsiden er jævn og glat, medens Østsiden er rigt forsynet med Fremspring og Halvøer, Bugter og Vige. Holmslands Klit bestaar af Agerland, Eng og Klitter, hvoraf de sidste absolut har Overvægten; de hæver sig til en Højde af ca. 80 Fod og er gennemgaaende højt mod Nord og midt paa Tangen. Mod Vest naar Klitterne lige til Forstranden og følger denne som et Baand fra Nord til Syd; men ud imod Fjorden ligger i Almindelighed frugtbare Enge og smaa Rørbevoksninger; kun enkelte Steder har Klitterne uhindret fortsat deres Vandring tværs over Tangen og præsenterer deres brede Kegler lige i Fjordkanten; det er saaledes Tilfældet med Hvide Sande, Kristen Petersens Sande og Nymandsbjerg samt hele Vejen fra Gl. Bjerregaard til Gabet. Ude fra Fjorden ser man overalt Klitrækken, der hæver sig højt over Engene som en uregelmæssig takket Linie, snart glinsende og glitrende af hvidt Sand, snart graa, kold og trist.

Gl. Vinterlejebanker er en stor, stejl, 40 Fod høj Klit; den fyldte i sin Tid (1808) Indsejlingen til »Havnen« ved Sandflugt.

Fra denne triste Klit til Haurvig Kapel er der Enge langs Fjorden. Nord for Kapellet ligger en imponerende, delvis endnu levende Klit, Lille Oles Bjerg eller Mjølen (d. v. s. Milen), 52 Fod høj; det var denne Klit, der i sin Tid frembragte Kristen Petersens Sand, en 0,387 □ Klm. (70 Td. Ld.) stor Halvø, der er tilgroet i Tangen, medens dens sydøstlige Hjørne endnu er Klitter. Halvøen er interessant derved, at den er et slaaende Bevis paa, hvorledes Klitterne kan vandre ud i Fjorden, jævne sig ud her og blive til en værdifuld Landvinding.

Gennem vilde, triste Klitter naar vi frem til Aargab By; imellem Klitterne findes, Nordvest for Skelhage Landingsplads, en Slugt, Thues Slog, der kranses af Slogbjergene (55 Fod). Lidt længere Nord paa møder os Gammelhusbjerge (54 Fod), hvis Navn hidrører fra, at de i sin Tid fordrev Beboerne i gl. Aargab By fra deres Boplads, som Sandbjergene nu dækker over. —

Nord for Aargab ligger Klittens højeste Bjerg, Karen Brandts Bjerg, 79 Fod højt, og Hvide Sande.

Dæmpningsmaaden for Sandflugten, skriver Viborg 1794, er fra Nymindegab til Thorsminde, dels at udlægge Vipper i det flade Sand omkring de høje Bakker, dels at plante Helme eller Klittagsplanter i Rader 10—20 Alen fra hinanden, og besætte Mellemrummene ligeledes med saadanne Planter i Firkant, en Alen fra hinanden.

Foruden denne Dæmpningsmaade anvendtes i den Tid i stor Udstrækning Udsaaning af Vipper i Klitterne, saaledes indsamledes i 1796 ifølge Regning af 6. Januar fra Landvæsenskommissær Petersen følgende Antal Tønder Vipper af Klittag. I Houerdal Sand 12¹/₂, Ulfborg 36, Madum 15, Sønder Bork Sande 17, Fjand Sande 64, mellem Husby og Houvig 52, Aargab af Holmslands Klit 30, Femhøj-sande 11 Tdr.

I Hover Sogn anrettedes i 1687 stor Skade af Sandflugt paa Houerdalgaard, saa at den efterhaanden blev fordærvet tilligemed en stor Del af de til Gaarden hørende Enge. Om Tilstandene i 1793 skriver Kommissionsforretningen: Sandflugten er beliggende tæt østen for Gaarden Hovedahl og strækker til øster, ungefær ¹/₂ Fjerdingsvej, har i Midten en Slette, som for en Del er begyndt at gro sammen, norden for denne Slette er en Del større og mindre Sandklitter, der for en Del er begroet med Helme. For Sønden grændser denne Sande til Heden.

Fra Gaarden Hoverdal og øster paa ved den søndre Side af Klitten ere en Del Sandbrinker, hvorfra Sandflugt haver borttaget ungefær 4 Td. Land Ager-Mark. Disse Sandbrinker vil aarsage større Skade, ifald de ej blive dæmpede. Formodes at de kan beklædes med Hede-Tørv for det første og saa vidt det værste angaar.

det øvrige af Sanden formodes at kan hjælpes ved Fredning, undtagen paa Sandklitterne for Norden, som først skal beplantes.

Ringkjøbing, den 30. Novbr. 1793.

Rosenvinge.

I Thorsted Sogn fandtes 1687 Byen Tyftberg, bestaaende af 4 halve Gaarde, hvis Marker led stor Skade af Sandflugt. Kirkeby har ligeledes lidt Skade af Sandflugten, Præstegaarden led ogsaa Skade baade paa Markerne og Engene, det omtales, at Bygningerne til Præstegaarden er saa ringe, forarmet og en Del øde, saa at Præsten ej kan have nødtøftig Underholdning.

Disse sidst omtalte Sogne har altsaa i Modsætning til de øvrige Sogne inde i Landet, allerede 1687 lidt Skade af Sandflugt, rimeligvis fordi Beboerne alt den Gang har begyndt paa Jordernes Opdyrkning, idet Sandflugten umuligt kan stamme fra Havsandet, hvilket Stadil Fjord og dennes Forbindelse med Ringkjøbing Fjord maatte have forhindret.

Bølling Herred.

Stauning Sogn 1687. Her er Sandflugten beliggende 1) lige vesten for Halby i sønder og øster langs Fjorden imellem den og det fælles Grund som ligger ved Fjorden vest indtil Halby og Meilby Agermark, hvor der findes en Sande, som dels har lagt sig over Marken og dels igennemskaaret Brinkerne for Fjorden. 2) lige sønden Meilby Ager, Fællesjorden er en Del Sandbrinker og Huller, som dog aarsager Skade paa Agermarken.

Stauning Sogn. En Agermark Nord for Halby er en liden Gaard ved Navn Nørkjærgaard, og en Boel kaldet Colding, hvilket med nogle af de andre Gaarde lider stor Anfegtning og Skade af Sand som fordærver deres Agermark; thi der er nogle Sandbanker omkring og imellem Halby og Østerby som hedder »Halby Bjerge«.

Denne ubetydelige Sandflugt, som stammer fra Ringkjøbing Fjord, er uden Betydning og omtales slet ikke i 1793, paa hvilken Tid den maa have været fuldstændig standset.

N. Horne Herred.

1793 besaa Klitkommissionen Sandflugten i Tarm og skriver herom:

Norden for Byen findes en Del Brinker og Aabninger, hvoraf megen Sand flyger, for det meste paa en østen for beliggende Agermark, endog tæt ind ved Byen findes saadanne Brinker, hvoraf de som er Øst for Landevejen er de skadeligste. Disse sidste, baade østen og vesten Vejen er Ender eller Sider af Agrene, og kunde

af Ejerne dæmpes. De første derimod, som er fælles for hele Tarm By, og hvori Flugten tildels hidrører fra den derigennem og derved lagte Landevej, samt Kvæg Drift kunne og bør ikke undlades at afhjælpes ved samlet Arbejde af Byen. Dæmpning sker bedst med omtrent 400 Læs Hedetørv, og samme kan bestrides, naar hver Mand i Byen afgiver 3 Spanddage og ligesaa mange Gang-Dage, der bør ske hen i Eftersommeren, saa snart Markarbejder tillader det.

Næste Dag, den 15. Maj mødte Kommissionen i Obling hos Niels Nissen, hvorfra man begav sig til Sønderbork-Mærsk. Norden og Nordvest indtil samme findes en stor Slette, bestaaende af en Blanding Sand og Klæg, men nordvest for samme, som var for det meste blottede sandige stive og giver en overordentlig Sandflugt, der maa dæmpes med Hjelme Plantning, som anses for det aller bedste og bedre end Frøsaaning, samt maa ske i Oktober paa vestre Side og fra nedent af. Endvidere fandtes en Hoben Bjerge vesten for de egentlige Marskenge, hvilke Bjerge ellers med Hjelme er godt begroede, findes hist og her nogle Steder hvoraf det kan flygte; men i den norde Ende deraf har de store Floder i afvigte Vinter underskaaret Brinkerne, der naar Stormene rase, fører den flyvende Sand i Mængde over Engene. Tvende Diger ere for faa Aar siden satte; men er saa af Floderne skyllede bort. Sandflugten gjør ogsaa, at de Vandløb, som i Marsken kommer fra de omliggende Sogne, flyver efter, og følgelig lide Engene endog af den Aarsag.

Til anførte Ondes Standsning foreslaas, at der bliver sat et Værn af Lægter, nedbankede i Jorden, 3 Kvarter imellem, der maa have $2\frac{1}{2}$ Alens Længde, halv i Jorden samt fyldes imellem med Lyng eller Helm en Rad Vipper, en Rad, samt en anden Rad ved siden af og 6 Alen derfra, ved hvilke 2 Rader burde forholdes saaledes, dels at saasart Flyvesandet lægger sig derfor, hvilket Opsynsmændene bør altid se efter en Storm, underrette sig om, skal Lægterne ved de fornødne Folk opløftes og igen med Lyng imellem lægges, og alt det derved samlede Sand paa vestre Side med Helme beplantes. Dette Værn vil, haaber man, dels udgøre en Vold, som standser Sandene og bevare Engene, dels vinde noget af førstnævnte Slette, der om nogle Aar kunne udgøre mange Dages Slet, tilgroet Eng, maaske endog 3000«.

Ifølge Kommissionens Betænkning af 1894 angaaende Egvad, Vium og Bork Sogne, er der af de 40 Pd. Helme-Vipper som er kommet fra Alheden saadet 6 Tønder udi Vium Sande. Høgstad Bjerge, tæt ved Marsken fandtes godt fredede og tæt sammengroede.

Det er først i disse Sogne den ny Dæmpningsmaade ved Opstilling af Hegn mod Sandflugten er anvendt.

I Midten af det 18. Aarhundrede naaede Sandflugten fra Klithaerne eller Mjøljerne over Tippergrunden helt ind mod Sønderbork Mærsk; og da denne var en meget værdifuld Engstrækning og ejedes af mange Mænd, var det naturligt, at man søgte at standse Sandet. Dette har muligvis ikke direkte naaet Engen, men det tilstoppede Afløbene fra Engene, saa at disse gik under Vand.

Der afholdtes da d. 11. Juni 1759, en Synsforretning over Engene og Klitterne, hvori det hedder: »Den ved Nymindegab og Havbredden beliggende store Sandbanke, Mjølen kaldet, fra hvilken tillige med de to nær sønden for beliggende høje, nøgne Sandbjerge, som ere af vidtløftige Strækninger, og fra hvilke tre grumme fornemmelig den første en umaadelig Udfyldning i den hule Fjord af 2 Mils Længde og en Mils Bredde — er virket saaledes, at nu bemeldte store Strækning af tør og slet (fladt) Sand, hvor tilforn og endnu for faa Aar siden har været 2—3 Favne Vand, med lave Vande og tørt Vejr og Blæst gør samme skadelige Effekt med sin Flugt og Opfyldning paa grøn Jord og omgrænsende Enge, som bemeldte for-dærvelige Sandklitter i sig selv«. I denne Synsforretning deltog Kristen Hansen til Lønborggaard, der i en Synsforretningen ledsagende Indberetning til Amtet siger: »Jeg vilde ej have troet den forunderlige og utrolige Opfyldning af Flyvesand i Fjorden, hvis jeg ej nu selv saa det, og da alle paastaa, at Sandbjergene desuagtet er uformindske, hvo kan og bør da ikke frygte, at den liden tilbageværende Sandrende i Synderenden af Fjordens østre Side (Søndre Dyb) kan fyldes«.

Synet over Mjølerne foreslog Hjelmeplantning som det virksomste Middel til at dæmpe Sandflugten; det hedder herom: »Der bør plantes Hjelme paa 4 differente Punkter, hvert Sted af lige Størrelse, nemlig 4—6 Favne i Kvadrat. Plantningerne skal gaa fra Sydvest til Nord mod Øst og begynde paa de 3 mest farlige Bjerge«. Disse Plantninger var nærmest et Forsøg; thi Aaret efter, nemlig d. 9. Maj 1760, indstiller Kristen Hansen til Amtet, at de nye Hjelmeplantninger skal vente til efter St. Marti Dag (11. November) for at se, hvordan de gamle Plantninger er slaaede an. »Dersom dette er Tilfældet, da er intet Arbejde at lægge højere Flid paa end Plantning af Sandbankerne; thi det siger sig selv, at være uendelig mere bekosteligt at dige i den kostbare Eng og gøre dermed samme til Sanddiger, end ved Plantning at gøre nøgne Sandbjerge grønne og i dets Hjelme standse Sandflugten. Mændene fra Sønder Bork skulde forskaffe Hjelmen og plante den; de øvrige Lodsejere i Marsken skulde oprense Afløbene fra Engene. Det synes, som om disse Plantningsforsøg næppe lykkedes rigtig; thi Sandflugten var endnu voldsom i Aarhundredets Slutning og Professor Wiborg skriver herom: »Hele den sydvestlige Del af Ringkjøbing Fjord er opfyldt med Sand, saa at man nu kan køre i Fjorden, hvor man tilforn sejlede og fiskede. Ved høje Vande staar denne Sandopfyldning under Vand, men hele Sommeren knyger Sandet over den. Dette Sand kommer fra Lønne Klitter samt fra en betydelig Strækning af nøgne og meget store Klitter, Kaaben eller Midtmjølen kaldet (d. v. s. Bjaalund), der begrænser den tilføgne Flade mod Vest og Nordvest. Saa snart det blæser af Sydvest, Vest eller Nordvest, har den stærkest Sandflugt Sted paa den omtalte Flade«. Her er det 3. Trin i Sandflugtens Historie. Fygningen fra St. Bjaalund (Midtmjølen) og Lønne Klitter (Lille Bjaalund, Gødelbjerge), medens Sandflugten fra Klithærne endnu ikke var standset, som det senere skal vises.

Det ældste Dige, eller som det kaldtes Værn, byggedes af Marskens Ejere allerede 1792; det laa ved Falen Kro, men eksisterede kun kort Tid: Stormfloder bortrev det. Efter Wiborgs Forslag og paa Rentekammerets Foranstaltning rejstes i 1795 det gamle Værn; det laa Vest for Falen og bestod af tre Diger, hver 300 Alen lange og 11 Alen brede, og med en indbyrdes Afstand af 100 Alen, saaledes at det østligste Dige laa 100 Alen Vest for det ældste Værn. Digerne opførtes af Stager og Lægter samt Knipper af Halm, Tang og Lyng. Det var nemlig Meningen, at Sandet, som af Vind og Vand førtes op over dette Gærde, skulde forme det til et Dige, og dette skulde da fredes strengt.

Gammel Værns Opførelse blev vedtaget paa et Klitmøde, som holdtes i Ob-ling i Sønder Bork Sogn den 12. Marts 1795. Ved den samme Lejlighed bestemtes det, at slige Arbejder skulde udføres af alle Lodsejerne i Sønder Bork Mærsk i Forening og i Forhold til Dagsslæt i Mærsk; d. v. s. hver Lodsejer skulde aarlig præstere ligesaa mange Dages Arbejde ved Værnet, som han ejede Dages Slæt i Marsken (Dagsslæt = hvad en Mand kan slaa i en Dag; ca. 1 Td. Ld.) — en Bestemmelse, der senere fik stor Betydning. Lodsejerne fra Lønne og Henne Sogne, som var Parthavere i Marsken og som deltog i Mødet, nægtede at deltage i Arbejdet Nord for Anerbjergerne, hvilket de senere haardt maatte angre. Thi Forordningen om Sandflugt af 19. September 1792 bestemmer, at de Arealer, der indvindes ved Flyvesandets Dæmpning, skal tilhøre dem, der udfører Dæmpningsarbejderne.

Ved denne udmærkede Forordning oprettedes jo Sandflugtskommissionerne, og under deres Ægide arbejdedes der nu videre paa at standse Sandflugten fra Mjølernerne og Bjaalund og beskærme Sønder Bork Mærsk. I April 1801 opførtes det ny Værn af Mændene fra N. og S. Bork samt Henne, Lyhne, Kvong, Lydom og Vium; det gik fra Midten af Anerbjergerne langt ud i Nordøst og var 14 Alen bredt. Modsat de tidligere Værn, var Nyværndiget opbygget af Sand, som beplantedes med Hjelmerrødder, Marehalmfrø og sivartet Hvede, den sidste dog paa Digets Udside. Denne Beplantning lykkedes over al Forventning og roses i høje Toner af Sandflugtskommissionen, og fra 1801 anvendtes kun Pæle og Tangknipper, hvor Stormfloden havde gjort Skade paa Digerne eller Mjølernerne; ellers blev Hjelmeplantningen brugt paa alle de mange ny Værn, der aarlig fra 1801 til 1829 opførtes, forlængedes eller udbedredes. Af disse er der kun Grund til at nævne det nyeste Værn, som 1806 opførtes fra Store Bjaalund (Midtmjølen) til Lille Bjaalund, afdæmmende S. Gødel. Dette Værn laa paa Lønne Ejendom; Lønneboerne vilde selvfølgelig ikke deltage i Arbejdet, men lod sig bevæge til at sælge Jord til det mod at faa 8 Dages Slæt i Sønder Bort Mærsk.

Samtidig med, at Værnene byggedes og udbedredes, blev Klitterne tilplantede, fredede og dæmpede. I Sandflugtskommissionens Syns- og Indberetningsprotokol hedder det 16. September 1800: »at Sønder og Nørre Mjøl (derved maa i dette Til-

fælde menes Mjølerne og Bjaalund) er tilplantede og gror godt«. Disse Klitter synes to Gange aarlig, og fra Aar 1800 maa de anses for at være fuldstændig dæmpede.

Hvad man tilsigtede med Klitternes Træplantning og Værnenes Opførelse, naaede man i fuldt Maal: den stærke Sandflugt over Opfyldningen i Fjorden (Tippergrunden), som Wiborg beskrev, standsede fuldstændig, og der opvoksede omkring de gamle Miler og i Læ af Værndigerne store og frugtbare Enge, der snart naaede sammen som et stort Engdrag, hvoraf de nordligste Parceller gav rig Afgrøde allerede 1808, de sydligste 1811.

Det var oprindelig samtlige Lodsejere i Sønder Bork Mærsk, som skulde varetage Hjelmeplantningen saa vel paa Anerbjerge og Værndigerne som paa Mjølerne, saaledes som det var bestemt i Klitmødet i Obling 1795. Men dette gav Anledning til Tvistigheder mellem Sønder Bork Sogns Beboere og de andre Lodsejere i Mærsk, — vi har set, at Lønne og Henne Sogn rent ud nægtede at deltage i dette Arbejde, — og den 15. Maj 1801 traf Sandflugtskommissionen for N. Horne Herred da den Bestemmelse, at Beboerne i Sønder Bork ene skulde passe Anerbjerge og Værndigerne, medens de øvrige Lodsejere i Mærsk skulde tilplante Mjølerne.

Ribe Amt.

Sandflugten i Ribe Amt har raset i Hundreder af Aar; det er umuligt at sige bestemt, til hvilken Tid den begyndte, alt beror paa Gisninger.

Kirkerne i de nævnte Sandflugtssogne, Aal, Henne og Lønne, nævnes allerede i Aaret 1340, men her tales endnu ikke om Sandflugt, saa at Klitterne den Gang maa have været langt fra Kirkerne. 1687 omtales, at der ligger en stor Sandklit et Bøsseskud fra Lønne Kirke og er næsten lige saa høj som denne. Denne Klit, den saakaldte Lønnestak, ligger nu helt ind mod Kirken. Klitten maa den Gang have været af de mindre farlige, siden den ikke er vandret mere end et Bøsseskud i det Par Aarhundreder, fra 1687 til nu.

Omkring 1558 begyndte Besværingerne over Klitternes Tilstand at komme. Saaledes kom der den $11\frac{1}{3}$ 1558 Skrivelse fra Erik Rud til Kongen om, at Beboerne i Ribe Lehn maatte faa Tilladelse til at slaa Klittag til Tækning af deres Huse, jordgrave deres Husstolper, forskaanes for Gæsteri og faa Nedsættelse i deres Landgilder.

Kongen svarede herpaa, at hvis der kom flere Besværinger, skulde han svare dem, at med Hensyn til Klittag og Jordgravning af Huse skal det forholdes efter Recessen; hvorledes der skal forholdes med Gæsteri, har Hr. Otto Krampen givet tilkende paa Viborg Landsting.

Det Forbud, som Kongen henviste til, var udstedt af Christian den 3. i Aaret 1539 og forbød at slaa Klittag paa Jyllands Klitter. Paa den Tid har der rimeligvis været Skov flere Steder ud mod Havet. Pontoppidan skriver 1767 om Ribe Amt:

»Man finder overalt tydelig Kjendetegn til, at her fordum har været betydelige Skove. Ved Havsiden findes i Jorden hele Træer, Eg og Hessel, vendt med Toppen mod Østen, hvoraf nogle ved Opgravningen har været saa friske og gode, at de ere brugte til Husstolper. Vesten for Darum, Vilslev og Farup Sogne skal paa en lang Strækning, hvor nu Havet gaar, været en stor Skov, kaldet Skogum Skov, hvilket Navn endnu tillægges et vist Sted ved Havsiden. Bedre op i Landet og i Hede Egnen findes i Husene mest Gran- og Fyrretræer«.

De Husstolper, der tales om at skulle jordgraves, er efter al Sandsynlighed hugget i Skovene i Omegnen.

Den 26. Marts 1852 arbejdede Klitvæsenet sig frem til Statshjælp og fik sine Bestillingsmænd lønnede af Staten, men under Amtmændenes Overledelse. Først ved Lov af 27. September 1867 blev Overledelsen af Sandflugtstrækningerne lagt i en Klitinspektørs Haand.

I ældre Tider arbejdedes der ofte med en meget betydelig Arbejdsstyrke, endog op til flere Hundrede Mand. At det undertiden har knebet for Sandflugtskommisærerne at holde Orden paa en saadan Styrke, fremgaar af en Skrivelse i Rigsarkivet fra Kommissær Petersen, der foreslaar Anskaffelse af Uniform, idet han mener, at en saadan har ikke ringe »Indflydelse paa den ringeste Klasse af Bondestanden.«

Ogsaa disse nyere Dæmpningsmaader var ofte Grund til mange Klager og Misfornøjelser. E. Dalgas omtaler dette i sin Beskrivelse af Ribe Amt 1830, hvor han giver os et Indblik i Amtets Udseende paa den Tid.

»De Lande eller Strækninger af Flyvesand, som findes i den nordøstlige Side af Amtet, ere i det hele ubetydelige og for længe siden saaledes dæmpede, at videre Opsyn med dem maaske er uforødent. Af betydeligere Omfang og ulige større Interesse ere Klitterne, som ved den nordvestlige Kyst af Amtet slutte den Kjæde af Sandbjerger, der strækker sig langs Jyllands Vestkyst. Fra Blaabjerg i Henne Sogn ser man, saa langt Øjet rækker mod Nord og Syd, nøgne, vilde Bjerge, bærende Præget af den frygtelige Ensomhed.

Saa vidt Forf. har kunnet erfare, have ingen betydelige Oversandinger fundet Sted i de sidste 100 Aar, og naar man tager Hensyn til, at de til Sandflugtens Dæmpning trufne Foranstaltninger ere af et meget yngre Aarstal, synes Nogles Mening, at man har anset Tingen vigtigere end den i Virkeligheden er, ikke at være ganske uden Grund. Der er derfor dem, der tro, at Arbejdet i Klitterne meget vel kunde indskrænkes. Denne Indskrænkning vilde være saa meget mere at billige, som man, støttet paa de forrige Tidens Erfaring, nok kan antage, at Sandflugten, overladt til sig selv, højst kunde ødelægge de Byer, som ligge Kysten paa 1 eller 2 Mil nær, og at altsaa de udenfor denne Linie liggende Beboere altsaa aldeles ingen Nytte have eller nogensinde kunne have af det Arbejde, de forrette. Ubilligt er det uden tvivl at paalægge den ene Borger en Forpligtigelse for at sikre den andens Existens. Den Byrde, at møde et Par Gange om Aaret 3—4 Mil fra Hjemmet for flere Dage i Rad at arbejde med Heste og Folk, er ikke saa ubetydelig, som man har ladet den gjælde for. I al Fald menes, at Sandflugtskommissionen meget vel kunde undværes og Opsynet med Klitterne besørages af Herredsfogeden; ligesom at Arbejdet kunde bortliciteres til øvede Folk, og Staten saaledes 1) faa nogle tærende Lemmer mindre at underholde, 2) de hyppige Klager over maadelig forrettet Arbejde undgaas«.

Medens Dalgas saaledes ser paa den praktiske Side af Sagen, opholder St. St.

Blicher sig ved den romantiske Side i sin Skildring af Klitterne mellem Lønne og Skallingen. Han skriver fra Blaabjerg:

»Paa denne Kæmpehøj gives en Udsigt — en Omsigt, der var en Malermesters Pensel fuldkommen værdig, det kunde blive et Panorama, der var værd at tale om: trindtom forneden det gule Sandhav med dets ubevægelige Bølger, der mod Syden og Norden strækker sig saa langt Øjet naar: mod Vesten Storhavet med sine evigt urolige Vover; mod Østen, paa hin Side Ørkenen, en mørk Stribe af det opdyrkede og beboede Land. En stor Indsø, noget borte i Syden, med en Kirke, en Mølle og nogle Huse paa sine Bredder formilder det dødningeagtige i dette store melankolske Naturmaleri, paa hvis ligblege Grund de viddadsprede mørke Pletter bringer os snarere i Tanker om Skibsvrag og Ligkister end om Huse —. Tanker! ja mange Tanker, nye Tanker, dybe Tanker gjennemløber Sjælen paa denne Sandhavets Kæmpegrav. Ogsaa Dødstanken kommer ukaldet, du kan ikke holde den ude. Alle dises talløse Sandbakker! kommer de dig ikke for som Gravtuer? synes dig ikke hele dette stille, livløse Klitland at være en uhyre Kirkegaard, hvor selve Væxtlivet er uopvækkeligt begravet? Intet Korn, intet Græs til Føde for Mennesker og Dyr. Ingen Blomster til at kvæge dit matte Øje! kun hist og her en Hippophae Rhamnoides — Ørkenens Cyres — med sine bleggrønne Blade, sine hvasse Torne, sine liggule bittersure Frugter«.

Sandflugtsstrækningen grupperer sig hovedsagelig paa Kysten fra Nyminde til Skallingen og i den nordligste og østlige Del af Amtet. Disse sidste Sandflugter er fremkommet ved Blottelse af Jordlaget, medens den første udelukkende hidrører af Sand fra Havet.

Slaugs Herred.

Saaledes var der i 1792 en Sandflugtsstrækning syd for Vorbasse By, som strakte sig over 3 Mænds Hedelodder samt over Skoleholderens Lod. Denne Sande havde gjort en Del Skade; men der blev ved det Syn, der den 24. Juni 1792 blev foretaget over den af Professor Viborg, der den Gang stod i Spidsen for Sandflugtskommissionen, truffet Foranstaltninger til Sandflugtens Dæmpning. Der blev opkastet et Dige omkring Sandene, der var 6—700 Favne langt; det var saa Meningen, at det tilblæsende Sand skulde standse ved dette Dige, og naar det var naaet Digets Højde, skulde der plantes Klittag i Sandet, som skulde forhindre dette i at blæse videre over Diget. Der blev endvidere brugt 67 Stkr. Egepæle til Skæl omkring Sandflugtsstrækningen. Ved denne, ganske vist temmelig kostbare Foranstaltning, lykkedes det at faa Sandflugten dæmpet, saaledes at der ikke mere hørtes Klager desangaaende der fra Sognet.

En noget større Sandflugt fandtes i 1792 ved Bindeballe By, navnlig vest og syd for Byen. Det var dog ikke en sammenhængende Sandflugtsstrækning,

men den bestod mest af Huller og Fordybninger med mellemliggende Hedestykker og sammengroede Sand-Arealer. Ved denne Strækning blev anvendt en noget anden Fremgangsmaade, idet der blev opført et Risgærde deromkring, som blev stoppet og tættet med Lyng, endvidere blev det paalagt Beboerne at dække en Vej, som gik igennem Sandflugtsstrækningen, med Mos, for at denne ikke skulde blæse op. Professor Viborg mente, at Sandflugten ved disse Foranstaltninger kunde blive saaledes »helbredet«, at den om faa Aar kunde overlades Beboerne til egen Om-sorg for Eftertiden.

Der blev anskaffet 6 Egepæle til at betegne Fredningslinien samt antaget en Klitfoged til Sandenes Bevogtning.

Fitting Sandflugt var beliggende omtrent ved Vorbasse og Slaug Mark og strakte sig næsten op norden for Byen. I Modsætning til de tidligere Sandflugter, der var opstaaet ved, at Vinden havde oprevet en gammel Agermark, er denne Sandflugt opstaaet ved Hedebrand. Professor Viborg skriver herom:

»Byens Beboere har set paa dens Tiltagelse og Udbredelse i mange Aar, efter hidtil brugelig Maade, uden at bekymre sig videre om den, indtil nu det ikke mere staar i deres Magt at dæmpe den. Endel gode Græsnings-Hede og Markjorder har den alt ødelagt. Byen er udskiftet til Fællesskabet, og 2 Mænd, Iver Skiøde og Søren Madsen, som har faaet Sandflugten i deres Lodder, kan ikke taale at give mere til Pris, de ønskede derfor Sandene lagt under Dæmpning.

De laveste Sandkanter, hvorpaa Vinden har saa megen Magt at bryde paa, vil nedstyrtes, Hjelme vil plantes og et Dige for Sandene Sydøst, østre og nordre Ende vil sættes, omtrent 300 Favne, for at møde den fremtrængende Sand, og i sin Tid at kunne plante langs med dette Dige, for her at danne en Klitte, der kunne standse det tilbageblæsende Sand. Hertil ville udfordres:

- a) 8 Stkr. Ege-Pæle,
- b) bekostes 250—300 Fv. Dige, og
- c) Antagelse af 1 Klitfoged«.

Grene Sandflugt eller Sandflugten paa Trollelund Mark. Denne Sandflugt er ældre end de andre og saa gammel, at Viborg betegner den som allerede »udraset«. Meningen er vel nok den, at Sandet er blæst bort ned til den fastere Undergrund, og derfor ikke mere kan gøre nogen nævneværdig Skade. Der blev derfor heller ikke gjort noget videre undtagen at antage en Klitfoged til 4 Rdl. om Aaret, der skulde paase Fredningens Overholdelse.

Om Sandflugten i Leuflund skriver Viborg:

»Leuflund Sandflugt, eller Sandet paa Leuflund Hede, Sonden for Agermar-ken. Denne Sande er opkommet formedelst Hedebrande, der har begyndt paa Toppen af nogle Høje, og for alle Vinde ført Sand, derfor er den overordentlig farlig. Den bør uophødelig hjælpes, dels ved at beplante de Sandfordybninger, der alle-

rede er bortblæst og udhulede med Hælme og give disse Læ ved at trække nogle Rader over Sandene af Tørv, fra Sonden til Nord, samt endelig ved at nedstyrte og blotte opstaaende Sandkanter, da nogle faa Aars Fred sikkert vil læge den begyndende Skade.«

Øster Horne Herred.

Her i Herredet findes ogsaa kun ubetydelig Sandflugt, nærmest omkring Ølgod. Her blev anvendt en anden Dæmpningsmaade, der først i de sidste Aar har været brugt i Klitterne, nemlig Lyng-Tørv. Viborg oplyser ogsaa da, at her dels er fuldt af Stene, der holder paa Sandet, samt at dette blæser helt ned til Ahlen, og der saaledes ikke kan ske større Ulykker.

I Vogenslund By i Ølgod Sogn, fandtes der i 1792 en temmelig stor Sande, der blev udhulet indvendigt af Vinden og udbredte sig meget mod Øst og Sydvest. Ogsaa hertil blev anvendt Hedetørv, og der mentes, at naar dette sattes i Værk, en Vogn med to voksne Folk, hvoraf den ene kørende, kunde bestride 10 Læs grave, paalæssede og kørt op paa behørigt Sted. Læsset var paa 40 Stkr., og disse skulde beklæde 14—16 □ Favne. Tørvene skulde tages paa Bymændenes Hede-lodder, lige meget paa hver.

Gjording Herred.

I Vilslev laa i Aaret 1638 to store Sandbjerge, som gjorde megen Skade, ligesledes laa der den Gang Øst for Jedsted nogle Sandbjerge, men senere er intet at finde herom, hverken i Kommissionsforretningerne eller andet Sted, saa denne Sandflugt maa være dæmpet af sig selv.

Ole Worm omtaler 1638, at der i Darum Sogn er tvende Moser, Sønder- og Nørre-Mose, som i fordums Tid var besat med Fyrre- og Grantræer; men blev afbrændt formedelst Røvere, der havde deres Tilhold der, men at der endnu findes Rødder af disse Træer.

V. Horn Herred.

Lønne Sogn.

Byen omtales allerede i 1340 og synes at betyde et helligt Sted, Offersted, Tempel af Lønnetræ.

1392 nævnes en Væbner Peder Jensen af Lønnigh. Han var af den udbredte Familie Lange, og maa have beboet en større Gaard i Sognet. 1519 klagedes over Mangel paa Indtægter til Kirken. Dette er det første Tegn paa, at Sandflugt er begyndt at gøre Skade i Sognet, selv om det ikke udtrykkelig omtales.

I Lehnsregnskabet 1581—82 nævnes Huge Fiskeleje og Thip Fiskerleje, hvor der laa 9 Skibe, det sidstnævnte Fiskerleje laa vist ogsaa i Lønne Sogn, nordligt udfør Tipperne.

1634 indtraf en stor Vandflod, der havde efterskyldet Ager og Mark, ladende meget Sand efter sig, »saa at de førstnævnte deres Agre ikke kan saa eller gjøre sig nyttig, som de skal, dem til stor Skade og Afbræk, tilmed er i samme Flod en stor Del af deres Fæ og Kvæg druknet og omkommet.«

Der mentes, at Lønne Kirke er opført i det 15. Aarhundrede, men at den et Par Gange tidligere skal være flyttet for Sandflugt.

I Indberetninger til Ole Worm 1639 fortælles, at mellem Præstegaarden og Kirken var et Vandsted, kaldet Grundvand, nu Kirkeflod, og straks sydøst derfor en Sø, Kragso.

I 1649 blev Lønne Sø aldeles overløben og ødelagt af Havsand og Vand. Allerede paa dette Tidspunkt var altsaa Sandflugten naaet ind til Lønne By, saa at de der liggende Klitter kan siges at være 250 Aar gamle. To Aar efter, 1651, omtales det, at Lønne Sogn bliver mere og mere efterlagt og ødelagt af den skadelige Løbesand, saa at Agermarken og Engen næsten er fordærvet. Paa dette Tidspunkt kan man rimeligvis antage, at største Delen af Sognet allerede er ødelagt; der var den Gang 10 Gaarde og 16 Huse i Lønne By og 95 Td. Hartkorn, medens Sognet nu har 55 Td. Hartkorn.

I Markbogen for Lønne Sogn af $\frac{16}{8}$ 1683 gives der en udførlig Skildring af Tilstanden paa den Tid i Sognet.

Der skrives her: »Lønne Sogn lider Aar efter Aar stor Skade af Flyvesand, som ødelægger baade Ager og Eng. Naar det stormer, vorder den saa høj, at den overgaar baade Ager og Eng, og om det saa træffer, at den udi Høstens Tid saaledes opvoxer, borttager den da baade Korn og Hø. Og allermost udi Lønne By paa dens Marker lider den største Skade af Sandet.

Lønbjerggaard, hertil hører 1 Boel, der af Flyvesand for nogle Aar siden ganske er ødelagt og overflydt, saa der hvor Byggestedet var beliggende, ligger nu et stort Sandbjerg.

Lønbjerggaard har været beboet af Jens Olsen og Christen Jensen. Til samme Gaard er en Del Agerjord, som ligger mellem Nør-Klint, Haalds Klint og sønder Klint. Denne Gaard beboes af ingen, eftersom Flyvesand anfanger den at overlægge. Om faa Aar bliver ovennævnte Agre af Flyvesand ganske fordærvet og overfyldt, men er endnu tjenlig til at saa 1 Aar med Rug, Hvile i 3 Aar.«

Hvor Lønbjerggaard har ligget, er vanskeligt at sige med Bestemthed, rimeligvis er det paa det Sted, hvor nu Tørvedal Sande ligger. I Markbogen for 1687 nævnes slet ikke noget om Lønbjerggaard, som vel sagtens paa det Tidspunkt helt har været ødelagt. Der skrives her: »Lønneby og efterskrevne Steder have deres Jord i Flugt med hinanden, saa ingen Marker er der imellem, hvorfor ogsaa i en

Forretning opføres og beskrives. Lønne Sogn er beliggende næst ved Vesterhavet. Dens Agerjord, som ligger mest langs med Klitsiden, lider stor Skade af Sand, saa mange Steder er ganske fordærvet og vorder fordærvede, det er at befrygte, at Kirken, som ligger fast et Bøsseskud fra den store Sandklitte, som er snart bleven saa høj som Kirken, om ikke højere, inden kort Tid skal flyttes, da Folkene søger deres Ernæring fra Havet, saasom de ikke mere kunne avle, hvad de behøver til deres Ernæring, saaledes af Rug kan største Delen saa lidet eller intet af. Deres Engbund, som falder i Lønnestak, haver og Skade af Sandene, saa endnu siden Taxeringen, har den lidt Skade paa mange Læs Hø saa er der afkortet, og formedelst den ringe Kvalitet deraf er 16 Læs Hø sat lig med 1 Td. haardt Korn, som ingen anden Steds gjort er. Deres Græsning falder mest i Klitten mellem Bjergene. Ildebrand have de af Klittjørn nogenledes til Fornødenhed.«

Af denne Beskrivelse fremgaar det, at Klitternes Udbredelse dengang var som den Dag i Dag. Udseendet var jo nok lidt anderledes, de var hvide og utæmmede ødelagde Marker og Enge; Sandet var allerede dengang naaet Lønne Stak, som endnu danner Grænsen for Klitterne mod Øst. Rimeligvis er det den lille Nebel Bæk, som er Skyld i, at Sandflugten ikke er naaet længere øst paa, end den er. Længere syd paa er det den lille Hedbøl Bæk, der har standset Sandflugten, idet den den Gang var langt større end nu. I det hele taget har smaa Bække og Vandløb stedse haft stor Betydning som Dæmper for Sandflugt baade i dette og andre Amter.

Lønne Sogns Klitter maa nærmest paa den Tid tænkes at have en nogen lignende Beliggenhed som nu; naar Græsningen var mellem Bjergene ligesom i vore Dage, maa der altsaa have været Hedestrækninger mellem Klitterne, hvorpaa Faar og Kreaturer kunde faa Føden. Et er i alt Fald sikkert: det er paa et meget tildigt Tidspunkt, at Lønne Sogn blev ødelagt af Sandflugt, tidligere end noget andet Sogn i Landet. At Klittjørn, som maa have været tilstede i store Mængder, naar den kunde give Sognets Beboere Brændsel til Fornødenhed, blev hugget om, gjorde ikke Klittens Tilstand bedre.

Der nævnes i Aaret 1690 tre Gaarde i Lønnestak, »Stakgaardene«, 1718 kaldes det »Stack By«, 1801 nævnes det Lønnestak. Lønnehede nævnes først i Dansk Atlas 1768. Kragelund og Vesterlund er nye Byer. Vest for Lønne skal i gamle Dage have ligget en stor By, fra hvilken der kunde komme 25 Vogne til Bryllup. Det maa have været i en meget tidlig Tid, denne By har eksisteret, siden intet Navn nævnes paa den noget Steds; men det er meget karakteristisk for Befolkningen, at Antallet af Vogne bliver husket og gengivet fra Slægt til Slægt, efter at Navnet paa Byen forlængst er gaaet i Glemmebogen. Endnu den Dag i Dag er Antallet af Vogne til et Bryllup det, der mest tales om og huskes længst i Vestjylland.

Nymindogab omtales intet Steds før i 1824, da der omtales en stor Vandflod, der horttog Toldboligen og ved samme Lejlighed blottede en Del Pløjeland. Det maa rimeligvis have været i en meget tidlig Tid, dette Pløjeland har været brugt,

siden der ikke i Markbøgerne, der ellers beskriver de enkelte Steder meget detailleret, findes noget om Agerbrug ved Nymindegab.

1748 andrager Borgmester Jacob Krag, der havde købt Lønne Kirke, om at nedlægge 5 Fag af den og deraf opføre et Vaabenhus, da den var 24 Fag, og altsaa mere end stor nok, eftersom Sognet Aar for Aar var forringet af Sandflugt.

Af dette Andragende kan man se, hvor mange Beboere der tidligere har været i Sognet, idet Kirken var for stor i Forhold til Befolkningen.

Mærkeligt nok hører vi intet om Foranstaltninger mod Sandflugten i Lønne Sogn førend 1739, uagtet man skulde tro, at der højlig trængtes til saadanne. Først dette Aar udstedte Ejeren af Hennegaard i Henne Sogn følgende Bekendtgørelse:

- 1) »Ingen af Lønne eller Haustrup Byes Beboere, tillades enten hemmelig eller aabenbare, nogen uvedkommende Sogns Beboere, at bruge nogen Slags Brændsel, Lyng eller Tørv af Heden, enten udi Haustrup eller Lønne Klinter fra Hennegaards Enemærker paa den søndre og til Nymindegab paa nørre Side.
- 2) Ingen maa enten selv eller med andre understaa sig imod Loven, at slaa Helme, enten til deres Kreaturer eller for at tække med, uden højeste Straf efter Loven.
- 3) Skal Lønne Sogns Beboere efterdags nyde fællig Lyngslet og Fægang udi Haustrup og Lønne Klinter.

Hennegaard, den 29. December 1739.

Teilmann.«

Det hele Teilmann gør, er i Grunden at befale Beboerne at holde sig Loven efterrettelig; denne blev her lige saa lidt som andet Steds fulgt. Man kan nok tænke sig, hvorledes Klitterne maatte komme til at se ud, naar ogsaa udensogns Beboere uden videre hentede deres Lyng og Tørv i Klitterne i Lønne Sogn.

Det var ikke alene Klittjørnen, der saa udmærket egner sig til at binde Sandet med, der bortføres som Brændsel, men Klittaget og Marhalmen blev slaet og anvendt til Fodring af Kreaturerne og til at tække med. Da der intet Rug avledes i Sognet, kan man tænke sig, hvilke Kvantiteter af Tag, der blev taget i Klitterne alene til at tække Husene med, saa det var meget naturligt, at der blev ved at være Sandflugt i Lønne Sogn, og denne Plyndring af Klitternes Bindemidler fandt Sted trods strænge Forbud.

Den 25. August 1749 udstedte Kongen Forbud mod, at Kreaturerne maatte gaa i Klitterne uden Bevogtning og det paabødes Ejeren af Schrumsager og Hennegaard at have Inspektion med Sandene i Henne, Lønne og Nebel Sogne. Denne Bestilling skulde gaa i Arv til de forskellige Ejere af disse Gaarde. Kongens Brev til Stokholm paa Hennegaard var saalydende:

»Vor synderlige Bevaagenhed tilforn. Som os allerunderdanigst er foredraget, hvorledes Flyvesandene udi Vester Herred, under Riberhus Amt, udi vor Provins Jylland, paa adskillige Steder mere og mere forøges sig til Skade paa de der omboendes Jorder, saavel som at Beboerne udi Aal, Ho og Oxby Sogne, omendskjøndt de efter Allernaadigste Befaling af 4. Oktober 1723 har været tilholdende om at arbejde paa Sandenes Dæmpelse i bemeldte Sogne, dog ikke saadant har kunnet overkomme, fordi de tillige med andre efter Allernaadigst Befaling af 2. December 1720, maatte forrette deslige Arbejde ved den langt fra liggende Sønder Borchs Marsk under Lundenæs Amt, hvor det dog med Sanddæmninger nu skal være bragt saa vidt, at de under dette Amt sorterende Østre og Nørre Herreders Beboere, samme vel herefter allene kan besørge; saa give vi dog herved tilkjende, at vi Allernaadigst haver for godt befunden, bemeldte Vester Herreds Beboere for videre at arbejde paa Sandenes Dæmpelse udi Synder Bork Marsk, aldeles at fritage. Hvorimod det herved er Vores allernaadigste Villie og Befaling, at samtlige vore bemeldte Vester Herreds Beboere efterdags tilbørligen skal arbejde paa at dæmpe Flyvesandene der i Herredet og derfor Diger opkaste, saaledes: At Henne, Lønne, Nebel, Lydum, Lunde, Outrup og Qvang Sogne samt Meils og Frisvad Byer i Varde Sogn, gjøre en Dags Arbejde udi hver Foraar og ellers oftere, paa belejlige Tider om Aaret, end og i fornøden Fald med Heste og Vogn ligesom Omstændighederne det fordre til at dæmpe Sandene saavel ved Hastrup By som andre Steder udi Henne, Lønne og Nebel Sogne, samt Orten By i Varde Sogn paa ligemaade at arbejde med Sandenes Dæmpelse udi bemeldte Aal, Ho og Oxby Sogne, ligesom og de Beboere paa hvis Grunde Sandbjergene befindes, skal være pligtige at samle og at anskaffe saa meget Halm-Frø af Klitterne som til Sandbjergene at besaa, behøves. Dernæst ville vi Allernaadigst, at nuværende, og Efterkommende Ejere af Sædegaardene Schrumager og Hennegaard, skal med bemeldte Sanddæmningsarbejde udi Henne, Lønne og Nebel Sogne have Inspektion, at samme behørigen vorder forrettet og continueret, saaledes som de dertil ville svare. Som det fornemmes, at Sandbjergene vorder beskadiget og Sandflugten forøges formedelst Lodsejerne lade deres Kreaturer uden forsvarlig Bevogtning gaa i Sandklitterne, saa skal det herefter være alle og enhver forbuden, enten lade deres Kreaturer uden Bevogtning gaa i Sandklitterne, eller og dermed at komme paa de lave og løsrevne Sandflugts-Pladser under 10—20 Rbdlr. Straf, efter befindende Omstændigheder, Halvparten til Angiverne og den anden Halvpart til Sognets Fattige. Hvilken vor Allernaadigste Befaling Du til alle Vedkommendes Efterretning haver at bekjendtgøre saa og derover alvorligen at holde; at samme i alle Maader Allernaadigst vorder efterlevet. Dermed sker vor Villie, befallende Dig Gud. Skrevet paa vort Slot Fredensborg den 25. Aug. 1749.

Under vor kgl. Haand og Segl
Friderich. R.

Der herskede paa den Tid Strid om, hvem der havde Græsningsret til Nørre Klint fra ældre Tid; Lønne Sogn paaberaabte sig, at det store Sejløb, der fandtes mellem Sognene, udelukkede Bork Sogns Beboere fra Græsningsretten til Nørre Klint. Lønneboerne afgav i den Anledning følgende Erklæring, der blev attesteret af Stockholm paa Hennegaard:

I.

»Da Lønne Sogns Beboere i Vester Herred af os underskrevne har været begærede vores Oplysning og Attest angaaende om Sønderbork og Obling Beboere i Nørre Herred tilforn har haft nogen Rettighed til Fællig Exerutium udi Klint, vestre og nordre Lønne beliggende, Lønne nordre Klinte kaldet. Saa har vi ikke villet nægte bemeldte Lønne Sogns Beboere vores sandfærdige Akkort og skal vi derom, dels som gamle Mænd og dels som bekjendte om Sønderborks og Oblingers, samt Lønne Sogns Rettigheder paa bemeldte Steder er vidende om, nemlig:

I gammel Tid, som endel af Mændene kan huske, var det naturlige Skjel et stort Sejldyb, der kom fra Fjorden Nord fra, og gik næsten lige i synder til Lønne Denne Sejldyb, som gik ind mellem den store Bork Marsk og Lønne Klinte, var baade Amts, Herreds- og Sogneskjæl, endog fra Arrilds Tid, hvorfor Synder Bork og Obling Beboerne paa den Tid ikke, om de endogsaa selv villet, kunde tilegne sig nogen Fællig i Lønne Klint, da disse Steder paa den Tid og anden Fællig vester ud for Bork, med hvad Enge de ligesom andre havde i den store Bork Marsk, der som meldt ligger mellem Bork og Lønne Klinte; og haver Bork og Obling Beboere næsten $\frac{1}{2}$ Mil, før de kunde komme til Lønne Klinte. Nu har Sandflugten i nogle Aar saaledes tiltaget, at bemeldte gamle Sejldyb er næsten ganske tillagt med Sand, at der ej kan mere gaa enten smaa eller store Skibe, ja er undertiden ganske tør. Sandflugten har og i den Tid paa østre Side af Sejldybet, sammendynget en Rad Sandbjerge i Bork Marsk, som nu kaldes Aner Bjerge, disse Sandbjerge indser vi at Borkerne og Oblingerne paa Grund af deres Ejendomme i Borch Marsk have Fællig udi, men vi hverken ved, eller troer, at Synder Borchs Beboere nu mere end tilforn kan have nogen Ret til Fællig i Lønne Nørre Klint, hvoraf de aldeles i forrige Tider og hvornaar vi kan mindes ved bemeldte Sejldyb, som da gjorde Skjælsmærke, var udelukket.

II.

At jeg underskrevne, som Ejer af Hennegaard ifølge Kgl. Reskript dat. 25. Aug. 1749, er pligtig at lade plante Helme for Sandflugten og iøvrigt med samme have Opsyn udi Klinterne for hele Lønne Sogns Nørre Klinte indtil et gammelt Sejldyb, der i fordums Tid har gaaet op af Fjorden imellem Klinten og Borch Marsk, bestandig har ladet plante Helme og mod Sandene der haft Opsyn, som Lønne Sogn

tilhørende, det vorder herved efter Begjæring af nogle Lønne Sogns Beboere attesteret.

Hennegaard, d. 20. Feb. 1783.

Stokholm.«

Kristen Hansen de Teilmann til Skrumsagergaard siger i en Klage til Rentekammeret af $23/3$ 1719, »at Sandet paa 5 aarstid har ødelagt Mangfoldige Tusinder Skaar Eng, formedelst intet har været i Vejen, som kunde gøre Sandet nogen hinder eller Ophold. Da derimod én Dige kan stille saa meget Sand, som var mægtig at ruinere dend ganske mersk«. Den 3die Maj s. A. klager Teilmann atter til Rentekammeret og foreslaar, at det paalægges Mændene i Øster- og Vester-Horne Herred (de var Lodsejere i Marsken) at gøre hver én Dags Arbejde i Sønder Bork Marsk med I. at opføre Diger for Sandflugten, II. at ompløje Engene øst for Digerne og III. grave et nyt Udløb for Marsken, hvilket altsammen bevilligedes. Den $26/3$ 1720 indberetter Teilmann, at Grøften udi Marsken blev færdig 1719; den har sit Udløb i Obling Fjord (den kaldes nu Store Kast eller Faden Strøm), og mange 100 Engskifter, som i 16 Aar har staaet under Vand nu er tørre den ganske Sommer. Digerne var derimod ikke færdige, da Mandskabet ikke var mødt. Paabudene indskærpedes den $25/11$ 1720, og Teilmann ansattes til Inspektør for Digerne ved Resolution af $22/10$ 1720. Det maa formodes, at Teilmann vedblev med at rejse Diger mod Sandflugten, og at han naaede at standse denne, dog næppe saa meget ved sine Digeanlæg som ved Hjelmeplantning; thi Teilmann var saa vidt vides den første, der bragte denne Sanddæmpningsmethode i Anvendelse; hans Arbejder roses meget af Pontoppidan, der siger, at Teilmann har frelst Marsken, og af Wiborg, der siger: »dette Teilmanns Anlæg ses endnu som en stor Klit, der omgiver Marsken paa dens nordvestlige Kant.«

Stokholm paa Hennegaard ser ikke synderlig lyst paa Tingene i 1794, i hvilket Aar han andrager om, at Staten maa bekoste Udskiftningen, idet han mener, at Sandflugten aldrig fuldkommen kan blive standset. Han siger, at det er en »sand umulig Ting at tænke samme aldeles dæmpet, saa længe den har saa rige Kilder fra Nymindegabs Klitter«. Sognet bestod da af 23 Td. Hartkorn, og $2/5$ af Arealet var Klitter.

I Aaret 1804 faar vi den første nøjagtige Opmaaling af Sandene i Lønne Sogn. Der findes en Uendelighed af Navne, hvoraf mange endnu er bevarede.

Hovedfagsbjerge	600	Alen langt og	330	Alen bredt.
Svenningsbjerge	500	— — -	150	— —
Sønder Gøddal	600	— — -	100	— —
Nørre Nør-Klit	800	— — -	600	— —
Seilbjerg Sande	450	— — -	300	— —

Nørre Gøddal.....	400	Alen langt.		
Havskaden.....	5500	— —		
Gødelsandene.....	2700	— —		
Havbjergene.....	9200	— —	nordre Ende 800	
		Al. bred, sydlige	1500 Al. bred.	
Midtsandene.....	800	Alen langt og	340 Alen bred.	
Boresandene.....	600	— — -	400 — —	
Brydebjerg Sande ..	950	— — -	750 — —	
Tørrebjerg.....	1200	— — -	900 — —	
Tørvedal.....	1800	— — -	1800 — —	
Krag Bjerge.....		— — -	300 — —	
Stak Bjerge.....	1100	— — -	100 — —	
Lønne Hede.....	2200	— — -	300 — —	
Kirkebjerge.....	2200	— — -	600 — —	
Grønflod.....	1400	— — -	200 — —	
Pugal Bjerge	3400	— — -	300 og 150 Alen bred.	

Enkelte af disse Navne er paa de nyere Generalstabskort forandret, saaledes Brydebjerg til Brudebjerg, Pugalbjerg til Pugelbjerg, Tørrebjerg til Tørvebjerg o. s. v. Forøvrigt viser en Sammenligning mellem Generalstabens nyeste Kort og Videnskabskabernes Selskabs Kort, at Klitternes Grundrids er det samme som i 1793, saa at Klitterne ikke har flyttet sig siden da, hvorfor Lønne Sogns Klitters Historie passende kan afsluttes med Aaret 1800.

Henne Sogn

har ogsaa fra den allerældste Tid været ødelagt af Sandflugt, der har trængt endog længere øst paa end i Lønne Sogn, nemlig helt øst for Hastrup By, rimeligvis fordi her intet Vandløb har standset Sandflugten. Selv Blaabjerg, som er 200 Fod højt, har ikke lagt nogen Hindring i Vejen for Sandet, der netop her har trængt længst mod øst. Syd paa i Sognet gaar Klitterne 2—3000 Alen ind i Landet og har ikke formaaet at overskride Henne Aa.

Hennegaard nævnes allerede 1145. 1298 omtales, at Biskoppen over Ribe Stift har betydelige Ejendomme i Henne Sogn. 1543 omtales, at Palle Bang »ej maa slaa, skyde eller skyde lade eller ellers i ingen Maade ødelægge noget Raavildt eller andet groft Vildt cum inhibition solita«. Dette kunde ydet paa, at der den Gang var Skov ved Hennegaard. Klitter omtales ikke endnu, men maa sikkert paa den Tid allerede have indtaget en stor Del af Sognet. Først i 1633 indberetter Biskoppen, at Præstegaarden endnu ingen Skade har lidt af Sandflugt; men at adskillige Steder i Sognet var meget overløbet med Sand, og det tog

daglig mere Overhaand, saa de Fattige ikke kan give deres Tiende, saa Kaldet daglig forringes.

Klinting menes at have sit Navn af Klyntorn, som betyder ved Klitterne og nævnes 1502 som Klentendh, 1639 Klintende, da var her kun 2 Gaarde.

1633 ved man altsaa, at Sandflugten rasede stærkt i Henne Sogn, idet den tog daglig Overhaand.

Hr. Poul Kristensen Skads klagede 1649 over sin Stilling. Han boede i en ringe Præstegaard, til hvilken der ikke kunde avles over 20 Læs Hø, hvorfor han med sligt ringe Høfang ikke kunde bruge Avlingen til Præstegaarden, med mindre noget mere Hø dertil kunde bekommes, hvorfor han havde faaet en Bonde til at afstaa nogle af Kongens Skovegne ved Lønne Sø, som aarlig skylder 1 Ørte Byg og ti Rakeler. 1647 var imidlertid samme Eng bleven ødelagt af Havsand, saa der intet kunde høstes eller avles, hvorfor han ansøgte med Lehnsmandens Attest at faa sin resterende Afgift eftergivet, hvilket tilstodes ham.

Heraf ser vi altsaa, at Lønne Eng blev ødelagt i 1647, dette Aar maa altsaa have været et slemt Aar med Sandflugt, naar hele Engen kunde blive ødelagt paa en Gang.

Om Gammeltoftsgaard oplyser Markbogen 1661, at der er en liden Vaaning, hvis Jord bruges med 1 Kjærve Byg, 1 Kjærve Rug, Hvile 5 Aar.

Dette var den sædvanlige Driftsmaade af Jorden paa den Tid hele Sognet over. Der omtales samme Sted, at Haustrup By er meget fordærvet af Sand paa deres Engbjergning, men staar dog for sin fulde Landgilde, som ikke haves, hvorfor anmodes om Forlindring.

Der omtales endvidere:

Hennebjerg: 6 hele Gaarde, 2 halve Gaarde.

Staffe: 1 hel Gaard, 8 halve Gaarde.

Over Fidda: 6 halve Gaarde, 1 svarer halv Tiende.

Under Fidda.

Dyreby.

Hjulager.

Kløftgaard.

Hr. Kristen Poulsen Henne klagede 1680 til Kongen »at Præstegaardens Avling var ikke til at fede et Par Heste paa. Sognet var ganske forarmet og af Sand største Delen fordærvet«. Tienden var meget forringet og en hel By (Henne) var opbrudt og henlagt under Hennegaards Avling, hvorved mere end 18 Ørte Korn var mistet, hvorfor han søgte at faa Tienden af den nedbrudte By og et Stykke Eng ved Lønne nedre Sø, der har bortskyllet noget af det Sand, hvormed den før var bedækket.«

Man ser af Præstens Klage, at Vandet atter har bortskyllet det Sand, som i 1647 var blæst i Lønne Sø, saa at den atter blev brugelig som Eng.

Tebeldgaard var 1662 to Gaarde, og da paa Ager og Eng fordærvet af Sandflugt.

I Markbogen for 1687 omtales Driften af Jorderne i Haustrup By saaledes: »1 Kjær Byg eller Boghvede, 2 Kjær Rug, Hvile i 5 Aar. Bestaar af Sand og ringe Muld, og Byen ligger næsten ved store Klitter, som beskadiger dens Mark med Sand.«

Stavrso Bys Agerjord omtales i Markbogen som liggende ved Siden af Klitterne og lider stor Skade af Sand og er hel skarp, og Engen, som ligger ved Lønne, i lige Maade af Sand beskadiget. 20 Tdr. Udsæd beregnes til 1 Td. Hartkorn.

Markbogen for 1683 meddeler om Haustrup By. »Samtlige Bymænd klager over, at da meget Sand til Tider gjør stor Skade paa deres Marker, som vog er, og som ogsaa opflyder paa deres Engbund, som hvert Aar aftager, og da Vinden fra Havet fordærver dem deres Sæd, naar den staar i Dræ, saa det undertiden bliver ganske svang.

Præstegaardsmarken bestaar af Øster- og Vestermarken. Den østre Mark er en høj, skarp, hvid Sandmark, den vestre er noget bedre. Hvad Fiskeriet belanger, saa har Præsten vel Rettighed til at fiske i Søen; men fordi det ikke kan betale Umagen eller Bekostningen have hverken mine Formænd eller jeg brugt noget deraf undtagen en Ruse under Rolsø Bro, hvorved i Foraaret en ringe Del af Fisk kan bekommes. Lyngslet have vi ej heller meget af, og er saa slet, at vi ikke det allermindste til Ildebrand kan bekomme uden vi det henter $1\frac{1}{2}$ til 2 Mil vest herfra skal leje eller købe.

Hennegaard Hovedgaard, hvis Mark falder ved Klitsiderne, der bestaar næstendelen af idel vag Sand, bruges en Del med en Kjær Byg, 2 Kjære Rug, en Del med en Kjær Boghvede, en Kjær Rug, Hvile i 6 à 7 Aar. Ildebrand haves ej heller paa Gaardens egen Grund, men maa kjøbes en Mil borte. Saa det er en hel trælunden Ejendom, foruden at Kornet af Vester Havet mange Aar saaledes beskadiges, at tit Udsæden ikke kan avles. Engbunden takseres til 42 Læs daarligt og $2\frac{1}{2}$ Læs godt Hø, 28 Læs middel Hø, 20 Høveders middel Græsning.

Hennegaard Mølle kan undertiden ikke male formedelst Tørke om Sommeren og tør Frost om Vinteren og befindes at Bagstrømmen er efterlagt med Sandflugt, som kan være til stor Hinder og Omkostning, da den Tid efter anden skal gjennemgaas, om Møllen skal bruges.

Vest for Møllen ligger nogle smaa Stykker Jord, kaldet Tanetiers Mark, beliggende mellem Sandbankerne.

Der berettes saa intet om Sandflugten førend 1808.
Haustrup Byes Sande anslaaes da til 1012 Td. Land.

— Hede — 912 —

De enkelte Sandes Størrelse og Navne var følgende:

Haustrup:

Nørre Sandhede Bjerger ...	1700	Al. lang,	300	Al. bred
Havbjergene	400	—	2300	—
Langdalsbjerger	800	—	250	—
Vester Klint	1900	—	2600	—
Storsandene	1900	—	900	—
Klinting Bjerger	3000	—	1000	—
Blaabjerg (i Skællet)	125	—	50	—

Henne:

Tør Klinten	1200	—	1900	—
Byg-Krogs Bjerger	1500	—	800	—
Hennebjerg Sande	2900	—	800	—
Havbjerger	8300	—	2700	—

Kjærgaard:

Kjærgaard Sande	4500	—	2700	—
Bjergstrækn. syd for disse	4000	—	1200	—
do. do.	3800	—	1500	—
do. do.	3300	—	700	—
til Doverbjerg	1400	—	200	—
Havbjergene sønd. f. disse.	1800	—	900	—

En Sammenligning med Generalstabens Kort viser, at en Del af Klitterne har forandret Beliggenhed.

Nørre Sandhede Bjerger, som Generalstaben kalder Sandhul Bjerger, er nu et Par hundrede Alen bredere end den Gang (1800).

Havbjergene har nu en ganske anderledes Bredde, henved den dobbelte; men da det for en Del beror paa et Skøn, hvad man vil kalde Klit, kan man dog ikke sige, hvor meget Klitten er bredere nu end da. Den Gang regnede man rimeligvis kun de største og mest forrevne Klitter med til det egentlige Klitreal, medens Generalstaben rimeligvis har taget smaa opblæste Hedestykker med. Paa den anden Side er andre Klitter blevet kortere, saaledes gik den lange halvmaaneformige Klit, der ligger nord for Henne Mølle, lige op imod Vejen, i Aaret 1800 helt hen til Gjelbjerg, eller som Generalstaben kalder det Gejlberg, medens den nu kun strækker sig halvt saa langt.

Den 800 Alen lange Klitrække, der mellem Tuttesbjerg og Graabjerg nu strækker sig i sydøstlig Retning, eksisterede ikke paa Matrikulkortet for 1800. Derimod har den lange Klit, der strækker sig mellem Brombjerg og Tegnebjerg, nu akkurat samme Form som i 1800, kun at der mod Nord, tusinde Alen øst for Brombjerg,

strækker sig et firkantet Parti, der nu betegnes som Agermark, men den Gang som Klit. Henne Aa havde i 1800 et meget bugtet Løb, der muligvis i Tiderne er blevet reguleret og rettet, den gik den Gang indtil 200 Alen syd for Gjelbjerg, medens den nu er 400 Alen fjernet derfra. Øst for Henne Mølle var i Aaret 1800 ingen Klitter, medens der nu findes en 20 Fod høj Klit langs Vejen, der forøvrigt har samme Beliggenhed nu som den Gang. Derimod var der da en ca. 150 Alen bred Arm af Fil Sø, der strakte sig helt ned til Henne Mølle, medens denne nu først har denne Bredde 1800 Alen længere mod Øst. Fil Sø havde en langt større Udstrækning for hundrede Aar siden end nu, den gik helt op imod Hennegaard, kun 300 Alen fra denne, og Vestsiden gik fra Tegnebjerg til Østsiden af Gølling Bjerge, og fulgte den nuværende Landevej til Kjærgaard. Nu derimod gaar Grænsen 2000 Alen længere øst paa; den saakaldte Stammosehale og Petersholm er dannede ved Ophobning af Sand.

Bykrogbjergene har i de sidste hundrede Aar flyttet sig noget mod Øst, medens Havklitten er uforandret. Bykrogklit har ogsaa fuldstændig Karakter af en Vandreklit, halvmaaneformig og forholdsvis smal og høj, og har bevæget sig fremad ved at kaste Sandet fra Vindsiden op over Toppen og ned paa Læsiden. Den Slette, den har vandret henover, er saa flad, at man kunde tænke sig, at en uhyre Damptrømler var gaaet hen over den og havde jævnet alt eller taget Ujævnhederne med sig. Saa udprægede Vandreklitter findes ikke i Sognet, om end Storesande har noget af samme Karakter; men da denne er beliggende ovenpaa det høje Blaabjerg, fremtræder Grundridset ikke saa skarpt.

Aal Sogn

er det Sogn i Ribe Amt, hvor Klitterne har foretaget de længste Vandringer. Staarre Klit ligger saaledes over 15,000 Alen fra Vesterhavet. Grunden er den, at der intet Vandløb findes, der har formaaet at standse Klitternes Fremtrængen. Noget lignende kendes kun fra Hanherred i Thisted Amt, hvor Klitterne paa Svinkløv har vandret en Strækning af ikke mindre end 3 Mil. Fig. 18.

O. Nielsen mener, at der i ældre Tid har været Forbindelse mellem Mus Sø, Lang Sø, Kalles Marsk og Ho Bugt. Hvis dette har været Tilfældet, maa Klitterne i Vrøgum og Staareklit være dannet af det Sandlag, som er blottet ved disse Søers Udtørring. Dette er dog intet, der tyder paa, Bordrup Sande har en saa udpræget Vandreklitform, saa at den kun kan være kommet fra Havet. Jeg er tilbøjelig til at tro, at Kalles Marsk er dannet ved, at Bordrup Sande har taget saa meget af Overfladen af Jorden med, at den bagved liggende Slette er blevet saa lav, at den stedse staar under Vand; og da der senere ikke er vandret Klitter over Sletten, er denne først lidt efter lidt blevet tildels tørlagt. Vest for Aal Kirke, der hvor Starre Klit nu ligger, skal efter samme Forfatter have ligget en Skov, hvoraf der i vore Dage ved Sandflugt skal være kommet Egetræstubber tilsyne.

Vest for Aal Sogn ud for Børmose i Havet, siges forhen at have ligget Malt Sogn. Der skal have ligget en By med Navn Tudal udenfor Grærup, som nu er ødelagt af Sandflugt. Æsle Klit vest for Sort Sø synes ogsaa at kunne tyde paa en ødelagt By.

I 1662 var Grærup 4 Gaarde,

— — Børmose 5 —

— — Kjærgaard 2 Gaarde, her holdtes Birketing 1572.

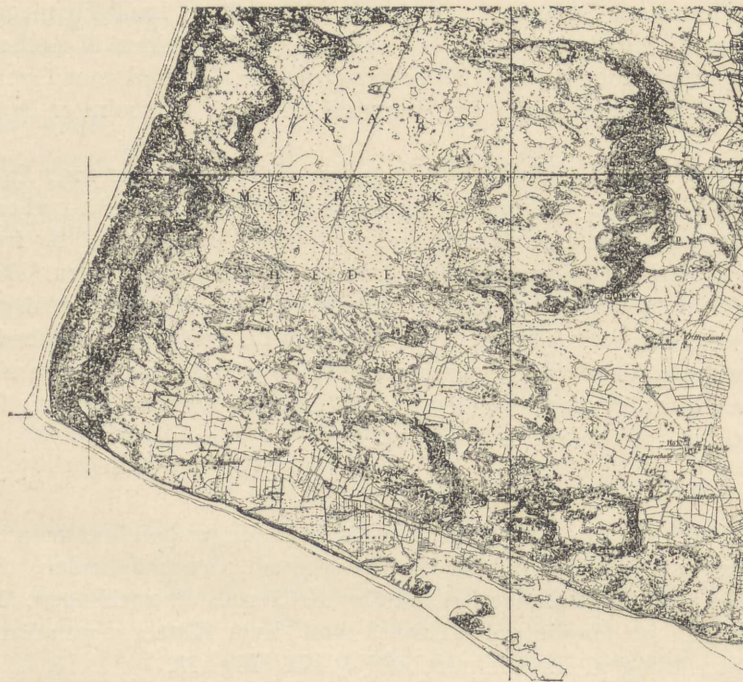

Fig. 18. Klitstrækning fra Vejen til Blaavandshuk. Yderst Havklitter (det mørke) inderst Bording Sande (Vandreklit).

Samme Aar beretter Præsten til Aal, at han har »et fast ringe Sogn, og tre Byer er slet fordærvet af Sand.«

Sognets Hartkorn er nu 295 Td., men var da 323 Td.

Markskjel var tidligere en Gaard; Giese Brokkenhus solgte den og de to Gaarde i Oksbøl til Kongen 1580.

Vester Vrøgum var 1662 7 Gaarde, hvoraf 1 øde, 2 øde Boel og 3 Huse.

Øster Vrøgum 5 Gaarde, 1 Boel, 4 Huse. Disse Gaarde omtales allerede 1462.

I Fil Sø skal have ligget en Ø, kaldet Trolldholm, der blev solgt til Hennegaard paa den Betingelse, at der svaredes 80 Læs Ildebrand.

I Markbogen for Aal Sogn 1687 skrives: »Vester Vrøgum, Ho Huse, Troldholm, Øster Vrøgum har ingen Overdrev videre end som Lyng-Heden, som ligger østen og sønden for Byerne saa og i Sandklinterne, og visse Steder, som til Fællig udlægges, haver ingen Skov eller Gjærdsel, ingen Tørvemoser, men maa hjælpe dem med Lyng. Lommerager bestaar af hvid Flyvesand og drives: 2 Aar med Byg, 1 Aar Rug, Hvile i 4 Aar.«

Heraf kan man se, at Klitterne i Vrøgum havde samme Beliggenhed den Gang som nu.

I den Tid brugtes Diger og Saaning af Klittagfrø til at dæmpe Sandflugten med. Man kan vanskelig tænke sig, at disse Foranstaltninger kunde gøre stor Nytte i den Tids opblæste Klitter; ikke desto mindre blev disse Midler anvendte lige til 1777. Den 22. November dette Aar skriver Ejeren af Hesselmed, C. Hansen, til Inspektionen for Landvæsenskommissionen, at efter de Erfaringer, han har gjort, er saavel Diger som Saaning af Klittagfrø uden Nytte til Sandflugtens Dæmpning; men han foreslaar Plantning af Klittag. Det har i 20 Aar været anvendt i bemeldte Sogne, og Resultatet heraf er blevet, »at man nu saavidt er avanceret, at alle store og farlige Sande i bemeldte Sogne (Aal, Oxby og Ho) staar vel dækket med Halm i god Grøde.«

Samme Aar fremkom Forslag til Klitternes Inndeling. Man maa heraf slutte, at C. Hansen paa egen Haand har gjort sine Erfaringer med Hensyn til Klittagplantning, men at de førnævnte Foranstaltninger skete efter Ordre af Landvæsenskommissionen.

I Aaret 1808 opgiver Sandflugtskommissionen Klitternes Størrelse i Grærup, Børsmose og Kjærgaard til 3293 Td. Land og Heden samme Steder til 2864 Td. Land.

De enkelte Klitters Størrelse angives saaledes:

Kjærgaard Sande	4500 Alen lang	og	2700 Alen bred.
Bjærgstrækningen sønden for disse	3800 Al. lang,	1500 Al. bred.	
Bjærgstrækningen sønden for disse	3300 Alen lang,	700 Alen bred	
do. Doverbjerg	1400	— 200	—
Havbjergene sønden for disse	1800	— 900	—
Rævebjerge, ikke, som Generalstaben kalder det, Revlsbjerge	2100 Alen lang	og	700 Alen bred.

En Sammenligning mellem Generalstabens Kort over Aal Sogn fra 1876 og Martrikuls kortene fra 1793 viser, at der er foregaaet nogle, om ikke betydelige Forandringer, i Klitternes Udstrækning og Beliggenhed. Langs Skellet mellem Aal og Henne gaar nu en samlet om end smal Klitstrækning, medens der i 1793 var lutter Hede mellem Hvidornebjerg og Gyllingbjergene, er her nu ogsaa en Klit, nemlig mellem Engdalsbjerg og Rævedalsbjerg. Den store Hedeslette, som nu findes

mellem Rævebjerg og St. Lønklint, ikke Løvklit, var den Gang i Sandflugt. I den mellemliggende Tid er Sandet herfra altsaa blæst ud til Siderne, der er blevet højere, men forøvrigt har det samme Omrids som den Gang. Tudal Flaske var i 1799 2200 Alen lang og 350 Alen bred, medens den nu er 1600 Alen lang og 300 Alen bred. Havklitten er altsaa vandret 500 Alen mod Øst siden da. Østsiden er uforandret, ligesom den Gang 1000 Alen for Vejen mellem Henne Mølle og Kjærgaard. Dødemandsbjerg laa i 1793 200 Alen inde i Heden, medens det nu ligger 200 Alen inde i Klitten, der altsaa har vandret 400 Alen mod Øst i de sidste 70 Aar. Vejen mellem Kjærgaard og Henne følger nu langs Sydsiden af Klitterne og danner disses Begrænsning, medens den 1793 gik i lige Retning 150 Alen syd for Klitten. Klitternes Østside har kun forandret sig lidt og maa altsaa have været godt tilgroet for 100 Aar siden. Fæborgsø var i 1793 en udpræget Sø, med skarp Begrænsning og laa lige øst for Klitten, medens den nu ikke mere har Karakteren af Sø. Den store Slette, som nu ligger syd for Aalbæk, langs Havet, var den Gang betegnet som Klit. Mussø og Langsø var tidligere ved at gaa sammen, medens de nu er 600 Alen fjernede fra hinanden. Afløbet fra disse Søer, Aalbæk, har den samme Beliggenhed som i 1793, nemlig 200 Alen Øst for Klitrækken, hvilket beviser, at Østsiden af Klitterne ogsaa paa dette Sted har været godt tilgroet i 70 Aar.

Med Hensyn til Klitterne i Vrøgum, saa har disse i de sidste 70 Aar ogsaa foretaget Vandringer og dermed forandret de mellem Klitterne liggende Heders og Agres Omrids. Lommerager var den Gang omtrent 1000 Alen længere end den nu er, Barnsø laa i 1793 kun 200 Alen fra Klitten, medens den nu er 600 Alen derfra, der er altsaa blæst Sand bort fra Klitternes Sydside, der har lejret sig længere øst paa, hvor Klitten nu gaar betydeligt længere ned mod Vejen mellem Vrøgum og Aal Kirke end den Gang.

Staareklits Østside har den samme Beliggenhed nu som for 70 Aar siden, men Vestsiden laa 800 Alen længere mod Vest end nu og gik mere ud i en lang Spids, der efterhaanden er blæst øst paa og højnet Klitten, men altsaa ikke er naaet helt over paa dens Østside. Alle de smaa Søer, der findes mellem Aal og Grærup, har samme Udstrækning som for 70 Aar siden. Stibjerg, vest for Hellesø, og Klitpartiet vest for Gaasesø er ikke afmærket paa Matrikulskortet og maa vel have været af ringere Udstrækning og Højde end nu.

Oxby Sogn.

O. Nielsen skriver, at der uden Tvivl ikke altid har været Klitter og Flyvesand i Sognet, og at man undertiden finder Træstubbe i Strandkanten og under Sandet. Oxby Sogn var til ved Midten af det 14. Aarhundrede og maa sikkert have været mere befolket end nu.

1791 omtales, at Ribe Domkirke ejede en Gaard i Vejrs og en i Ho og en Eng

i Oxby. Ole Worm skriver, at »i 1638 ligger i Oxby en Høj, Capelhøj, hvor der for-
dum stod et Kapel, hvor Folk blev begravede, som endnu denne Dag ses, da der ligger
mange Menneskeben, som af den grimme og forfærdelige Flod 1635, d. 11. Oktober,
blev aabenbaret, idet Vandet skyllede Sandet bort. Ligeledes er der et lille Bjerg,
kaldet Kirkebjerg. Ulfred Toft vest for Bordrup blev ødelagt.«

Hvidbjerg By er efterhaanden ødelagt af Havet. Hvor i Slutningen af for-
rige Aarhundrede laa 1 Gaard, er nu det dybe Hav, siden er den flyttet et Par Gange
og ligger fra 1858 i Blaavand.

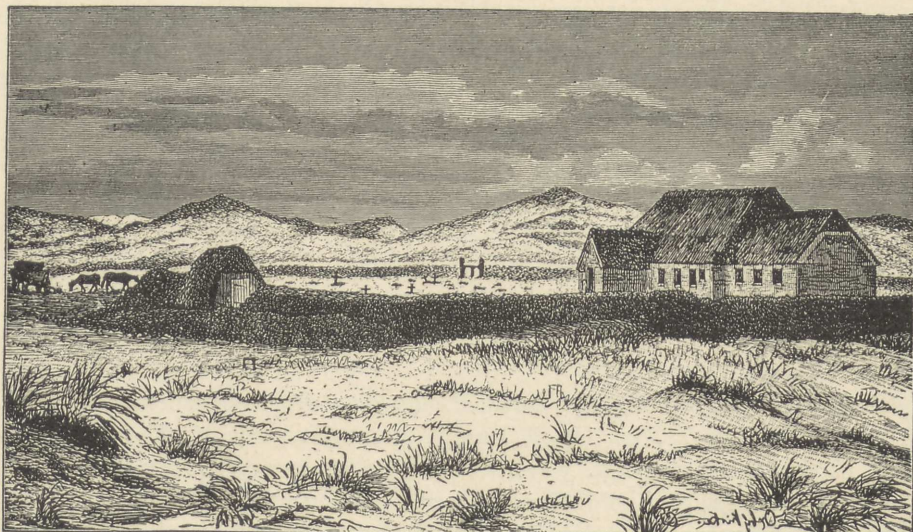

Fig. 19. Oxby gamle Kirke.

Oxby Kirke skal være flyttet flere Gange formedelst Vand og Sandflugt. 1717 blev den flyttet for Sandflugt, der foresloges en Plads vest for Æggebjerg, øst for Føltoft ved N.-Oxby, men de nordlige Sognemænd fandt sig forurettede herved. Beboerne af Vejrs vilde have den anlagt i Kalles-Marsk, vest for Sandbjergene, der da truede Kirken; endelig bestemtes en Plads lidt syd for dens daværende Plads, og det er vistnok der, at den nuværende Bygning er opført; endnu for mindre end 100 Aar siden maatte den udgraves af en Sanddyng. Fig. 19.

Oxby deles i Sønder-, Midt-, Øster- og Nørre-Oxby. Her var 1662 20 Gaarde, 5 $\frac{1}{2}$ Boel og 16 Huse. Tane 1 Hus. Hvidbjerg 5 Huse. Blaavand 4 Gaarde, 23 Huse. Vandflod 5 Gaarde, 4 Huse. Vejrs 10 Gaarde. Mosevraa 3 $\frac{1}{2}$, hvoraf 1 øde, 4 Bol og 2 Huse. Bordrup 4 Gaarde, 2 Bol.

Omkring 1660 maa det antages, at der har været mest Sandflugt i Oxby Sogn.

Der findes fra den Tid en Indberetning om, at Sandet løber ind i deres Gaarde. Her var Klitterne altsaa ikke i den samme gode Tilstand som i Aal Sogn, det er i det hele taget kun faa Steder her i Landet, at man hører, at Sandet saa sent som i 1660 løber ind i Gaardene; noget lignende fandt Sted enkelte Steder i Hjørring Amt. Det er de store Vandreklitter, der her i Sognet har gjort saa stor Fortræd, idet de ikke har mødt nogen Hindring paa deres Vandring mod Øst. Bordrup Sande, der er 8000 Alen lang, er den største Vandreklit, der overhovedet findes her i Landet. Den har vandret 1 Mil mod Øst og har dannet den uhyre øde Strækning, der kaldes Karlsmarkshede. Den sydlige Del af Sognet er opfyldt af mindre Vandreklitter af forholdsvis ringe Højde, der har anrettet mere Skade, fordi Egnen her var bebygget fra ældre Tid, medens Bordrup Sande ikke har anrettet synderlig Skade paa Bygninger, idet den paa Grund af sin Størrelse rimeligvis har afskrækket Folk fra at tage Ophold i dens Nærhed.

Præsten skriver 1651: »Oxby Sogn er fuld af Vand fuld Jord beregnet fra Schøtstrop Vaad (ikke Skjødstrup) indtil søndre Side af Udibor (Hvidbjerg) beboes af nogle fattige Fiskere, der har faaet deres Eng fordærvet af Sand, og formedelst Fiskeriets daglige Afslag forarmes.«

Først i 1661 faar vi af Martrikulsbogen nærmere Besked om Sognets Tilstand. Om Oxby Sogn skrives: »Denne formeldte By er meget fordærvet af Sand, saa deres Engbjerring fordærves, dog staar de for deres fulde Landgilde, som ej haves.«

Til Martrikulen for 1661:

»Wejrs. Sognepræsten Hr. Michael kan paa Præstegaarden, han paaboer, saa Rug 7 Tdr., Byg 7 Tdr., Hø 26 Læs. Formedelst bemeldte Kalds Ringhed er ham til Underholdning af kgl. Majestæt givet en Annexgaard, som findes udi Ho og Oxby Sogne, som fra Arrilds Tid har født hans Formand og hannem. Haver ellers ingen Åksidenser, uden det Ringe han nyder af Fiskerne bag Sandene ved Havet.

Til forbemeldte By er ingen Ret Ager-Mark som til andre Byer, at man kunde Navn give, Indtægter ellér Vang; men enhver af forskrevne Mænd har snart al deres Jorder for sig selv adskildt og indlagt i Skifter og smaa Marker, uden en Del Steder, som ligger i Flæng med hinanden, saa derfor i Forretningen med Maal og Taxt Specialiter findes opført.

Boelshuse, Landgildehuse. Forbemeldte Byers Mænd ernærer sig ikke alene af deres Agre og Eng, men og af Fiskeri. 3 store Søer have de og inden deres Markskjæl beliggende, hvorudaf de have Fisk; som Gedder, Aborrer, Aal og Suderne, og i forbemeldte 3 Søer samler der sig en Strøm, som løber udi Vesterhavet. Tørvemose have de ingen af; men kunde til Lyngslet have det fornødne Lyng. Fædrift have de vesten og norden Byen, som bestaar udaf Lyng og Halm paa Sandbjergene og Græs paa Grønningerne.

1687. Wejrs By, beliggende i Klitterne, der bruges 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv

Rug, 1 Kjærv Havre, Hvile i 3—4 Aar, og de have nogen Næring af Fiskeriet fra Oxby, ikke des mindre, eftersom de ligger langt fra Havet, ungefær 1 Mils Vej, deres Jord er af Sand beskadiget, eragted samme Consideration forond, undtagen Nr. 5, hvis Jord er ringere end de andres, og derfor eragted allerværst.«

Da der kun er $\frac{1}{2}$ Mil fra Wejrs til Havet nu, er det rimeligt, at Sandene har gaaet længere vest paa dengang, og det er ogsaa rimeligt, at det Sogn, der har ligget, hvor Havet nu ligger, ikke er forsvundet paa en Gang, men lidt efter lidt, og der endnu i 1660 fandtes Klitter der, hvor der nu er Hav.

Om Oxby skrives i Martrikulsbogen 1661:

»Deres Fædrift have de vesten og norden omkring iblandt Sandbakkerne, bestaar mest af Lyng, Halm og nogle Græsflader. Sognet er et Sand og Vandtfuldt Sogn der omkring, hvorpaa Flyvesand gør stor Skade paa dens Agre Tid efter anden, da Sandet det flytter sig, saa at de have maattet flytte baade Hus og Gaard, saa vel som Kirken for nogle Aar siden.«

1687: »Oxby er en liden By, liggende ved Vesterhavet, bygget i Klitterne. Dens Agerjord er af Sand meget beskadiget og ofte saaledes forefindes, at den til Sæd er udygtig. Deres bedste Næring have de af Fiskeri.«

Som det ses heraf var der stærk Sandflugt i Oxby paa den Tid, idet Agrene stadig beskadiges, og Gaardene har været flyttede. Ogsaa Mosevraa, Boels-Huse og Skade-Huse led den Gang Skade af Sandflugt, hvilket beviser, at Bordrup Sande alt da havde sin nuværende Beliggenhed. Der skrives herom i Martrikulsbogen for 1687:

»Borrup By bestaar af nogle Vaaninger ved Klitsiderne, som have en ringe Del Næring af Fiskeri. Deres Agerjord er ikkun helt ringe, som er af Sanddyngerne beskadiget, bruges ellers med 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Rug, 1 Kjærv Havre, Hvile i 3 à 4 Aar.

Mosevraa, Bolse-Husse, Skade-Husse have ingen Tørveskær, men have Lyngslet imellem Sandbankerne. Deres Fædrift ligger vesten og synden Byen, bestaar udi Lyngslet og nogle grønne Pletter iblandt høje Sandbanker.

Mosevraa By. Deres Jord bestaar af Sand, er lidet Muld paa, eragtes for skarp, undtagen Nr. 658, som eragtes for ond.

Øster Bredmosegaard have af Tørvemose intet; men kunde af Tørv og Lyngslet have en ringe Del udi deres Mark, og noget købe de i andre Sogne.

Til Tider have de stor Skade af Sandflugt, og lider ogsaa af den store Vandflod, der til Tider kan gøre stor Skade paa deres Marker og Eng. Deres Fædrift have de iblandt Sandbjergene.«

I 1661 omtales intet om, at Ø. Bredmose led Skade af Sandflugt; men i 1681 omtales, at den til Tider har stor Skade deraf. Det er rimeligvis nogle Sandklitter som ligger lige op mod Byen, der er kommet i Bevægelse.

Først i 1801 faar vi nøjagtig Oplysninger om de enkelte Klitters Størrelse.

Mosevraa: Niels Hansens Bjerger 1300 Alen langt og 700 Alen bred.

Gode Bjergene 1000 Alen langt og 300 Alen bred.

Store Borrup Sande 5700 Alen, nordre Side 800 Alen, Midt-Bredde 1800 Alen.

Navnet er rimeligvis Borrup og ikke Bordrup, Udstrækningen passer til Dels endnu, saa at Klitten ikke har flyttet sig øst paa i de sidste hundrede Aar.

Bordrup: Bordrupbjergene 2200 Al. lang, 200 Al. bred.

Tavlebjergene 1400 — 250 —

Disse sidste er nu kun 4—500 Alen lange, men strakte sig paa Martrikulskortet helt hen til Bordrup Sande, og er altsaa i den mellemliggende Tid blevet tilgroet med Lyng, og senere tilplantet.

Vejrs: Højbjerge 900 Alen lange og 200 Alen brede,

Sügelbjerge 1100 Alen lange og 300 Alen brede,

Havbjergene fra Aalestrømmen til Skællet 8000 Alen lange og 2500 Alen brede,

Fra Havbjergene østen, hvori Rævebjerge og Athjerge, 2000 Alen lang og 500 Alen bred,

Store Felsing Knolde 2600 Alen lang og 1500 Alen bred,

Kirkebjerge 2000 Alen lang og 70 Alen bred.

Alle disse Klitter har undergaaet en Del Forandringer i Aarenes Løb. Mellem Ringbjerg og Sogneskallet var en sammenhængende Række af Klitter; medens der nu findes flere Sletter derimellem, deraf endog en paa over 3000 Alens Længde og 600 Alens Bredde vest for Arthjergene, strækkende sig nord paa til Aalestrømmen. Derimod var Langslaade 300 Alen længere den Gang end nu, men 400 Alen smallere. Vestsiden af denne Slette ligger paa samme Sted nu som for hundrede Aar siden, hvoraf det fremgaar, at Havklitten var godt tilgroet, medens det er den øst for Sletten liggende Sandklit, der har flyttet sig 400 Alen mod Øst ind i Kallesmarsk.

Fra Langslaade-Rende strakte Klitten sig for hundrede Aar siden i en uafbrudt Rækkefølge til Blaavandshug uden mellemliggende Sletter, medens der nu overalt er langagtige Hedestrækninger mellem Klitterne.

Blaavand: Bjergene fra Hvidbjerg til Hukken til Rifthorn 4500 Alen lang, 1200 Alen bred,

Havbjergene 3800 Alen lang, 2000 Alen bred,

Klitterne mellem Vandflod, Oxby, Hvidbjerg og Blaavand har fuldstændig forandret Karakter siden 1793, idet de fleste er blevet smallere og altsaa har givet

Plads for mere Agerjord og Hede. En Undtagelse herfra gør den Klit, der ligger nord for St. Oxby, der den Gang var Agermark.

Ho Sogn.

Herom skriver O. Nielsen:

»Sognet er kun lidet, og det meste er Flyvesand og Klitter. Hartkornet var 1662 72 $\frac{1}{2}$ Tdr., nu (1866) 67 Td. Den største Del er Halvøen Skallingen, en ubeboet nøgen Halvø. Det paa Kortet anførte Hobo Dyb bruges kun om det Vand, der strækker sig imellem Skallingen og Langlig. Ho By, der deles i Nørballe med Møllertorp, Sønderballe med Sønderside og Vesterballe. Sønderside var i 1662 ikke Skallingen, men den sydlige Bred af den Halvø, hvorpaa Ho ligger. Paa Meyers Kort fra Midten af det 17. Aarhundrede staar her nogle Huse, kaldede gammel Sønderside.

Langlig, 1548 en Ø i Hjerting Bugten, har 7 Huse. 1688 udsiges: »Ved Vesterherred er et Fiskerleje og en Havn kaldet Langleje, som aarligen baade af Fremmede og andre er blevet besøgt; men i Mandsminde har intet heraf været at se end Grundvand og store Sandbjerger.« At der har været Fiskerleje ses af kgl. Brev 1563, hvoraf det paalægges Fiskerne paa Fiskerlejerne List, Søndre Rømø, Manø, Fanø, Langlig om aarlig at give Ribe Hospital en Lod af den Fisk, de fangede en Dag om Aaret mellem 1. Maj og Pintse. 1653 vilde Strandby Mænd ikke give denne Afgift af deres Enerskib, fordi Langlig da var øde; men dømtes paa Tinge dertil. 1548 forbødes det dem, der fiskede ved Fiskelejerne under Vesterlandsside i Ribe Stift, deriblandt paa Langlig, at sælge deres Fisk til Udlændinge, da de dog købte det meste af deres Fiskeredskaber i Ribe, Varde og andre Købstæder i Nørrejylland, ti ellers vilde der blive mere Dyrtid end tilforn.

Kirken er omtrent 1450 flyttet til det Sted, hvor den nu staar, idet der af Indberetningen til Ole Worm 1638 fortælles, at den for omtrent halvtiende Snes Aar siden er flyttet fra Kirkebjerg, sandsynligvis det paa Nørballe Mark, nord for Byen; ti Kirkebjerg ved Ø. Bredmose er jo udenfor Sognet.

1702 indgav Jens Ho Ansøgning til Kongen om sine Kaars Forbedring, og han skildrer Tilstanden som sørgelig. Præstegaardens Jord var meget ødelagt af Sand og Vand, der var ingen Annekspræstegaard; men der ydedes kun 4 Sldr. aarlig for nogle fra Sands og Vands Ødelæggelse tiloversblevne Agre og Engstumper, som en Hospitalsbonde havde i Brug; den rette Præstegaard, kaldet Bredmose Præstegaard, var bleven tillagt Præsten af Kongen 1555, men er »forvildet og med Uret forkommen«, besade da af 3 Bønder, der var Tjenere til Lars Tarm i Varde, Præstegaarden var ufri, men formedelst Præstekaldets Ringhed har Præsten maattet tilegne sig en øde Bondenæring og deraf give Landgilde, som andre Bønder, hvilken var henlagt til Ryttergodset. Han fik en ringe Korntiende, da Kornsæd og Avling var ringe i Sognet.«

I 1638 nævnes Byen Ho, der deles i Nørballe med Mölleterp, Sønderballe og Vesterballe. 1662 var Ho By 18 Gaarde og 16 Huse. Almose-terp 2 Huse, Vester Bredmose 1 Gaard. I Martrikulsbogen for 1661 skrives:

»Hold Sogn, beliggende sydvest i Klitterne, hvis Agerjord og Engbund af Sanddyngerne er meget beskadiget. Jorden, som bruges, giver 1 Kjærv Byg, 1 Kjærv Havre, bestaar af Sand og lidt Muld paa hvid Sand. Besiddernes bedste Næring bestaar af Fiskeri, og en Del have smaa Skibe, de fare med paa Holland og Hamborg med sorte Gryder, og undertiden med Korn og Fedevarer, som de lade sig fragte bort med af andre Byers Borgere.

Nr. 11 og 12 er Præstegaarden og en øde Gaards Jord, som i mange Aar og længere end nogen af de, som lever, kan mindes været brugt.

Vester Bredmosegaard lider væsentlig Skade af Sanddyngerne, som ligger uden for Gaarden.

Deres Fædrift have de norden og vesten og sønden Byen iblandt de store og mange Sandbanker, som er begroet med Halm og en Del Lyng, der udi blandt er en ringe Del grønne Pletter. Ellers beklager samtlige Bymænd sig over, at deres Land er sandfuldt og vandfuldt, saa deres Agre og Mark aarligen bortskylles af Vandfloderne og ødelægges derefter af Flyvesand.

Tørvemose have de ikke, men kunde Tørv og Lyngslet have en ringe Del af udi deres Mark, og noget købe de i Aal Sogn. Deres Marker lider til Tider stor Skade af Flyvesand.

Vester Bredmose lider til Tider stor Skade af Flyvesand og kunde ogsaa en Del Skade af vester Vandflod lide, som overskyller deres Agre og Eng. Kvægdriften have de og østre Bredmose med hinanden.«

Man faar heraf et godt Billede af Tilstanden paa den Tid i Ho Sogn. Klitterne var allerede den Gang vest og sønden for Byen. Da det imidlertid kun er til Tider, Byen lider Skade af Sandflugt, maa man antage, at Klitterne dog var nogenlunde i Ro, og næppe var i Bevægelse, hvilket deres halvmaaneformige Grundrids ellers tyder paa, at de har været i mange Aar. Der tales jo ogsaa om, at Klitterne, hvor de har deres Fædrift, er godt begroede med Halm.

Ellers høres intet om Sandflugten i Ho Sogn, førend Klitternes Kommissionsforretninger begynder Aar 1793, her nævnes Skalling Knolde som 1800 Alen lange og 750 Alen brede.

Boldbjerg, Jens Jessens Toft, Rødding Tofts Sande og Lipbjergerne har alle den selvsamme Beliggenhed, som for hundrede Aar siden.

Det var først omkring 1721, at Bestemmelse om at plante Klittag blev almindelig indført i disse Sogne, idet C. Hansen paa Hesselmed foreslog dette i en saalydende Betænkning:

»Underdanigst Betænkning angaaende Sandflugten i V. Herred 1771:

Da man først blev opmærksom paa den ubodelige Skade, Flyvesand anrettede her i V. Herred, i Særdeleshed i Oxby Sogn, samt Midler derimod at finde, blev allerførst begyndt med at opkaste Diger i Formening det flyvende Sand ved dem maatte standses og de nøgne Sanddynger ikke forflyttes længere fra Vester til Øster; men vestre Vinde, der er her i Foraar og Efteraar meget stærke, fyldte snart Digerne med Sand og gjorde alt det Arbejde unyttigt, der i Haab om Forbedring var anvendt. Hvert Aar blev opkastet Diger, og hvert Aar blev de under Sand begravede. Man føjede da hertil et andet Forsøg, som bestod i at besaa Sandene med Frø af Klittag eller Halm, hvormed i nogle Aar blev continueret, indtil Erfarenhed lærte, hvor utilstrækkelig saavel Diger som Besaaing blev til Sandflugt at forebygge.

Det nægttes ikke, at paa lave Steder kan det være til Nytte at saa Helm Frø; men paa høje Sandbjerge, som Bordrup og Baun Sande i Oxby Sogn bestaar af, maatte ved vesten Vinde saavel Frø og Vipper tilligemed Sandet bortføre. Sandene er altsaa aarligen flyttet sig længere mod øst paa til Byens og Ejendommens Undergang, allermost Sandets Formerelse og Flugt har sin Oprindelse fra Vesterhavet.

Efter at disse to Midler uden nogen betydelig Nytte vare anvendte, fandt han paa det tredie og nu brugelige Middel til Sandflugtens Dæmpelse, nemlig, at oprykke Halm paa visse udviste Pladser, hvor Sandflugt ej er at befrygte, og igen at plante disse Helme paa bar og nøgen Sandflugtssteder. Denne Plantning foretages aarligen af dertil paalagte 5 Sogne, under Opsigt af Landinspektøren midt i Oktober, som den belejligste Tid for Bonden, der da har sin Rugsæd lagt. Hullerne graves i Sandet $1\frac{1}{2}$ Kvarter dybe, og mellem hver maa være 1 Alen i Kvadrat, da hvert Hul nedsænkes saa stor en Busk af Halm, som man kan fatte inden i Haanden, hvorefter Hullet fyldes med Sand og trædes fast.

Ved saaledes over i 20 Aar at fortfare med ene og alene at plante, er man nu saa vidt avanceret, at alle store og farlige Steder, i ovenbemeldte Sogne staar velbedækket med Helme og i god Grøde.

Til at konservere og forbedre Klitterne og formindske dette aarlige Arbejde bør Klitterne fredes for Kreaturer, hvorfor der paa 3 Aar er ansat 11 Tilsynsmænd forsynet med skriftlig Instruks, hvorved de forpligtige sig til at agte og tilse, at ingen afskær eller plukker Helme, ligesom og at optage eller til Mulkt antegne alle Slags Kreaturer, som i Sandklitterne enten maatte gaa uden Hyrde eller og findes paa og omkring ved Sandflugtssteder.

I nogle Aar er hverken falden Mulkter eller Angivelse sket, hvoraf man ikke uden Grund slutter, at Tilsynsmændene se igennem Fingre med deres Sognemænd og holde al Ting skjult for Landinspektøren. I den Hensigt er det mit underdanige Forslag, at der af Hs. Excl. Stiftamtmand Levezau maatte beskikkes en Klitfoged for hver

af bemeldte 3 Sogne, der lønnes med de indkomne Mulkter og Frihed for Ekstra-Skat, samt Frihed for Udskrivning til Kongens Tjeneste.

Hesselmed, den 27. Nov. 1771.

C. Hansen.«

Fanø.

»1633. Klage fra Sønderho paa Fanø over Sandets Ødelæggelser.

1637. Det Øland Sønderho paa Fanø var for nogle Aar siden vel ved Magt, men paa nogle Aar tog Fiskeriet meget af, hvorved Beboerne blev meget forarmede og formedelst idelig Stormflod og Sandknog er nu 48 Ejendomme med Grund, Bygning og Boested aldeles ødelagte, som er $\frac{1}{3}$ af Landet, de to andre Parter beboes endnu, men Jorden er overløben med Sand, og næsten øde. De søge om Eftergivelse af Landgilde 48 øde Steder. hvilken endnu kræves efter de gamle Jordbøger.«

(Top. Saml. Fanø 8. 2—3.)

Som det fremgaar heraf er det i en forholdsvis sen Tid, at Sandflugten begyndte paa Fanø i Modsætning til andre Steder i Landet. Ved den Tid bevilgede Kristian den 4. daværende Sognepræst i Sønderho aarlig at oppebære Kongetiende af Tjærborg Sogn, efterdi Sønderho er en Udø, som er meget Sand paa, hvilket fordriver og fordærver Kornsaeden der paa Landet.

1637 har samme Konge givet Bønderne paa den By Sønderho i Riberhus-Læn, som formedelst skadelig Stormflod og Sandknog er geraadne i Armod, Lindring i deres aarlige Landgilde. Men paa østre Side af Landet er gode Marskenge og godt Agerland, hvilket, naar det hviler, bærer overmaade skønt Græs og mest hvide Smærler, som Beboerne, saa vidt de ej slaas, betjene sig af med største Sparsommelighed til deres Kreaturers Tøjring.

I 1661 indberetter Præsten, »at Sønder og Nørhaa Sogn paa Fanø svarer intet, da Sognene aarligen fordærvs af Sandknog. Vinterrug saas der intet af paa Landet. Præstegaardens Mark, som ligger sønden for Kirken, til hvilken var 6 Agre, hver Ager 160 Fod lang og 70 Fod bred, forringes aarligen.«

Sandflugten har efter alt at skønne raset stærkest paa Fanø i de hundrede Aar mellem 1560 og 1660. I 1573 bevilger Kong Frederik II Sognepræsten paa Fanø, Hr. Søren Trugelsen» at være fri for Sandfred at give af halvandet Skib, som han selv om Aaret udreder til Søs, efterdi hans Ejendom meste Parten af Sand var fordærvet og en stor Del af Bøndernes Ejendomme af Sand ødelagt, saa han ikke kunde have enten Avl eller Tiende, som andre Præster før hannem.«

Da man skulde tro, at de foregaaende Præster havde klaget over Sandflugtens Ødelæggelse, hvis der var Grund dertil, kan man heraf slutte, at Sandflugten har været uden videre Betydning paa Fanø førend 1571.

Bornholms Amt.

Om Klitrealerne ved Dueodden giver Prof. Warming nedenstaaende Omtale:

Det Klitareal, som findes ved Dueodden, og som i vest-østlig Retning har en Udstrækning af 5—6 km, bærer mange smaa Træer og Buske. »Klitterne her har skinnende hvidt Sand, der er »klingende« naar man gaar i det; dybe nydannede Klitter og Driver har en usædvanlig og tiltalende Renhed. Havklitten er lav og staar ud mod den ret smalle Strand med en af Havet brat afskaaret stejl Væg; den er dækket af Marehalm og navnlig af begge Slags Hjelme. Sandflugt fra sydvestlige Vinde synes almindelig, Landklitterne har et fra de vestjydske afvigende Fysiognomi; ganske vist er de graa Klitter i Hovedsagen lig disse, Floraen er den samme, men hvad der gør Terrænets Fysiognomi saa forskellig fra tilsvarende jyske Klitomraaders, er dels de Bevoksninger af Tagrør og alenhøj Lyng, der kan træffes i Lavningerne, dels navnlig det Ellekrat, som findes i disse; det er tydeligt, at der har ligget lune Arealer fyldte med Ferskvandsdamme (af hvilke endnu enkelte er tilbage), med Rørsumpe og frodigt Ellekrat, men Sandflugten har helt forandret dette Omraade og ødelagt dets Plantevækst. Sandet vælter sig ved sydvestlige Vinde ind over Landet og begraver Planterne; man ser Ellene, Birkene, Pilene, Tagrøret staa i Sand til langt op paa Livet, og de er i mange Tilfælde ikke kommet derfra med Livet.

Det er navnlig Poulsker Sogn, der har Flyvesand, som gør Skade. I en Præstebereetning fra 1624 skriver Præsten Jens Petersen: »I denne Sogn er større øde Meilebakke fulde af Sand, som fordærver meget af næstliggende Ager og Eng, paa hvilken voxer om Sommeren Marhalm, som bruges til at tække med. Under dette Sogn er et lidet Fiskerleje, kaldet Snogebæk, efter en Bæk derigennem rinder, som gaar i Bugter som en Snoge, meget forarmede. Fællig fordærvede af Sanden som overflyver Jorden«.

Som man ser er det regulære Flyvesandsødelæggelser; i Jordebogen fra 1691 staar, at Hans Hansen kan intet betale fordi hans Gaard af Flyvesand er fordærvet.

Jens Berildsens Gaard af Flyvesand fordærvet.

15 Selvejrgaarde er ganske af Flyvesand i Marken fordærvet, saa ikke mere deraf kan bekommes.

Hans Halvorsens Gaard er fordærvet, hvorfor ikke deraf noget kan betales. Peter Hansens tilhørende Gaard er fordærvet af Flyvesand.

Pedersker Sogn.

Chr. Hansens Gaard er meget fordærvet af Sand.

Som det vil ses af Jordebogen, er der i 1691 hele 6 Gaarde ødelagt af Sand-

Fig. 20. Bornholms Sydstrand.

flugt i disse to Sogne, det er rimeligvis i de mellemliggende Aar fra 1624 Ødelæggelsen er sket, da Præsten ellers sikkert havde omtalt disse Gaardes Ødelæggelse.

I en Rapport fra 1683 af Hans Rasch til Christian den 5. af 20. Marts meddeles, at der i Poulsker findes 8 Gaarde, som alle ligge ved Strandsiden, hvorudover deres bedste Jord og Ejendom bliver overfløjet med Sand og fordærvet, saa at det er umuligt at de Landgilde kan betale for samme deres Gaards Ringheds Skyld.

I 1745 omtaler Amtmand Urne Sandflugten. Han skriver at Flyvesandet strækker sig en fuldkommen Mil i Øster og Vester, og at de forhen fordærvede Jorder nu igjen er brugelige og saa gode som forhen. Amtmanden mener, at det er Forordningen af 25. Novbr. 1720, der forbyder Folk at grave Marehalm, der har bevirket denne Forandring.

Peter Nic. Skovgaard ser nu lidt anderledes paa Sagen i sin Beskrivelse af 1804:

»Poulsker Sogn er paa visse Steder ved Strandsiden temmelig udsat for Sandflugt, hvilket allerede omtales i 1624, hvor tillige fortælles, at Bønderne med Øvrig-

hedens Tilladelse da brugte Marhalmen som her skulde voxe for at dæmpe Sandflugten, til at tægge sine Huse med, hvilket karakteriserer den Tids Øvrighed ret vel, og mon det skulde være bedre nu? Jeg ved ikke hvordan det staar til i Poulsker Sogn med Sandvæxter, men paa somme andre Steder paa Landet ser man rigtignok lidt for megen Efterladenhed i denne Post hos vedkommende Embedsmand, thi andet Navn end Efterladenhed kan det vel ikke faa, naar en Embedsmand forsømmer sine Pligter«.

1805 omtaler Amtmanden, at Sandflugten i Poulsker og Pedersker ikke gjør stor Skade, undtagen paa Udmarken, og snart vil gro sammen med Marhalm, medens Sandflugten ved Rønne bør tages under Behandling.

Rasmus Ravn omtaler mærkelig nok ikke noget om Sandflugtens Skade i Poulsker Sogn i 1812, uagtet han omtaler Begivenheder som har fundet Sted saa langt tilbage som 1660, derimod betragter han nærmest Flyvesandet som et Gode og en Indtægtskilde for Beboerne, idet han omtaler at Sandet i fordums Tider blev hentet til Brug i Cancelliet i Kjøbenhavn for at anvendes til at strø paa Blækket for at tørre dette, idet han tilføjer at »at bedre kan ej heller nogen Steds erholdes«.

Ligeledes skriver han, at her vokser den bedste Rug paa Bornholm, fordi Jorden er sandet »som blæser af Havet paa Agrene og gjør Jorden ren«.

Efter denne Beskrivelse er Sandflugten altsaa nærmest et Gode.

Af Taarups Beretning i 1810 bliver man endnu mere forvirret, idet denne tyder paa, at der stadig er Sandflugt. Han skriver:

»Flyvesand findes paa 3 Strøg, nemlig paa Strankysten imellem Rønne og Halse, i Sønderherred i Poulsker og Pedersker, samt noget i Aaker Sogn og nord paa Landet ved Hammeren. Forordningen af 19. September 1792 blev her paa Landet publiceret. Bornholmernes Uvilje mod alt Nyt forvoldte især at intet blev foretaget førend Amtmand Mandix, som i 1801 hidkom, antog sig med Nidkjærhed af Sagen. Undersøgelser blev foretagne, Forslag indsendte, Bornholmernes Uvilje skaffede Hindringer, 3 Ansøgninger indkom, ogsaa om, at den sandfugne Strækning maatte blive i sin ufredede Tilstand. Sandflugt, som i de siden 1792 henrundne 17 Aar kunde være dæmpet, raser og Patrioten harmes over den fule Aand, der beskytter dens Rasen«.

Imidlertid synes det som at Naturen efterhaanden selv raader Bod paa Sandflugten, og denne omsider gror sammen, trods Menneskers Protest. Rovert og Garlieb, der beskriver Bornholm paa en Rejse, foretaget 1815, skriver saaledes:

»Snogebæk Flyvesand er vidt og bredt bekjendt, det er meget fint og hvidt, og bestaar af smaa Kvarts Korn. Naturen har her dæmpet Flyvesandet, og Elymus ovenaria, samt Salix incubaea have paa mange Steder skaffet et smukt grønt Dække, men dette er kun tyndt, og kan derfor lettelig i haarde Vintre brydes af Frosten, og Sandet begynde at flyve. Herpaa haves i denne Egn sørgelige Beviser.

Imellem Snogebæk og Øllena har Flyvesandet Tid efter anden foraarsaget betydelige Ødelæggelser, ved det, at hæftige Storme have ophvirvlet Sandbanker og adspredt disse over de omliggende Marker. Paa denne Maade er i Poulsker Sogn 4 Bøndergaarde tilsandede. Naar man ser dette Flyvesand, kjender til dets Virkninger, og hører Tale om de Ødelæggelser, som det har anrettet og endnu anretter, saa glæder man sig over hver grøn Flade, der viser sig i et saadant Sandhav, men hvorledes man bliver tilsinds, naar man ser selv dette tynde Grønsværdække af-

Fig. 21. Bepantede Klitter ved Rønne.

skrælles, for at afgive et elendigt Brændsel, det maa overlades til Læserne selv at bedømme. Af disse forskellige Beskrivelser synes det at fremgaa, at Sandflugten er optraadt periodisk, meget slemt før Aar 1700, senere nærmest i mindre Grad, og som Følge af Brug af Marehalmen til Tagtækning og Grønsværen til Ildebrændsel.

1819 omtales at næsten hele Poulsker Sogns Grunde mod Havet dannes af en Flyvesandsstrækning. Strandmarken naar ved Dueodde en Bredde af $\frac{1}{6}$ Mil. Klitterne bliver her indtil 50 Fod høje.

Sandflugten ved Rønne hører man meget lidt om i ældre Beskrivelser. Før 1683 omtales den ikke; i gl. kgl. Sml. staar at i Knudsker Sogn ere nogle Gaarde forarmede, og disse ligger ved Strandsiden, hvor Sand opflyder og fordærver Sædejorden.

Amtmand Ume skriver 1745:

»Ellers skal og Rønne Byes Vang paa de Jorder og Enge som ligger nærmest Byen og Strandbakken have taget og endnu af og til ved stor Stormvejr lider Skade af Sandflugt, forarsaget ved Gravning, dels til den udi forrige Seculo forsøgte Fortification og Voldes Opførelse omkring Rønne, senere til Stenkuls Optagelse. Heromkring er ingen Marehalm, det jeg har set er vel hvide Ris og smaa Torn. De andre ommeldte Sorter, nemlig Sener, Klittag, Hjælme, som gro paa Strand-Klitterne mod Havet, ere aldeles ikke bekjendt her paa Landet«.

Efter Amtmandens Mening er Sandflugten ved Rønne nærmest foranlediget ved Gravning og ikke af Sand fra Havet, mærkelig nok omtaler han ikke den store Flyvesandsstrækning mellem Rønne og Hasle, hvor han sikkert vilde have fundet alle de omtalte Sandplanter.

De andre omtalte Forfattere skriver heller intet om Sandflugten ved Rønne, som rimeligvis kun har gjort Skade paa en enkelt Ejendom, nemlig Almegaard, som ligger nærmest Stranden. Oluf Wom omtaler i 1624, at Almegaard ved Rønne i den senere Tid er noget forringet af Sandflugt, men ellers intet, heller ikke af senere Forfattere, skøndt det dog her drejede sig om et anseligt Areal, hvilket fremgaar af Zartmanns Beskrivelse i »Naturen og Mennesket«:

»Sandflugten strækker sig langs Bornholms Vestkyst fra 1 Fjerdingsvej Nord for Rønne omtrent lige til Hasle, denne Længde er næsten 1 Mil, medens det bredeste Sted ved Blykoppeaaen er 2000 Alen, og den gennemsnitlige Bredde ikke er stort mere end 1000 Alen. I Begyndelsen af vort Aarhundrede henlaa hele denne Strækning, 950 Td. Ld. stor, dækket af Flyvesand. Sand og Sand var alt hvad her fandtes. Hist og her sneglede sig nogle smaa og et Par større Bækløb igjennem Sandet ned til Stranden. Store Ødelæggelser voldte det viltre Flyvesand, og dets Spor kunne paavises i en vid Omkreds endnu den Dag i Dag (1897), saaledes kan man se i Ballastgravene ved Rønne, hvor et mere end mandshøjt Lag Sand dækker over Resten af den oprindelige Plantevækst. Saaledes laa Flyvesandet øde og ødelæggende lige til Aaret 1819, da Sandmarken blev taget under Fred og Behandling, og var allerede 1835 helt beplantet.« Fig. 21.

Tidligere udkom:

J. BRÜEL: Sandflugten i Nordsjælland.

Udgivet med Understøttelse af Carlsbergfonden. 38 Sider og
1 Kort. Pris: 1 Kr. 50 Øre.

VILH. BERGSØE: Fra Mark og Skov.

Skildringer fra Insekternes Verden. Ved C. WESENBERG-
LUND. 2 Bind. Rigt illustreret med flere Farveplancher; Pris:
10 Kr. heftet.

BREHM: Dyrenes Liv.

3 Bind. Rigt illustreret. Pris: 7 Kr. 50 Øre.

J. H. FABRE: Instinktets Mysterier.
Skik og Brug hos Insekterne.
Skorpioner og andet Kryb.

3 Bind. Rigt illustreret. Pris pr. Bind: 3 Kr.

ARTHUR FEDDERSEN: Havet.

Dets Opdagelse og Erobring. Rigt illustreret. Indb. 5 Kr.

HELGE HOLST: Elektriciteten.

De elektriske Kræfters Frembringelse og Anvendelse. 2 Bind.
Illustreret. 3 Kr.

**HANS RASMUSSEN: Kemien i Menne-
skets Tjeneste.**

Illustreret. Pris: 9 Kr. 50 Øre.

Universets Undere ved J. O. BØVING-PETERSEN.

Rigt illustreret med mange Farveplancher. 2 Bind i stort For-
mat. Pris: 22 Kr. 50 Øre.

C. WESENBERG-LUND: Insektlivet i ferske Vande.

Rigt illustreret. 11 Kr. 25 Øre.

NATURENS VERDEN

Redigeret af Dr. phil. OVE PAULSEN

NATURENS VERDEN er et naturvidenskabeligt illustreret Maanedsskrift. Dets Program er, i almenfattelig Form, at bringe Meddelelser om nye Iagttagelser, Opdagelser og Teorier i alle Naturvidenskaber, baade de „levende“ og de „døde“.

NATURENS VERDEN skrives af danske Naturforskere. De Oplysninger, det bringer, stammer fra Personer, der er inde i vedkommende Spørgsmaal, og som staar paa Videnskabens nuværende Stade.

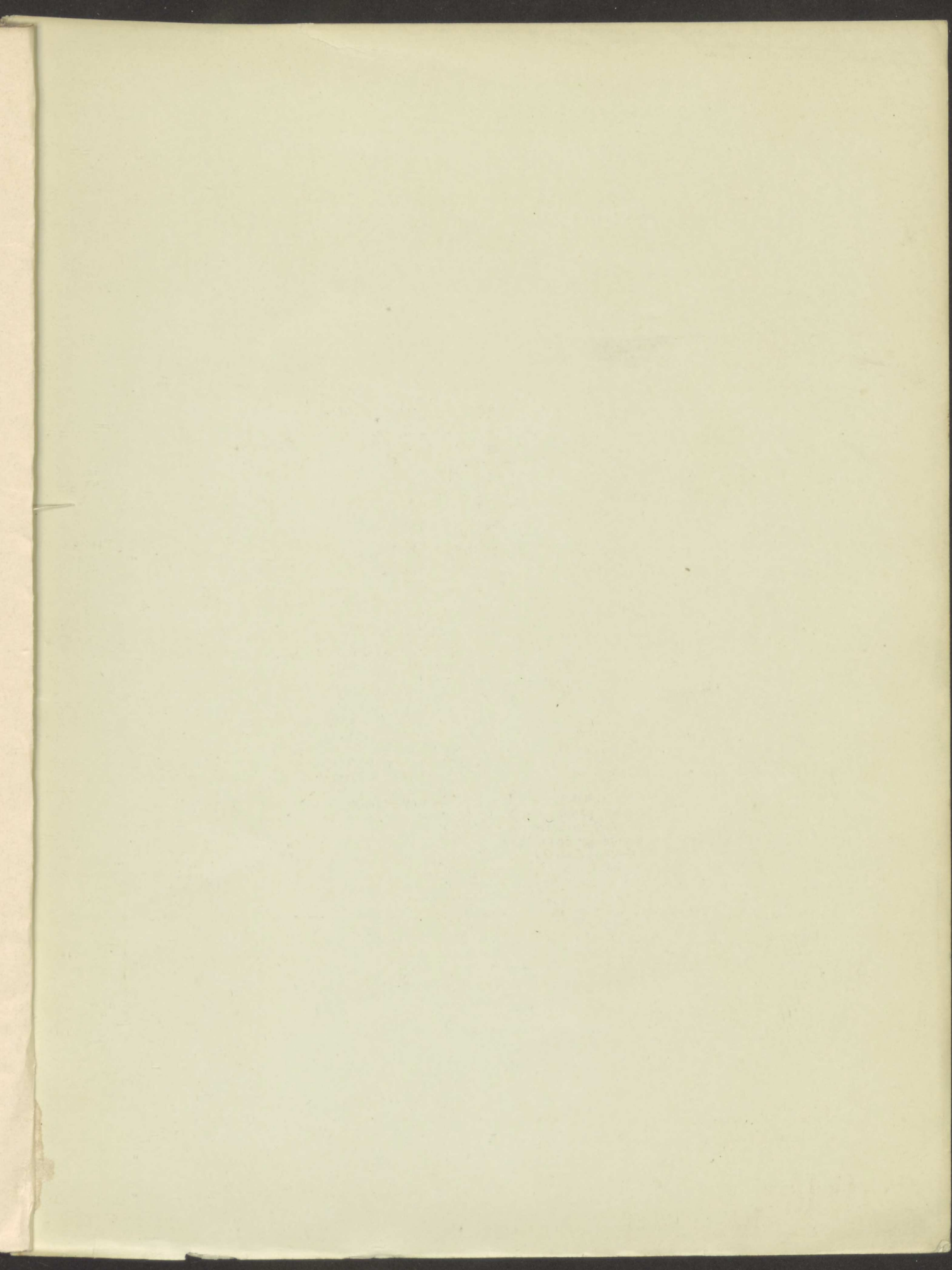
NATURENS VERDEN har som faste Medarbejdere 20 fremragende Videnskabsmænd, der hver i sit Fag røgter Tidsskriftets Tarv og er behjælpelige med at samle og bedømme Artikler. Dets Redaktør er Botanikeren Dr. phil. Ove Paulsen.

NATURENS VERDEN lægger særlig Vægt paa at bringe Meddelelser om, hvad dansk Naturvidenskab udretter; det bringer i hvert Hefte Anmeldelser eller Oplysninger om Museer, Foreninger og andre Institutioner her i Landet.

NATURENS VERDEN henvender sig til alle, der har Interesse for Naturvidenskab, hvad enten de til daglig beskæftiger sig dermed eller ikke. Dets Artikler forudsætter kun elementære Kundskaber, og enhver vil kunne lære noget deraf.

NATURENS VERDEN udkommer i Begyndelsen af hver Maaned med et 48-sidigt Hefte og koster **2 Kr. Kvartalet.**

NATURENS VERDEN har i de første 6 Hefter af 2. Aargang bragt efternævnte Artikler: E. S. Johansen: C. Christiansen; C. Wesenberg-Lund: Om Planktonollen og dens eventuelle Betydning i fedtstoffattige Tider; Rich. Ege: Begrebet Instinkt belyst ved Forsøg over Myrernes Liv og Færden; P. Boysen Jensen: Ledningen af den fototropiske Purring hos Kimplanter af Græsser; Carl Jacobsen: Om syntetisk Ammoniakfabrikation; Sophie Petersen: Istidsrelikter i det kaspiske Hav; Alfred Lehman: Stofskifte ved aandeligt Arbejde; Kaj Birket-Smith: Kulturlag og Kulturstrømme; A. W. Marke: Om Magnetismens Natur; R. Spæck: Om Huddremsernes Biologi; Hakon Jørgensen: Botanikeren Johan Lange; F. Kölpin-Ravn: Indvandring af Rustsvamp fra Europa til Nordamerika; E. Baur: De Mendalske Spaltningsloves Rækkevidde; H. C. Ostenfeld: Prof. Dr. E. Baur's Arvelighedsforskning; Joh. Høyer: Hvorledes bliver Gøgeungen ene i Reden?; M. C. Harding: Paa historisk Grund; Erik Falck: Om Anvendelse af almindelig Gas til Fremdrift af Automobile; Kirstine Meyer, f. Bjerrum: Ole Rømer; Tage Lakjer: Diatryma steini, en ny Kæmpefugl fra Nordamerika; Grunddal Sjallung: Opfattelsen af successive Sansepaavirkninger; J. Braae: Mount Wilson Observatoriets nye 100 Tommers Teleskop; Ruben Andersen: Om fotoelektriske Lysstyrkemaalingers Anvendelse i Astronomien; J. C. Nielsen: Om Linnés Menneskebremse; V. Meisen: Krigskirurgiske Indtryk fra et Besøg i England og ved den britiske Front i Nordfrankrig; R. Spæck: Lidt om højre- og venstresnoede Snegle. Desuden findes der i hvert Hefte; *Mindre Meddelelser*; *Fra Institutioner og Foreninger*; og *Stjernehimlen* i den paagældende Maaned med tilhørende Stjernerkort.

GYLDENDALSKE
BOGHANDEL

© NORDISK FORLAG ©

KØBENHAVN — BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI